

Универзитет у Београду
Тероризам, организовани криминал и безбедност

Мастер рад

**„Друштвени сукоби који воде у тероризам и
његове екстремне облике“**

Студент: Жељко Марковић, број индекса 124/2013

Ментор: Професор др Драган Симеуновић

Београд, 2017.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
„ТЕРОРИЗАМ, ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ И БЕЗБЕДНОСТ“, 120 ЕСПБ

МАСТЕР РАД
„Друштвени сукоби који воде у тероризам и
његове екстремне облике“

МЕНТОР

Професор др Драган Симеуновић

СТУДЕНТ

Жељко Марковић

124/2013

Београд, 2017.

ИЗЈАВА О АКАДЕМСКОЈ ЧЕСТИТОСТИ

Жељко Марковић, 124/2013

Својим потписом гарантујем да ћу се у току студија, а нарочито у току израде мастер рада, у потпуности уздржати од плагирања, односно копирања туђих идеја и њиховог презентовање као сопствених, без одговарајућег признавања ауторства.

Разумем да копирање туђих идеја може бити извршено из књига и часописа и података који могу бити представљени у табелама, дијаграмима, дизајну, плановима, фотографијама, филму, музици, формулама, вебсајтовима, компјутерским програмима и на други начин. Јасно ми је да плагијат такође укључује и представљање, употребу и дистрибуирање рада предавача или других студената као сопствених.

Свестан сам да намерним присвајањем идеја других и приказивањем као сопствених чиним повреде Закона о ауторском и сродним правима, као и других закона и одговарајућих аката Универзитета у Београду.

У Београду, _____

Потпис студента _____

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Жељко Марковић је рођен 1980. године у Лозници, Република Србија. Дипломирао је на Београдској пословној школи – високој школи струковних студија. Након тога завршава Факултет за трговину и банкарство Алфа Универзитета у Београду у четворогодишњем трајању, смер Трговина и стиче звање дипломирани економиста. Специјалистичке студије за иновацију знања завршава на Факултету политичких наука у Београду, смер Тероризам и организовани криминал.

Од 2003. године налази се у радном односу у Министарству унутрашњих послова Републике Србије. Распоређен је на пословима праћења сектног деловања и неформалних друштвених група у Одељењу за јавни ред и мир, Управе полиције, Полицијске управе за град Београд. Карактер посла којим се бави утицао је на потребу ближег познавања и истраживања појава и безбедносних проблема са којима се суочава данашње друштво, као што су проблеми друштвених сукоба који воде у тероризам и његове екстремне облике. Живи и ради у Београду.

САДРЖАЈ

УВОД	1
Друштвени сукоби као узрок настанака и развоја тероризма.....	4
ТЕРОРИЗАМ КАО ОБЛИК ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА И МЕТОД ДЕЛОВАЊА САВРЕМЕНИХ ЕКСТРЕМИСТА.....	25
Теоријска и појмовна анализа тероризма	25
Историјски развој и порекло савременог тероризма	31
Основна обележја савременог тероризма	41
Типологија савременог тероризма	46
ТЕРОРИЗАМ И ЕКСТРЕМИЗАМ	49
Појам екстремизма и екстремизам као потенцијално предворје тероризма	49
Повезаност религијског или верског фундаментализма, екстремизма и терористичких аката	58
ИСТОК НАСПРАМ ЗАПАДА – БУЋЕЊЕ ИСЛАМИЗМА	72
АРАПСКО - ИЗРАЕЛСКИ СУКОБ – ПАНДОРИНА КУТИЈА ТЕРОРИЗМА.....	74
ШЕСТОДНЕВНИ РАТ - ПРЕКРЕТНИЦА ЗА ИСЛАМИСТИЧКИ ПОКРЕТ.....	76
Фунадаменталистички покрети и партије	79
РАДИКАЛИЗАЦИЈА.....	85
Путеви ка радикализацији.....	86
Тражење идентитета	87
Идеологија	91
Идеологија десничарских екстремиста.....	91
Идеологија исламистичких екстремиста	93
Политичке неправде	99
Лична жртва.....	100
Радикализација у чину придруживања радикалној групи.....	101
Награде, новчана добит и статус	101
АНАЛИЗА ИЗАБРАНИХ ПРИМЕРА ТЕРОРИСТИЧКЕ РАДИКАЛИЗАЦИЈЕ	105
Случај 1 : Ричард Рајд - бомбаш са бомбом у ципели	105
Случај 2: Кевин Вилијам Харфам - студија о случају беле супремације (беле надмоћи).....	113
Закључак	119
Литература.....	126

УВОД

С феноменом тероризма човечанство се сусреће још од праисторије. У том смислу не треба с неразумевањем узети тезу да тероризам представља један од најстаријих проблема света, али да није извесно када ће у будућности бити искорењен.

Тероризам је феномен који се појављује у облику политичког насиља, кога карактерише намера да се изазове и рашири страх код непосредних и посредних мета, с намером да се остваре политички циљеви. Другим речима, може се говорити о организованом насиљу, с крајњом намером да се изврши деструкција ауторитета државе и њених институција, или остваре неки други политички циљеви.

Савремени тероризам је потпуно нов друштвени феномен узимајући у обзир начин његовог испољавања. Наиме, основне карактеристике савременог тероризма чини његов глобални карактер, односно могућност угрожавања терористичким актима у било којој земљи, односно било ком месту и у било које време.

Иако тероризам представља пошаст савременог цивилизацијског поретка, још увек није успостављена општеприхваћена и универзална дефиниција тероризма. Еволуција тероризма осликава његову комплексност, динамичност и интензитет, али исто тако и велику опасност коју он представља за безбедност одређених држава, као и за свеукупну међународну безбедност. Данашње међународне односе карактерише појављивање нових опаснијих форми тероризма које могу да изазову и масовне последице, чиме свет полако постаје талац.¹ С тога не чуди што није нимало лако одредити трајнију дефиницију овог појма. На овај процес утичу и политике водећих сила које карактеришу двоструки стандарди, а неке од њих чак и користе тероризам с циљем изазивања сукоба и нестабилности у одређеним регионима света.

Убрзани развој технолошких и информационих система, развој саобраћаја, снажна организациона структура и све већа финансијска моћ, омогућили су да се тероризам не само прошири на све земље света, већ да постане један од највећих проблема по глобалну безбедност. Па се тако у безбедносним стратегијама великог броја земаља савремени тероризам истиче као највећа претња националној, па и међународној безбедности.

¹ Видети више код Bockstette, C., *Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Managment Techniques*, George C. Marshall European Center for Security Studies, Number 20, 2008

Светски рат против тероризма који је, под вођством САД почео након терористичких напада на Сједињене Државе 11. септембра 2001. године, није донео очекиване резултате. Режији у Ираку и Авганистану су, под војним притиском САД и савезника, брзо поклекнули, али не и носиоци тероризма у тим државама. Слободно се може рећи да су војне акције у Авганистану и Ираку узроковале преливање тероризма и терориста ван граница тих земаља.

Свет су почели да обележавају нови таласи насилног екстремизма, радикализма и тероризма. Тако су од почетка друге деценије 21. века до краја 2016. године забележени напади у Немачкој (Франкфурт, Дизелдорф, Бон, Оберурсел, Берлин), Турској (Истанбул, Анкара, Дијарбакир, Газиантеп), Француској (Париз, Ница, Лион), Белгији (Брисел), Норвешкој (Осло), Русији (Москва, Волгоград), Мексику, Ираку, Кини, Египту, Либији, Пакистану, Јемену, Авганистану, Нигерији, Сомалији, Сједињеним Америчким Државама итд.

Без обзира да ли се у позадини ових појава крију религијски, етнички или политички разлози, чињеница је да идеологије ових екстремистичких група величају себе а противе се демократским и либералним вредностима толеранације, мултикултуралности и инклузивности.

Након кратког затишја, протеклих година тероризам добија на замаху. Између 2013. и 2014. године број терористичких напада повећао се за 35 одсто, а број погинулих у њима чак 81 одсто. Током 2014. године око 33.000 људи убијено је у готово 13500 терористичких напада широм света.

Напада у којима је погинуло више од 100 људи 2014. године било је 20, а само годину дана раније била су само два. Терористички напади су се током 2014. године десили у 95 земаља, али су били концентрисани на Блиски исток, јужну Азију и запад Африке. На Ирак, Авганистан, Индију, Сирију и Нигерију отпада око 80 одсто погинулих у терористичким нападима.

Такође, евидентан је и пораст броја отетих који се приписују масовним отмицама иза којих стоји терористи у Сирији, пре свега екстремистичка Исламска држава и Ал Нусра фронт, повезан са Ал Каидом. Током 2014. године Исламска држава је заузела површине Ирака и Сирије које су „без преседана“. Та организација наставља да

демонстрира способност да регрутује стране борце, а ту су и њене самопрокламоване подружнице у Либији, Египту и Нигерији.

Само у једном дану, 26. јуна 2015. године, исламисти су у три напада, у Француској, Тунису и Кувајту, убили више десетина људи, ширећи страх од јачања цихадизма. Након удара на америчку гасну компанију у близини Лиона, у фабричком кругу пронађено је обезглављено тело мушкарца. На плажи у туниском Сасу нападачи су отворили ватру и оставили иза себе 28 жртава. У самоубилачкој експлозији у шитској џамији у Кувајту настрадало је 27 верника.

Коначно, у терористичким нападима исламских терориста подметањем бомбе у руски путнички авион на релацији Шарм ел Шеик до Санкт Петербурга, 31. октобра, погинуло је свих 244 путника и чланова посаде, и у Паризу, 15. октобра 2015. године, погинуло је више од 130, а више од 350 је рањено.

Исламска држава сматра се одговорном за највећи број погибија у терористичким нападима 2014. и 2015. године, а следе талибани, сомалијска милитантна група Ал-Шабаб и нигеријски Боко Харам. Напади терориста на четири континета у последњих петнаестак година, указују да Ал-Каида, Исламска држава, Ал-Шабаб и Боко Харам и групе које су им се придружиле представљају универзалну опасност за савремени свет.

У складу са тим, неопходно је успоставити што ближе билатералну, регионалну и међународну сарадњу у борби против тероризма који доводи до угрожавања националне безбедности и глобалног мира, како би ове најзначајније друштвене вредности благовремено биле адекватно заштићене.

Друштвени сукоби као узрок настанака и развоја тероризма

На самом почетку друштвене еволуције постојале су, претпоставља се, различите расе човековог непосредног претка. Међу расно различитим хордама, уједињених крвним сродством и истоветним економским интересима, вођена је немилосрдна борба, јер је свака од њих хтела да побољша свој положај и повећа средства за опстанак. У почетку сукоби су вођени до физичког истребљења побеђених, међутим, касније побеђени нису убијани него су претварани у робље. Тај процес потчињавања и експлоатисања побеђених етничких група од стране победничких, довео је до стварања државе и нове историјске епохе. Устројством државе "као дела човечанства који организује и контролише једна суверена мањина", пропало је "природно стање" и уместо њега развило се ново "друштвено стање". Али, тиме сукоби и конфликти, нису престали него су само преиначени. Уместо спољне борбе међу групама развиле су се класне и политичке борбе унутар друштва мотивисане економским интересима, амбицијама, славољубљем, династичким интересима и разним другим идеалима.

Људско друштво представља укупност друштвених појава, односно повезано понашање и деловање људи, које изазива промена у људском друштву, природи или на самим људима. Људи као припадници друштва, као свесна, стваралачка и слободна бића, слободна су у избору свог понашања, што може довести до несклада. Друштво може да постоји само када велики број људи посматра велики број ствари са исте тачке гледишта, када они имају исто гледиште о многим темама, кад исти догађаји условљавају исте мисли и импресије у њиховим главама. Друштвена хармонија односа је идеализовани циљ, а друштвени сукоби стварност у људској заједници. Друштвена група је релативно трајна и уређена заједница већег или мањег броја људи који на основу положаја у њој учествују у вршењу различитих делатности ради задовољавања многобројних личних и друштвених потреба. Друштвени однос је основни појам за разумевање друштвене динамике, јер друштво функционише путем односа који се успостављају између појединаца и друштвених група.

Као последица разних облика експлоатације савремени свет је оптерећен проблемима чије нагомилавање или разрешавање у савременом друштву ствара конфликтне ситуације и сукобе. У друштву као динамичком тоталитету постоје и делују

различите врсте друштвених процеса. Поред интегративних постоје и дезинтегративни, тј. дисолутивни процеси; поред континуитета и дисконтинуитет. У њему поред кооперације и хармоније међу различитим друштвеним групама и елементима друштвене структуре, постоје и делују различите врсте друштвених конфликта, тако да се са правом говори да су друштвени сукоби не само неизбежни пратилац живота, већ и нешто што је иманентно друштвеном животу и врло често облик у коме се он испољава и развија. Историјски развој друштва као целине и друштвена покретљивост унутар једног друштва не одвијају се без унутрашњих напетости, без мање или више отворених сукоба.

Као последица разних облика експлоатације савремени свет је оптерећен проблемима чије нагомилавање или разрешавање у савременом друштву ствара конфликтне ситуације и сукобе. У друштву као динамичком тоталитету постоје и делују различите врсте друштвених процеса. Поред интегративних постоје и дезинтегративни, тј. дисолутивни процеси; поред континуитета и дисконтинуитет. У њему поред кооперације и хармоније међу различитим друштвеним групама и елементима друштвене структуре, постоје и делују различите врсте друштвених конфликта, тако да се са правом говори да су друштвени сукоби не само неизбежни пратилац живота, већ и нешто што је иманентно друштвеном животу и врло често облик у коме се он испољава и развија. Историјски развој друштва као целине и друштвена покретљивост унутар једног друштва не одвијају се без унутрашњих напетости, без мање или више отворених сукоба.

Људи као појединци и као припадници друштвених група одувек су се сукобљавали због различитих ствари. Вероватно ће тако бити и у будуће. Сукоби су део самог друштвеног живота, али и живота као таквог. По људским жртвама и материјалним разарањима несумњиво су најтежи, заправо најтрагичнији, ратни сукоби и кржаве револуције. Хегел има право кад каже да је историја велика ”људска кланица”. Хуманистичка друштвена мисао и све главне религије полазе од става да је друштвени напредак повезан са миром и ненасиљем. Међутим, у стварној историји, и друштвени напредак и друштвени назадак већином су натопљени крвљу. Од када постоји цивилизација, у периоду од неких 5000 година, било је 15.000 ратова и само 300 година потпуног мира на целој планети.²

² Зоран Видојевић, *Увод у социологију*, Образовни информатор, Београд, 1997. год. стр. 120-122.

„Треба разликовати друштвене сукобе и сукобе у друштву. Друштвени сукоби се ређе јављају, великог су интензитета, широких размера и обухватају велике масе, тј. масовни су, бројни. Постојање друштвених сукоба доводи до великих промена у друштву. Док сукоби у друштву су честе појаве, готово свакодневне, малог су интензитета и учесници могу бити појединци или групе. Лако се решавају, не остављају крупне последице у друштву. Постоје различите врсте друштвених конфликта: економски, политички, идеолошки, класни, расни, верски, генерацијски, радни и многи други.“³

Пре него почнемо да говоримо о узроцима друштвених сукоба који воде ка тероризму покушаћемо да најпре дефинишемо појаву друштвеног сукоба. Постоје различите теорије сукоба које датирају из античке грчке, па тако имамо мисао о друштвеним конфликтима до Херклита где су грчки филозофи под утицајем вавилонске теорије посматрали свет као статичан тоталитет ствари – космос. За Хераклита свет је пре свега тоталитет свих догађаја, промена и чињеница, вечна борба супротности које изазивају несклад, сукоб и рат. Насупрот Хераклитовим идејама универзалног тока и јединства супротности за Платона свет је стабилно јединство попут држава Крита и Спарте које су дуго биле лишене унутрашњих сукоба и промена. Платон сматра да у олигархији постоје све претпоставке за отворене сукобе између богатих олигарха и сиромашних класа. У случајевима изоштрених сукоба између сиромашних и богатих, долази до потпуне дегенерације друштва и конституисања демократије. Аристотелова мисао о природи и сврхама човека, политичке заједнице и света је као и Платонова изданак хеленске епохе. Његова размишљања, која су значајна са становишта изучавања конфликта нису дата експлицитно, она се налазе у његовим општим ставовима о држави и политичком уређењу. Према Аристотелу најбоље државно уређење је оно „у чијем поретку сваки грађанин ма ко он био, може да дела у складу са врлином и да живи срећно. Најбоља је она држава која најдуже може да се одржи пред опасношћу унутрашњих сукоба и спољашњих деструктивних сила“.⁴

Поједини аутори друштвене конфликте посматрају са филозофског становишта општег тоталитета, који свавлако не поистовећују са универзумом самим по себи, већ истичу да постоје и посебнији процеси тотализације, а један од њих је тотализација

³ Влајко Петковић, *Социологија*, ВПШ, Чачак, 2008. год. стр. 289.

⁴ Радомир Милашиновић, Срђан Милашиновић, *Увод у теорије конфликта*, ФЦО, Београд, 2004. год. стр. 11-13.

сукоба. „Човечанство је нетелеолошки скуп држава у констатним и разноврсним међусобним сукобима тако да мислити о могућности хомогенизације човечанства значи мислити о сумраку западне цивилизације“.⁵ Према Карлу Марксу комплексност друштвених сукоба уочава се и у ставовима да су они основни покретач друштвеног развоја, док Конт сматра друштвене сукобе болешћу коју треба лечити. С друге стране Ворд и Гумплович сматрају друштвене сукобе материјализацијом животне снаге, воље за моћи, односно средством „одабраних“ за потчињавање, поробљавање људи па и читавих народа. Према савременом америчком социологу и економисти, аутору „опште торије конфликта“ Болдингу друштвени сукоб се може одредити као „стање надметања у коме су стране свесне неспојивости потенцијалних будућих позиција и у којем свака страна жели да заузме позицију која је неспојива са жељама друге стране.“⁶

Друштвени сукоби избијају у свим савременим друштвима, па се може тврдити да су они неизбежан пратилац друштвеног живота и карактеристичан облик односа у друштву. Могу постојати у више или мање прикривеном виду, више или мање насилно. Друштвени сукоби се могу одредити као облик интеракције у којој један субјект (друштвена група, организација, или њихов неки део), у тежњи за остварењем својих интереса, својом свесном акцијом онемогућава остварење интереса другог субјекта, или који својом акцијом онемогућава остварење интереса другог субјекта, или који својом акцијом жели да уништи другог субјекта.

Друштвени сукоб је зато нешто много више од такмичења актера и супарника. Безбројне су ситуације такмичења у људским односима. Релевантне су само друштвене борбе око значајних добара и вредности. Тај битан моменат долази до изражаја у одређењу друштвених сукоба, које даје Л. Козер. Овај познати теоретичар сматра да је социјални сукоб „борба за остваривање вредности и статуса, за моћ или чак и за оскудна средства довољна за пуко преживљавање. Циљ страна у сукобу није само остварити своје постављене циљеве већ истовремено онемогућити, сузбити и обеснажити противника. Такви сукоби могу букнути међу појединцима, колективитетима или између појединаца и колективитета. Међугрупни, односно сукоби колективитета јесу стална појава у друштвеном животу. Према другој дефиницији овај аутор социјални сукоб одређује као

⁵ Мирјана Марковић, *Изабрана дела*, Том IV, одељак Филозофски, *Основи критичке науке*, Београд, стр. 29-31.

⁶ Boulding K., *Conflict and Defense..General Theory*, Harper and Brothers, New York, 1962, стр. 15.

“борбу око вредности и полагања права на статус који недостаје, на моћ и средства, борбу у којој међусобно супростављени интереси један другогa неминовно или неутралишу или повређују или потпуно искључују“.⁷

Полазећи од наведених дефиниција, уз покушај да се оне поједноставе, друштвени сукоби би се могли одредити као борбе између и унутар друштвених група за остваривање интереса и вредности који су међусобно опречени. Најчешћи извори друштвених сукоба су неједнакости у друштвеном положају појединаца и група, одакле произилази и супростављеност њихових интереса.

Узроци друштвених конфликта су многобројни. Могу бити како објективне, тако и субјективне природе. Објективни услови друштвеног живота друштвене стварности стварају околности у којима постоји супротност интереса између различитих друштвених група. У ту категорију супротности спадају – класни, расни, национални и међународни конфликти. Субјективни чиниоци са друге стране, као што је људска психа, процес стварања друштвене свести, начин на који људи схватају, перципирају и тумаче одређену друштвану стварност, такође може бити извор одређених сукоба.

Имајући у виду несагласност различитих групних интереса и неусклађеност (неравномерност) и друштвеном развоју као два најзначајнија узрока друштвених сукоба, логично је претпоставити да у одређеним конфликтним ситуацијама обично преовлађује једна од две врста узрока. Код класних или међупрофесионалних сукоба, њихов међусобни антагонизам произилази, по правилу, из неједнаког друштвеног положаја који различите класе или професије заузимају у друштвеном систему (нпр. супротност и могући сукоби између мануелних и немануелних занимања). Код националних и верских конфликта узрок нису њихови дијаметрално супротни интереси, по којима би се једна национална или верска група разликовала од друге. Другим речима, нема антагонистичких нација или антагонистичких верских група, као што је било антагонистичких класа у историји. До напетости и сукоба између различитих етничких група, односно верских заједница, долази, са једне стране, услед регионалне неједнакости у економској развијености и концентрације материјалног богатства између подручја у којима живе ове групе и, са друге стране, због неједнакости у политичком и другим правима ових група у датом систему.

⁷ Милан Мишковић, *Социологија*, Службени гласник, Београд, 2003. год. стр. 372-376.

Конфликти између разних етничких и верских група могу да буду тежи и жешћи него међукласни или међупрофесионални сукоби, што потврђује верски рат између протестаната и католика у Северној Ирској или међунационални сукоби на појединим подручјима бивше СФРЈ.⁸

Сукоби се разликују по својој природи, функцијама интензитета, носиоцима, средствима која се користе, последицама итд. Сама класификација сукоба се врши на основу различитих критеријума, а најчешћи су према учесницима – субјектима, интензиту и последицама, средствима, природи и условима у којима се јављају и начинима регулисања или разрешавања. Такође сукоби се могу поделити према одређенима специфичностима на доминантне и латентне, контролисане и неконтролисане, идеолошке, економске, регионалне и глобалне, модернизма и традиционализма, регионализма и унитаризма, као и на оне који се могу разрешити, перманентне и нерешиве сукобе, итд.

Основна и најзначајнија подела друштвених сукоба је на оружане и неоружане, односно насилне и ненасилне и под њима се подразумевају сукоби: антирежимски ратови или политички и идеолошки сукоби држава против побуна, етно-национални сукоби (унутрашњи сукоби); међудржавни сукоби; ратови за деколонизацију или окупацију страних држава; међуетнички сукоби, ратови банди и геноцид.⁹

Са аспекта феномена тероризма можемо говорити на првом месту о унутрашњим оружаним друштвеним сукобима, односно о међудржавним оружаним сукобима где једна од страна у сукобу кроз различите субверзионе, диверзионе, финансијске, логистичке, војне и друге активности потпомаже терористичке групе на територији државе у односу на коју испољава непријатељство.

Као предуслов за појаву тероризма на одређеној територији може се говорити о друштвеним сукобима који мотив проналазе у међуетничкој, религијској, идеолошкој нетрпељивости и класним (економским) разликама.

Током периода Хладног рата супростављени блокови су директно или индиректно учествовали у периферним сукобима који су се одвијали на туђим територијама, а учешће се огледало у директним војним интервенцијама, логистичкој подршци, политичкој и

⁸ Ђура Стевановић, Сретен Јелић, Татјана Јовановић, Социолошка хрестоматија, Београд, 2005. год. стр. 307.

⁹ Младен Бајагић, *Основи безбедности*, КПА, Београд, 2007, стр. 171-172.

економској подршци, као и у финансијској помоћи и помоћи у наоружању. Као примери, могу се навести сукоби у Кореји, рат у Вијетнаму, Авганистански рат, као и мањи сукоби какав је искрцавање на Куби.

Међусобни идеолошки сукоби за последицу су имали буђење исламистичког екстремизма – „исламског ускрснућа“ што је директан производ америчке помоћи авганистанским талибанима, који су победу над Црвеном армијом СССР-а извојевали уз помоћ америчких стингер ракета и финансијских донација, за чији је транспорт био задужен Пакистан, односно пакистанске тајне службе, док су непосредни корисници били талибани – будући терористи светске терористичке мреже Ал Каида. Исламисти су победу над Црвеном армијом, након низа неуспеха и пораза у израелско-арапским сукобима приписали божјој вољи, што их је навело да се у будућности окрену против својих западних савезника. Након повлачења совјетских трупа из Авганистана продубљује се политичка и економска криза у тој земљи што је доводи у инфериорни положај у односу на предстојеће политичке догађаје који ће уздрмати Европу и довести до успостављања новог светског поретка и самим тим започети ново историјско поглавље. Падом Берлинског зида, односно рушењем Гвоздене завесе, почиње распад моћне совјетске империје, док у оквиру ње почињу да јачају национализам и религијски екстремизам који ће бити повод сукобима у будућности кроз покушај малих народа да пронађу свој идентитет у оквиру новог светског поретка.

Распадом СФРЈ и Совјетског Савеза стварају се нове националне државе са нејасним и „лоше постављеним линијама цивилизацијског (етничког и верског) разграничења“.¹⁰ На тај начин стварају се услови за појаву тероризма као средства махом мањих етничких и религијских група за насилним отцепљењем дела територија националних држава и припајање матици.

Веома важно питање односи на услове који морају да постоје да би једна група или организација прибегла тероризму као начину борбе. Наравно, мора се узети у обзир да су у питању екстремистичке организације и групе које желе да остваре циљеве за које није заинтересована већина становништва једне земље или те циљеве сматра негативним. Дакле, екстремисти прибегавају тероризму како би изменили постојеће стање или сачували привилегије које сматрају угроженим. Ипак, не сматрају све радикалне групе

¹⁰ Самјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, ЦИД Подгорица, 2000. год, стр. 279-287.

тероризам правим одговором на проблеме са којима се суочавају, па је интересно истражити зашто друге групе употребљавају тероризам са остварење својих циљева.

Групе које користе тероризам као начин борбе често истичу да немају други избор, а често се догађа да ове групе заиста немају друге могућност да заштите своје интересе. На пример, у палестинско-израелском сукобу тероризам је настао услед немогућности палестинске, односно арапске, стране да се конвенционалним наоружањем и класичном оружаном борбом одупре далеко снажнијем противнику.

Тероризам користе недржавни или под-државни актери у условима када им недостаје шира подршка становништва или услед изражене слабости у односу на противничку страну. Дакле, прибегавање тероризму као начину борбе захтева постојање екстремистичког или побуњеничког потенцијала. У том случају, противник може бити влада матичне земље или страни завојевач. Тероризму најчешће прибегавају организације или групе како би компензовале малобројност у чланству и недостатак средстава неопходних за ширу борбу. Уочавање разлика у снази са којом располаже једна радикална организација или група и званични режим је кључни тренутак када се таква организација и група одлучује на терористичко деловање. Дакле, као што многи аутори већ дуже време истичу тероризам је оружје слабих.¹¹

Поред међуетничких и међуконфесионалних тензија које су у два светска рата доживљавале кулминацију на територији Краљевине Југославије, СФРЈ која се огледала у бруталном међурелигијском насиљу, етничком чишћењу и геноциду, период након Другог светског рата обележио је појаву идеолошки мотивисаног тероризма на простору СФРЈ. Хрватске, македонске и тежње муслимана из Босне и Херцеговине за насилним отцепљењем из федералне државе била је мањем и већем интензитету присутна до распада државе, а реализована је кроз пропагандну и терористичку делатност дијаспоре поменутих народа. Тероризам је у односу на СФРЈ био испољен на спољашњем и унутрашњем плану кроз ликвидације дипломатских представника СФРЈ у иностранству, бомбашке нападе на дипломатско-конзуларна представништва, као и пропагандна делатност и прикупљање финансијских средстава за финансирање сепаратистичких и терористичких група инсталираних унутар граница СФРЈ. Унутар граница СФРЈ, иако чврстом руком комунистичког режима контролисан и сузбијан, тињао је међуетнички и међурелигијски

¹¹ Jessica Stern, *The Ultimate Terrorists*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1999, стр. 11.

сукоб три историјски сукобљена народа (Срба, Муслимана, Хрвата) што је био одличан предуслов за деловање националистичких, и у то време терористичких група на првом месту усташке и четничке емиграције. Упоредо са њима на унутрашњем плану албански екстремизам и тежња за стварањем „Велике Албаније“ по замисли Призренске лиге и Бали комбетара, све више узимају маха што је додатно погоршало безбедносну ситуацију у САП Косово и Метохији и продубило друштвени сукоб (верски и етнички мотивисан) између српског и неалбанског с једне и албанског становништва са друге стране. На територији САП Косово и Метохија делују мање терористичке групе које своје активисти испољавају кроз констатне нападе на војне објекте ЈНА, припаднике милиције односно офицере и војнике ЈНА као и на цивилно становништво. Поред неалбанског становништва на мети терориста налазе се и лојални Албанци.¹² Упоредо са различитим облицима насиља које су испољавали албански екстремисти и сепаратисти према неалбанском (српском, ромском и др.), али и албанском становништву лојалном држави у којој живи друштвени конфликт на простору САП Косова и Метохије распирују социјални немири који доживљавају кулминацију 80-их година. Испољавају се у рушилачким демонстрацијама до којих је дошло 1980. и 1983. године када се поред насиља и сукоба са снагама безбедности на улицама појављују транспаренти чији садржај јасно указује на крајњи циљ вишевековног друштвеног - социјалног, културног, етничког и верског сукоба, а то је насилно отцепљење АП Косова и Метохије од СФР Југославије, односно СР Србије и стварање независне државе Косово, а све у циљу остварења вековних тежњи Албанаца да живе у оквиру актуелног термина „природна“ Албанија.¹³

Експанзија исламизма на Балкану, али и свуда у свету, отворено угрожава територијални суверенитет националних држава стварајући на тај начин сукобе и кризе, који доводе и до мешања великих сила које по старом правилу подржавају једну од страна које су им етнички блиске или то чине због одређених економских или политичких интереса. Тако су Алабанци са простора јужне српске покрајине Косова и Метохије добили отворену подршку Организација исламске конференције – ОИК¹⁴ на једном од

¹² Сретен Ковачевић, *Тероризам и Југославија*, Аркаде принт, Шимановци, 1992, стр. 307-321.

¹³ Мирољуб Јевтић, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, стр. 313-323.

¹⁴ Међу водећим исламским организацијама јесте **Организација исламске конференције** (ОИК, арапски منظمة المؤتمر الإسلامي), која у свом саставу окупља 57 држава, а има и сталне представнике у оквиру ОУН.

одржаних самита, на коме је њихова сепаратистичка борба окарактерисана као борба за ослобођење албанског народа од српског агресора и проглашена „светим ратом“.¹⁵ Разлог због кога су Албанци добили подршку јесте религијска припадност исламу као и специфичној култури коју ислам као религија ствара у народима где је распрострањен. Ту се првенствено мисли на одређена правила понашања, односно свеукупног животног бивствовања што је одређено светом књигом Кураном, као и другим светим књигама и записима. Можемо рећи да су се Албанци окренули ка земљама које припадају истом етносу¹⁶, али не по језику, већ искључиво по вери или религији, која по својој природи ствара и намеће одређену културу и вредности.

Грађанским ратом до кога је дошло између Срба, Хрвата и Муслимана разбијена је СФРЈ на чијој територији настаје шест нових република са различитим државним

Идеја о стварању ОИК-а настаје као последица исламског препорода и јединства на Самиту водећих исламских држава у Рабату (Мароко) 25. септембра 1969. године. На Самиту у Рабату учествовали су представници Турске, Саудијске Арабије, Марока, Ирана, Туниса и Пакистана, а разлог окупљања био је паљење цамије Ал Каса у Јерусалиму, који је подметнут од стране екстремиста аустралијских протестаната. Након овог самита исламских земаља званично се успоставља ОИК са седиштем у Цидаху (1972). Стварају се прва тела која су била задужена за одржавање веза између земаља чланица и координацију у њиховим поступцима. Наведено према: Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 2000. стр. 196.

Као и свака организација и ОИК има својеврсне циљеве чијем остварењу тежи. Циљеви Организације исламске конференције који су дефинисани повељом створеном у Цеди у марту 1972. су: 1. Учвршћивање исламске солидарности између земаља чланица; 2. Ојачавање сарадње између земаља чланица на привредним, друштвеним, културним, научним и другим важним пољима и саветовање међу земљама чланицама унутар међународних организација; 3. Радити на уклањању расне дискриминације и колонијализма у свим облицима; 4. Подношење одговарајућих мера како би се учврсноу мир и светска сигурност основана на правди; 5. Усклађивање поступака у сврху очувања светих места, подршка борби палестинском народу и помоћ у остварењу њихових права и ослобађању њихових територија; 6. Потпора свим муслиманима који се боре за очување свог достојанства, независности и националних закона; 7. Стварање погодне атмосфере за сарадњу и разумевање између земаља чланица и других земаља.

¹⁵ Мирољуб Јевтић, *Албанци и ислам*, Графомотајица, Прњавор, 1995, стр. 23-25.

¹⁶ Реч *ethnos* је старогрчког порекла и првобитно је означавала не само скупине људи већ и скупине животиња, попут јата, крда или чопора, да би временом означавала све оне народе и људске заједнице које нису живе у полисима и које су стари Грци сматрали варварима. Опширније у : Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 45.

У последњих неколико деценија 20. века изрази етнос, етницитет, и етничко су доживели праву експлозију помодности и почели да потискују изразе нација или национално или да бивају коришћени као синоними. И нацију и етнос карактерише колективни идентитет који се потврђује кроз исти начин живота и културу, заједничким језиком, судбином, историјом, традицијом и колико год је то могуће заједничком територијом и вером. Такође им је заједничко и постојање колективног пријатеља и непријатеља, обично оличеног у некој од њима суседних етничких група и нација. Оно што их разликује је политичко својство нације, односно неполитичко својство етноса. Нација је изразита политичка категорија, она има политичку амбицију и своју државу или њој тежи. Етнос је више осећање заједништва и емоција припадања колективитету. Етнос се обично у теорији теретира као претеча нације која од њега преузима идентитет и на основу претпостављеног заједничког порекла чланова етноса гради своју политичку историју, тачније свест о заједничкој историји и култури. Опширније у: Драган Симеуновић, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009, стр. 12-14.

уређењима и различитим позицијама у међународној заједници. Завршетак овог сукоба посредством великих сила ниједну од зараћених страна није потпуно задовољио, а све три стране су осујећене у мањој или већој вери у својим циљевима и интересима што је оставило простора за стварање нових и трајање старих друштвених сукоба. Данашња ситуација на територији Федерације БиХ коју на основу Дејтонског споразума чине два ентитета и три конститутивна народа (Срби, Хрвати, Муслимани тзв. Бошњаци) створила је додатну конфузију и проузроковала наставак тензија, а крхки мир се одражава у уз помоћ присуства снага КФОР-а распоређених у појединим деловима БиХ. Тежња за отцепљењем постојећих територија у БиХ, али и проширењем истих, заступљена је на првом месту код Срба и Хрвата, док се муслимански део становништво труди да одржи јединствену БиХ, са циљем да на све могуће начине укине ентитет Република Српска и у што већој мери сузбије како сепаратизам хрватског народа на својој територији спорији тако и аспирације Хрватске на део територије Босне и Херцеговине на коме се налази хрватско становништво. Штитећи интересе српског народа Република Србија као једна од потписница Дејтонског споразума дужна је да штити и заступа интересе Републике Српске што додатно ствара тензије у овом делу Европе продубљујући постојеће друштвене сукобе.

Када је реч о БЈР Македонији након распада СФРЈ она је покушала да изгради свој национални идентитет и економски развој, али су је у томе спречили наслеђени проблеми, пре свега албански сепаратизам, а касније и тероризам. Након НАТО агресије на СРЈ, потписивања Кумановског споразума и размештања НАТО трупа у јужној српској покрајини Косову и Метохији, ствара се повољна клима за боравак терориста и криминалаца из целог света на том простору. Одсуство српских власти и стављање КиМ под протекторат НАТО-а, односно УН и ЕУ, довело је до катастрофалних последица за читав регион и створило услове за даљу експанзију рада на стварању Велике Албаније. Појава тероризма на југу Србије, и сукоби МУП-а РС и Војске Југославије са новоформираном терористичком организацијом Ослободилачком војском Бујановца, Прешева и Медвеђе, показала је да се експанзији насиља и тероризма не види крај. Дакле, југ Србије био је следећа, за Албанце легитимна мета и територија коју су требали да интегришу у "Природну Албанију". Међутим, промена власти у Србији и смена тадашњег председника СРЈ, Слободана Милошевића, довела је на власт демократску опозицију, на

коју међународна заједница није гледала исто као и на режим њиховог претходника, што је имало утицаја на положај Србије и СРЈ у међународној заједници. То је резултовало ставом да на Балкану неће бити промена граница, што је омогућило српским снагама безбедности да у општинама Прешево, Медвеђа и Бујановац разбију терористе, чије се групе повлаче на територију КиМ. Политичка ситуација у међународној заједници овог пута није ишла на руку екстремистима и терористима са југа Србије, па је тежиште ширења стварања Велике Албаније пренето на БЈР Македонију, као једину, у том тренутку лаку мету, која им је стајала на пута стварања великоалбанске државе.

Након НАТО агресије на СРЈ 1999. године, у БЈР Македонију одлази велики број избеглица (преко 300.000), махом Албанаца, који се настањују на простору северне Македоније, где су пронашли тренутно безбедно уточиште скривајући се од рата. Македонија се од тог тренутка налази у тешкој ситуацији, услед прилива великог броја избеглица, што је значајно утицало на њену економију, која се у том тренутку није била на завидном нивоу. Треба навести да је распад СФРЈ имао катастрофалне последице по одбрамбену и безбедносну моћ ове бивше југословенске државе, што је додатно чинило рањивом и слабом. Војно и економски ослабљена, економски нестабилна, демографски и конфесионално нехомогена, Македонија је представљала идеално подручје и логичну следећу мету албанских екстремиста и терориста, који су стекли искуства у борбама на КиМ, али и у камповима за обуку на Блиском истоку, Чеченији и другим местима.

За реализацију сукоба у Македонији била је задужена Ослободилачка национална армија (ОНА), огранак Ослободилачке војске Косова (ОВК), формирана 2001. године, на Косову и Метохији. Ослободилачка национална армија, према Белој књизи тероризма МУП-а Србије, испуњавала је националне и политичке аспирације изазивањем немира на југу Централне Србије и у Западној Македонији, али и да се „каналеше активност великог броја незапослених припадника ОВК“.¹⁷

Почетком 2001. године, у реону села Танушевци, почињу прве терористичке акције, од стране претходно инфилтрираних терориста ОНА,¹⁸ на чијем се челу налазио

¹⁷ Часопис Одбрана, број 232, Београд, 2015, стр. 62.

¹⁸ Занимљив је податак да је штаб ове терористичке организације био у Призрену, на југу Метохије, одакле се координирало нападима и преласком границе са Македонијом. Македонска страна је игнорисала упозорења власти и безбедносних служби Републике Србије, о припремању терористичких акција и оружаног сукоба већих размера на северу Македоније, што је додатно отежало безбедносну ситуацију. У нападима и заседама терориста гину војници и полицајци, а становништво у страху напушта своје домове.

Али Ахмети, један од политичких лидера македонских Албанаца. Након неколико месеци борби и протеста грађана у градовима Македоније због терористичких напада екстремиста, уз посредство међународне заједнице, потписан је Охридски споразум између представника македонске владе и Албанаца у Македонији, којим се гарантује суверенитет и територијални интегритет БЈР Македоније, албански језик постаје, поред македонског, званичан језик у држави, редефинисање граница општина и постављање шефова полиције на локалном нивоу, разоружање АНА и др. Такав исход продубио је мржњу између македонског и албанског становништва што је довело до тешке ситуације каква је она данас у овој држави.¹⁹

Такође, не назире се крај сукобима чеченских терориста и екстремиста са Русима. Чечени, исламизирани почетком 13. века, су етничка група која живи у пределу Кавказа и боре се за отцепљење од Русије. Након првог рата у Чеченији (1994-1996) између руских федералних снага и побуњеника, устанак је постепено почео да добија исламске елементе и да прелази границе те мале републике да би се последњих седам или осам година претворио у активни наоружани исламистички покрет присутан на читавом северном Кавказу. Тежећи спектаклу, Чечени су изабрали метод самоубилачког напада користећи и

Овакво стање доводи до покретања недовољно опремљеног и обученог система одбране БЈР Македоније што доводи до сукоба широких размера око Тетова, села Арачинова у близини око Куманова, у чијој околини се у једном тренутку налазило неколико хиљада Албанаца, припадника Косовског заштитног корпуса (КЗК) који су освојили неколико села и других места у којима постоји албанско становништво.

¹⁹ Период након потписивања Охридског споразума обележен је појавом фрустрације код македонског становништва, незадовољног исходом који је овакав споразум створио. Наиме, припадници терористичке организације АНА су амнестирани, а њихови команданти су отпочели политички ангажман кроз стварање политичких партија Демократска унија за интеграцију и Демократска партија Албанаца. Партије које су створили дојучерашњи терористи, улазе у састав македонске владе, и постају део владајуће коалиције. То је Албанцима оставило могућност рушења владе и стварање политичких криза. Поред учешћа власти, Албанцима је омогућено да чине 30% оружаних снага Македоније. Поред македонских националних симбола, Албанци су извршили притисак на власт и током 2005. године добили су право да истичу националне симболе – заставу и грб, у местима у којима чине већину. Локални сукоби између македонских снага безбедности и Албанаца постали су уобичајена појава.

Испоставило се да Охридски споразум није допринео решењу проблема, већ је привидно одложио. Већ током 2007. године, у јеку интензивних преговора о будућем статусу Косова, албански интелектуалци из Македоније, Албаније и Косова окупиле су се у Тетову, где је раније формиран посебан Тетовски универзитет, као идеолошко језгро албанског уједињења, док је сам град већ виђен као престоница албанске аутономне јединице Албанаца у Македонији. На скупу су поновљени ранији захтеви, али значајну новину представља и предлог промене имена државе око којег се Македонија спори са Грчком, који би према мишљењу Албанаца требало да буде „**Република Македонија – Илирида**“. Формирање аутономне албанске државе „Илирида“ треба да обухвати територију у коју би ушли градови: Скопље, Охрид, Ресен, Битољ, Прилеп, Струга, Дебар, Тетово, Гостивар и Крушево, чиме би се, према њиховом мишљењу, поред решавања албанског питања решио и спор са Грчком око имена, али и прихватило „илирско наслеђе Албанаца“.

жене – самоубице (батаљон жена - самоубица, познат под називом „Црне удовице“).²⁰ Чеченске терористичке организације су повезане са Ал Каидом и другим исламистичким терористичким организацијама, а под утицајем арапских фундаменталиста – муџахедина,²¹ чеченски сепаратизам почиње да бива обојен радикалним исламизмом.

Простор Западне Европе потресају кризе које се огледају у тежњама мали етничких група да остваре право на стварање сопствене националне државе на рачун већ постојећих признатих националних држава у којима чине националну мањину. Па тако, на британском острву вишедеценијски проблем представљао је стални сукоб између Ирске републиканске армије - ИРА и регуларних снага Републике Ирске. Сукоб је искључиво верског карактера у коме Ирци католици и Ирци протестанти покушавају да кроз насиље и терор наметну своје виђење ирског етноса тј. да ли ће он бити католички или протестантски кроз исти језик, историју, културу и традицију.

Ситуацију у западном делу Пиринејског планинског венца који насељавају Еускади, популарно названи Баски, представља подручје сталних тензија и попрште сукоба који имају дуг историјски период и који су постојали како за време Хладног рата тако и након његовог завршетка. Еускади су аутохтони староседеоци Пиринејског полуострва надвладани од других етничких група и сабијени у садашњи простор. У покушају да поново успоставе своју независност тј. аутономију коју у 18. веку изгубили Еускади су основали организацију ЕТА – *Euskadi ta Askatasuna* која по карактеру свог деловања представља терористичку организацију чији је основни циљ сепаратизам и стварање националне државе Еускада.²² На француском острву Корзика од 1770. године од када је ово острво у саставу Француске постоје сепаратистичке тежње корзиканских

²⁰ „Оно што их је прославило и учинило светски познатим је свакако упад Чеченских терориста у основну школу у руском граду Беслану у области Северна Осетија 1. септембра 2004. године и отмица 1100 ђака и наставника. Овом акцијом је руководио Шамил Басајев, кога руске снаге за узврат убијају 2006. године“. Симеуновић Драган, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 193.

²¹ „Муџахедини су нудили услуге које сиромашни и корумпирани, дубоко у локални криминал сваке врсте чеченски побуњеници нису могли одбити као што нису могли одбити новац који је подупирао исламистичке радикалне пројекте које су муџахедини проповедали“. Исто, стр. 193.

²² ЕТА је баскијска терористичка и сепаратистичка организација основана 1959. године. ЕТА је скраћеница од *Euskadi Ta Askatasuna* што на баскијском значи *Баскијска домовина и слобода*. Владе Шпаније, Француске, САД-а, Европска унија и још неких земаља ЕТА-у сматрају терористичком организацијом. У периоду од 1968. до јануара 2008 по подацима шпанског министарства унутрашњих послова ЕТА се терети за убиство 821 жртве. Њени припадници користе терористичке нападе на војне, полицијске и цивилне циљеве ради призивање пажње јавности у Шпанији и свету на „баскијски проблем“, како они називају тежњу за независном Баскијом и сједињењем са осталим историјским баскијским територијама.

националиста, који свој идентитет покушавају да успоставе кроз стварање националне државе због чега су се одлучили да употребом политичког насиља – тероризма остваре своје прокламоване циљеве. У односу на друге терористичке групе Национални ослободилачки фронт Корзике – ФЛНЦ није као мету напада имала људе веће вукендице Француза, полицијске станице и уопште својину некорзиканаца. Корзиканци се боре да њихов језик постане званично признат, као и право на националну и етничку посебност што им француска држава оспорава. Шта више Француска је још за време хладног рата када су њене колоније укинута масовно насељавала Французе из деколонизованог подручја али и друге некорзиканце, што је додатно отежало постојећу ситуацију и продубило већ постојећу мржњу.²³

Након 11. септембра 2001. године, европски муслимани важе за потенцијалне следбенике радикалне идеологије засноване на сировој и нетачној интерпретацији ислама, који нема ништа заједничко са истинским исламом. Већина европских муслимана је у доста неповољном економском положају, недовољно су интегрисани у друштво и окупљају се углавном у затвореним заједницама. У датим околностима, посебно младим муслиманима недостаје интерпретација ислама која је усклађена са модерним начином живота. Многи налазе компромис између исламских традиција и западњачког начина живота, али пошто ти покушаји немају основа у доктрини, код људи који живе на културним раскрсницама ствара се осећај кривице. Та кривица наводи неке од њих да прихвате најрадикалније или, погрешне интерпретације ислама, које заговарају исламски проповедници из верских школа које финансира Саудијска Арабија. Последице тога се, као што је познато манифестују на различите начине: нeredи на француским улицама, бомбашки напади у метроима у Лондону и Мадриду, пораст симпатија међу терористичким циљевима, чак и код оних који се сматрају добро интегрисаним у домаћу средину, а са друге стране расте међу немуслиманским становништвом расте сумњичавост према муслиманима, па чак и до отвореног испољавања мржње и дискриминације.

С тим у вези, у последњих десет година видљиво је јачање десног радикалног потенцијала који се бори против учинка глобализације миграција доживљавајући глобализацију као процес цепања националних култура и ентитета, као процес денационализације и деконструкције националних држава. Терористички акти које је

²³ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 176-180.

извео норвежанин Андерс Брејвик и злочини које је починила немачка нео-нацистичка NSU (*Nationalsozialistischer Untergrund – Nacional - socijalističko podzemlje*) у 2011. години скренули су пажњу на то како се дефинише тероризам, и како европске земље могу заштити етничке мањине и имигранте од претњи мотивисаних ксенофобијом и расизмом. Ова нова претња може изгледати мала у односу на организоване групе радикалних исламиста у Мадриду и Лондону. Међутим постоје тешкоће у њиховом откривању, јер се углавном организују као „самостални актери“ или организоване подземне групе са специфичним циљевима, са фокусом на сопствену домовину. Радикализација ових група се одвија неопажено, посебно ако се ради о „самосталним актерима“ као што је Андерс Брејвик, који је убио 77 људи у 2011. години, углавном студената и тинејџера, како би нашкодио Норвешком политичком систему.

Септембра 2005. године, након објављивања фотографија односно карикатуре на којима је пророк Мухамед представљен као терориста у данским новинама а потом и у другим европским листовима, изазвало је буру протеста у готово целом исламском свету. Хиљаде демонстраната у Индонезији, Пакистану, на Блиском Истоку, али и на улицама европских градова у којима живи велики број муслиманског становништва, данима су у знак протеста палили немачке, америчке и данске заставе, али и зграде културних центара, конзулата, амбасада.

Спор са објављивањем поменутих фотографија, што је код муслиманских верника изазвало експлозију религиозних емоција и насиља, а међу европским грађанима потпуно опречене реакције, још један је од показатеља колико су велике културне разлике између Запада и ислама, и то првенствено разлике које имају исходиште у религији. Другим речима у питању је различит однос према религијској традицији, који показује колики је степен присуства религије у јавном животу и свакодневници западног и исламског света. На западу религија је ствар приватног избора, односно религиозно опредељење и секуларна јавна сфера су одвојене и законски регулисани. С друге стране, у већини исламских земаља оваква регулатива не постоји, већ религија регулише сваки аспект живота.

Свест о дубини тих разлика поново је у европској јавности интензивирала дебату о значају религије у савременом свету, о секуларизму, грађанским слободама и поштовању туђих верских права, границама толеранције и права у испољавању религиозности итд.

Исламска вероисповест је поистовећивана са насиљем и фанатизмом, што је довело до екстремних потеза у одређеним европским државама, доношењем мера од забране покривања, до забране изградње минарета. Символи ислама изједначени су са политичким исламом и тероризмом и забрана њиховог испољавања прети да сруши легитимност Европске уније, коју она црпи из поштовања људских права и уједињености у различитости. С друге стране, код муслимана се ствара осећај да су рестриктивне мере селективне и да етикетирају њихову заједницу. Све то јасно говори о бројним дилемама пред којима се налази европско мултикултурално друштво и са којима се у овој фази суочава прокламовани пројекат изградње заједничког идентитета. Али је тако чињеница да ће једна страна, муслиманска, бити системски дискриминисана кроз наредни период, што може довести до дубљих социјалних немира у захтеву за испољавањем својих културних и религијских специфичности, што би могло имати несагледиве последице по живот европских земаља. Широка јавна расправа, која у земљама Западне Европе траје већ доста дуго и која осим поменутих укључује и питања интеграције, мултикултурализма, односа мањине и већине нарочито је подстакнута проширењем Европске уније, али још више великим приливом имиграната из зона захваћених ратним сукобима, нарочито из афричких и арапских земаља чија се религија и културна традиција разликују од европских.

Самопрокламовање ИСИЛ-а, тероризам масовних размера и противтерористичке операције сиријске војске и оружаних снага Русије и НАТО покренули су миграције до сада невиђених размера. Поменуте миграције су генерално оријентисане са подручја Ирака, Сирије и Авганистана ка економски развијеним земљама Западне Европе. Незапамћени талас избеглица који трагају за уточиштем на простору европских земаља током 2015. године је код одређеног броја Европљана појачао већ постојеће доживљавање имиграције као претње личном запослењу, животном стандарду, социјалној држави и националној економији, али и као угрожавање европског и хришћанског идентитета. Масовне миграције стварају олакшане услове за неуочљиво кретање терориста који се лажно представљају као избеглице. Улазак у једну од земаља Европске уније омогућава им несметано кретање широм геопростора Уније.

Веома велика опасност прети и од терористичког деловања тзв. миграната друге или треће генерације. У овом случају ради се о изворним муслиманима који су потомци

миграната који су населили Европу након Другог светског рата и који су рођени у Европи. Поред тога, велики је број следбеника исламистичке радикалне идеологије који су етнички Европљани али су конвертовали у ислам под утицајем индоктринације од стране радикалних исламиста. Па су се тако међу терористима који су извели терористички напад у Паризу 2015. године нашли и европски држављани.²⁴

Такође, у овој групи се налазе и они који су по сопственом избору, дакле, без непосредног утицаја радикалних исламиста постали следбеници ове идеологије, са високом дозом верског фанатизма и заслепљеношћу, спремни на извођење терористичких напада. Знатан број ових лица који су држављани европских земаља и поседују европске путне исправе добровољно је учествовао у ратовима у Авганистану, Босни и Херцеговини, Ираку и Сирији, због чега не презају за применом тероризма као начином достизања „светих циљева“.

Политички лидери и стручњаци за безбедност су као једну од највећих претњи за унутрашњу безбедност Европске уније у овом тренутку означили тзв. **стране борце (foreign fighters)** тј. људе који су радикализовани и одлазе да се боре на сиријском ратишту. Према појединим наводима у Сирији бори више од 11 хиљада страних бораца из целог света, од чега 3000 долази из неке од европских земаља. Већина страних бораца који се налазе у Сирији, долазе из Француске, Велике Британије, Белгије и Холандије.²⁵ Добровољно учешће у оружаном сукобу одскочна је даска за још екстремнијим облицима насиља и већина транснационалних цихади група формирана је као споредни производ мобилизације страних бораца. Према расположивим подацима, страни борци који долазе из Европе најчешће су повезани са групом Фронт-ал-Нусра, сиријски огранак Ал Каиде,

²⁴ Као организатор ове терористичке операције означен је белгијанац мароканског порекла, двадесетосмогодишњи *Abdelhamid Abaud*. Појављивао се у више пропагандних спотова Исламске државе у којима на француском језику позива муслимане да му се придруже у борбама у Сирији. Осуђен је у одсуству на 20 година затвора због организовања мреже за регрутовање учесника рата у Сирији. *Semi Amimour*, који се разнео испред Баткалан сале, познат је припадницима антитерористичких снага још од 2012. године због покушаја придруживању Ал Каиди у Јемену. Годину дана касније побегао је и успео да се придружи Исламској држави у Сирији. *Bilal Hadfi* (20) је бомбаш самоубица који се разнео испред стадиона Француска, иначе Француз мароканског порекла. Његов старији брат, *Brahim Abdeslam* (31) разнео се експлозивом којим је био опасан испред Волтер кафеа у Паризу. <http://www.kurir.rs/krvavi-masakr-u-parizu-ovo-su-teroristi-koji-su-ubili-129-i-ranili-vise-od-300-ljudi-clanak-2023685>, приступљено 20.04.2017.

²⁵ Lachlan, C., 3.000 European Jihadists Now in Syria, Online, Доступно на: <http://news.yahoo.com/3-000-european-jihadis-now-syria-iraq-eu-170001100.html>, приступљено 12.03.2017.

или терористичком организацијом Исламска држава. Опасност за европске земље представљају и тзв. **повратници** из Сирије и осталих борбених зона.²⁶

Ветерани цихада након повратка са ратишта могу остварити снажан утицај на делове имигрантске заједнице јер стечено ратно искуство подиже њихов ауторитет и придаје веродостојност међу појединцима који их сматрају херојима и који под њиховим утицајем лако могу прихватити радикалне идеје. Такође, искуство стечено у цихаду могу преносити на младе регруте ширећи тиме терористичку мрежу, учествовати у координацији и извођењу терористичких напада.

Иначе, време ратова, криза, великих несрећа и сличних неповољних ситуација и друштвених потреса представља погодност за развој и бујање националног екстремизма. Овакву ситуацију користе партије екстремне деснице за стицање популарности, које злоупотребљавајући патриотизам гласачког тела, кроз величање тобожњих националних вредности на рачун негирања вредности и интереса припадника других нација и народа. Тако је након терористичког напада у Паризу 2015. године, поред реакција политичке опозиције уследила је и врло оштра реакција власти. Након терористичког напада и проглашења ванредног стања, министар унутрашњих послова Француске Bernard Cazeneuve изјавио је да је „решење дела проблема исламистичког тероризма у затварању радикалних џамија те да ће овај предлог бити предат на разматрање Влади“.²⁷

Крајем децембра 2015. године француски премијер Manuel Valls, покренуо је иницијативу за „промене Устава које ће омогућити да оптуженима за тероризам који су двојни држављани буде одузето француско држављанство“.²⁸

Оваква реторика, изразито антимигрантска, праћена још терористичким нападима у Паризу 2015. године, допринела је да Марин Ле Пен, лидерка политичке партије радикалне деснице - Национални фронт, победи у првом кругу регионалних избора исте године.

Ову погодност за развијање расизма и ксенофобије додатно подгревају поједине десничарске партије и неонацистички покрети који су све снажнији у Британији

²⁶ Hegghamer, T., *The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and Globalization of Jihad*, International Security, 35(3), 2010, стр. 53-94.

²⁷ <http://www.blic.rs/vesti/svet/vanredno-stanje-francuska-zatvara-radikalne-dzamiye/wy4qezr>, приступљено 20.04.2017.

²⁸ <http://www.blic.rs/vesti/svet/pariz-optuzenima-za-terorizam-oduzimace-se-drzavljanstvo/3yf6yy9>, приступљено 20.04.2017.

(Британска национална партија), Аустрији (Слободарска партија Аустрије), Грчкој (Златна Зора), у Немачкој (ПЕГИДА) и другим земљама. Последица тога је испољавање мржње према муслиманима, залагање за спречавање уласка миграната у Европу, говор мржње, вршење насиља против живота, тела и имовине припадника мањина, паљење и уништавање културних, верских објеката, паљење и уништавање центара за азиланте.²⁹ Оваквој ултранационалистичкој и неонацистичкој пракси већ дуже време прибегавају и екстремни навијачи спортских клубова широм Европе.³⁰

Јасно је да су ове тензије проистекле из односа различитих идентитета, муслимана с једне, и националиста, а посебно неонациста као тобожњих „чуvara хришћанства и Европе који брину за свој животни простор и идентитет“ с друге стране. Истовремено терористичке организације које учествују у сукобима на простору централне Евроазије, користе негативну реакцију европског становништва на постојећу мигрантску кризу као разлог за извођење терористичких напада, иако је стварни повод за њихово извођење одмазда за ангажовање НАТО снага у бомбардовању Авганистана, Ирака и Сирије, односно тзв. *Исламске државе*.

Када је реч о Балкану и мигрантској кризи не треба заборавити чињеницу да су се на страни муслимана у Босни и Херцеговини борили муџахедини из исламских земаља, као и то да су они након завршетка рата остали на простору Босне поставши главни пропагатори вахабитског покрета и тумачења ислама као вере. Не треба занемарити чињеницу да у оружаним сукобима на простору Сирије у саставу терористичких снага ИСИЛ-а налазе грађани балканских земаља муслиманске вероисповести који су вођени екстремним тумачењем ислама муџахедина - вахабита са Блиског истока, бивших припадника армије БиХ, узели активно учешће у сиријском сукобу.³¹ Повратак држављана у матичне државе и евентуалниостанак дела избеглица у балканским државама о чијем се идентитету углавном мало зна, а уколико се узме у обзир постојеће стање међуетничких односа могао би бити окидач за нове оружане сукобе.

²⁹ Саша Мијалковић, *Савремени неонацизам и живот у Европи*, Правни живот – часопис за правну теорију и праксу, бр. 9, Удружење правника Србије, Београд, стр. 191-205.

³⁰ Божидар Оташевић, *Вандали у зидинама – хулиганизам у Србији*, Безбедност, 54(1), стр. 72-86.

³¹ Сукобу у Сирији су се такође придружили и борци из Босне и Херцеговине, Црне Горе, Македоније, Косова и Метохије и Рашке области у Србији, међу којима се налази и одређени број ратних ветерана који су пре ратовали у Авганистану, Ираку, БиХ, Чеченији.

Велика опасност од мигрантске кризе јесте попуњавање тзв. празног простора, напуштеног простора од стране домаћег становништва што је највећи проблем балканских земаља. Читава села у Бугарској, Македонији и Србији представљају одлично место за илегални смештај, боравак и останак миграната нарочито узимајући у обзир чињеницу да се забачена планинска села не обилазе од стране снага безбедности, а неретко и од становништва. Као пример, може се навести стварање терористичке групе на планини Нинај у Рашкој области када је група вахабија формирала камп за терористичку обуку у коме се обучавала за руковање ватреним оружјем и вођење оружане борбе. Снагама безбедности је за ову групу дојављено од стране ретких локалних мештана, а након противтерористичке акције у кампу за обуку пронађено је поред стрељачког и противоклопног наоружања. Дакле, овде је реч о већ опробаној тактици и систему деловања којој на руку иду негативне економске унутрашње миграције. У случају оваквог сценарија, а услед све већег економског незадовољства, фрустрација изазваних неоствареним националним циљевима неоствареним у ратним сукобима из 90-их година може доћи до оштре поделе на пре свега националној и религијској основи, те отворених друштвених сукоба на различитим релацијама.³²

³² Иако није директно угрожена тероризмом, Република Србија прогласом Исламске државе објављеном на Интернету, означена као део глобалне противтерористичке „вражије коалиције“ 60 држава које ће „спалити ратна ватра Алахових бораца“. Нису нереалне претње упућене од стране следбеника и симпатизера Ал каиде, Муцахедина и екстремних вахабита који су присутни на подручју Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине, албанских екстремиста и следбеника ИСИЛ-а, тј. повратника са ратишта у Сирији и Ираку, као и терориста ИСИЛ-а који се лажно представљају као избеглице и азиланти.

ТЕРОРИЗАМ КАО ОБЛИК ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА И МЕТОД ДЕЛОВАЊА САВРЕМЕНИХ ЕКСТРЕМИСТА

Теоријска и појмовна анализа тероризма

Термин тероризам има у основи латински израз *terror* (terror, terroris – ужас, велики страх) који по етимолошким тумачењима води своје порекло од индоевропске речи *ter*, укључив и њену метатаксичку варијанту *tre*. Реч терор је поступно заживела у многим језицима, а реч тероризам је данас саставни део вокабулара сваког службеног савременог језика. Сматра се да исти корен имају изрази *terrible* (ужасан), *deterrent* (застрашивање, застрашујући), *turmoil* (немир, метеж), *tremble* (дрхтање), *tremor* (потрес, дрхтање), у нашем језику *трести се*, *трема*, као и многи други.³³

Тероризам је последњих година прерастао у глобалну претњу безбедности и алармантну врсту насиља у савременом свету, те утврђивање његове структуре, садржине и узрока један је од циљева правних, политичких и безбедносних наука. Мултидимензионални феномен тероризма захтева мултидисциплинарни истраживачки приступ, тим пре што његова географска распрострањеност и његов динамизам представљају лимитирајуће факторе успешног идентификовања и прецизног дефинисања. Савремени тероризам попримио је нову димензију која је произашла из различитих историјских, социјално-економских и политичких разлога које прате развој науке и технологије.

И поред тога што у временима савременог цивилизацијског поретка представља једну од највећих претњи за међународну, регионалну, тако и националну безбедност, још увек не постоји једна општеприхваћена и универзална дефиниција тероризма.

Када је поводом убиства југословенског краља Александра Карађорђевића 1934. године у Марсеју Краљевина Југославија упутила Друштву народа захтев да се размотри проблем тероризма, оно је од тада до 1937. године одржало неколико конференција. На конференцији одржаној у Женеви 1937. године посвећеној тероризму, усвојене су две важне конвенције – Конвенција о превенцију и кажњавању тероризма и Конвенција о формирању међународног кривичног суда за починице терористичких аката. У оквиру конвенције о превенцији и кажњавању тероризма Друштво народа је по први пут

³³ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр.53.

покушало да дефинише тероризам, односно акте тероризма као „...*све криминалне акте уперене против држава са намером или срачунате на то да изову стање великог стаха у свести одређених личности, група или у јавности*...“³⁴ Поред наведеног, конвенција је забрањивала државама да потпомажу акте тероризма против других држава и обавезивала све државе потписнице да спречавају активности које имају терористички карактер.

Тероризам као „тема број један у свету, са својом глобалном димензијом, привлачи пажњу светске јавности и медија, на шта указује чињеница да се термин "тероризам" све више употребљава и помиње. Колики је утицај политике у пољу науке указује чињеница да се многи научници труде да буду у служби нечије дневне политике.“³⁵ Један број научника склон је да повлађује политици и ставу било које јавности. Служећи политици владајућих и њиховим уским политичким инетресима, научници у процесу истраживања појаве тероризма и његовог дефинисања исказују све мање објективности удаљавајући се тиме од суштине проблема.

Потешкоће око дефинисања тероризма проистичу и из разлога што неке државе не желе да тероризам буде дефинисан на начин и по садржају јер то не одговара посебним интересима тих држава. Наиме, различито тумачење тероризма од стране националних држава последица је политичких и националних интереса једне државе и народа. Неке државе једноставно не желе да се тероризам дефинише због политичких циљева и интереса. Поједине државе у свету се данас сусрећу са проблемима које мултиетичност може донети у неким географским областима. Сукоби су неминовни уколико држава нема адекватно решење за превазилажење напетости и елиминације евентуалне нетрпељивости, због чега националне мањине, које су у већем броју заступљене на одређеном простору, често прибегавају насиљу. Насиље би у овом случају, од стране националне државе и легитимне власти, било проглашено тероризмом, док би са аспекта оних који су му из оправданих, или неоправданих разлога прибегли, било сматрано ослободилачком борбом, устанком или герилским ратом. У зависности од политичких циљева, интереса, претензија држава у свету и окружењу, међународне ситуације у погледу политичких и економских односа, овакав сукоб и сукобљене стране биле би различито посматране и окарактерисане.

³⁴ Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, 19 League of Nations O.J 23, 1938.

³⁵ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. стр. 17.

Постоји низ објективних проблема због којих тероризам није лако дефинисати, од којих су најзначајнији:

- Ради се о изузетно сложенom и динамичном облику политичког насиља, кога условљавају разноврсни чиниоци који се испољавају у различитим формама.³⁶
- Тероризам је тајна активност што спречава потпуни увид у овај феномен чак и када он припада прошлости. Тајност је основни предуслов постојања, функционисања и деловања терористичких организација и група.
- Током историје, термин тероризам је од свог настанка до данас више пута мењао своја значења. У почетку се односио на насиље револуционара који узимају власт (Француска буржоаска револуција), да би током 19. века означавао деловање неких анархистичких и нихилистичких организација. Од седамдесетих година прошлог века па до данас, термин тероризам се поново повезује за насиље против неке или нечије власти да би данас означавао насиље које се врши против неке или нечије власти, мада повремено и за насиље неких држава које су означаване као *спонзори тероризма, осовине зла* и сл.³⁷
- Термин тероризам је често злоупотребљен, нарочито када постоји интерес да се неко демонизује.³⁸ Насупрот томе, термин тероризам није одувек био „ружна реч“, тако су анархисти и нихилисти у 19. веку себе називали терористима, а у данашње време ниједан терориста себе неће назвати тим термином
- При дефинисању тероризма у великој мери учествују интереси и емоције. „Емоционална примеса у одређивању тероризма није тек израз одбојности према појави већ, итекако има и употребну функцију, пре свега на мобилизационом плану.“³⁹
- Тероризам се често из идеолошких разлога и због лакшег обрачунавања с њим, дефиниционо своди на обичан криминал, чиме се постиже непризнавање терористима

³⁶ Тероризам примамљује истраживача да брзо и поједностављено закључује. У складу са методолошким стандардима неопходно је пре дефинисања сагледати све чиниоце који узрокују тероризам и оценити их у зависности од релација у којима се они међусобно налазе. Због наведеног Волтер Лакер с правом упозорава да је „тероризам опасно тле за симплификаторе и генерализаторе“. Опширније у: Laqueur, W., *The Age of Terrorism*, 1987, стр. 9-11.

³⁷ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 19.

³⁸ Исто, стр. 20.

³⁹ Исто, стр. 21

статуса политичких актера, а феномен остаје затамњен и необјашњен у својој политичкој димензији.⁴⁰

На путу установљавања јединствене дефиниције мора се рачунати с постојањем озбиљних и распрострањених препрека у виду неразликовања, односно замењивања појма тероризма појмовима других облика политичког насиља. Неопходно је осврнути се на типичне грешке неразликовања *терора и тероризма, као и тероризма и гериле*.

Терор је претежно насиље у оквиру спровођења моћи с циљем одржања на власти, односно задржања или увећања моћи, односно, терор је насиље власти, док је тероризам насиље против неке и нечије власти. Другим речима тероризам је један од облика насилног супростављања власти.

Тероризам се често због испољавања терористичких дејстава поистовећује са герилом. Герила се може дефинисати као форма борбено-организованог политичког деловања малих, наоружаних, врло мобилних илегалних група које, претендирајући на заступање интереса народа и налазећи упориште у њему, врше колективну употребу оружане сила као директног насиља владајућих, завојевача или окупатора.⁴¹ Женевска конвенција од 12. августа 1949. године дефинисала је герилска дејства члановима 4, 1. и 13, а герилци, да би се третирали тако, морају испуњавати услове из чл. 1. Хашког правилника и то:

- Да имају лице одговорно за све потчињене,
- Да имају одређени знак распознавања који се може уочити с растојања,
- Да отворено носе оружје и
- Да се придржавају одредаба међународног ратног права.

Герилци често оперишу у релативно бројнијем саставу и постепено организују своје снаге у чете, батаљоне, па чак и дивизије. За разлику од терориста који настоје да владају људским умовима кроз изазивање страха и неизвесности, герилци на ослобођеним територијама настоје да спроведу политичке и социјалне реформе, појављују се отворено у агитацији, организују своју мрежу власти.

⁴⁰ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 20.

⁴¹ Према простору, начину и циљевима извођења герилских дејстава разликујемо *сеоску* герилу, с ослонцем на масе и ширу територију, *градску*, строго кадровску герилу. Градска герила је типична за велике градове у Латинској Америци где постоје огромне сиромашне четврти (фавеле) у које полиција тешко или никако не продире и које су отуда својеврсна територија градских герилаца који се по њој јавно крећу, јавно носе оружје и уживају отворену подршку становништва. Герила лоцирана ван градова и с ослонцем на широке сматра се правом герилом. Више о герили видети у: Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.

Оно што највише разликује терористе и герилце, поред начина извођења борбених дејстава и акција, јесте циљ, односно мета напада. Герилске снаге искључиво нападају регуларне оружане снаге војске и полиције националне државе против које воде оружану борбу. За разлику од герилаца, најчешћа мета напада терориста јесу управо цивили и цивилни објекти, с обзиром да је тероризам начин комуницирања, којим се кроз изазивање страха код људи жели постићи одређени циљ.⁴² Такође је корисно разликовати терористе од обичних *криминалаца*, о чему Брус Хофман тврди : „Циљ терористе је неизбежно политички (да својим насилним чином промени или суштински измени политички систем), док је циљ лудачког убице потпуно егоцентричан и дубоко личан. Терориста верује да служи „добром“ идеалу чији је циљ постизање већег добра за ширу заједницу – било да је она стварна или замишљена – за коју терориста и његова организација мисле да је представљају. Криминалац, насупрот томе, не служи никаквом идеалу, осим сопственом богаћењу и засићењу.“⁴³

Почевши од седамдесетих година двадесетог века регистровани су бројни покушаји дефинисања тероризма. Постојеће дефиниције тероризма могу се поделити у две групе. Прву групу чине дефиниције које су резултат рада научника у оквиру научно-образовних институција и претежно за њихове сврхе, те њих можемо сматрати *академским дефиницијама*. Другу групу чине дефиниције које можемо назвати *административним дефиницијама* јер су настале у оквиру различитих институција и за њихове потребе. Званичне или службене, односно административне дефиниције тероризма, иако су науци суштински неприхватљиве, једине су које егзистирају у пракси, а прилагођене су интересима даваоца дефиниције.

Без дефиниције која је прихваћена на светском нивоу узалудно је склапати међународне уговоре о борби против њега јер свака страна може да под тим термином подразумева оно што њој одговара. Таква дефиниција треба да буде одговарајући инструмент на нивоу међународне заједнице у борби против тероризма, а што је примарни задатак ОУН.

Од ОУН се највише очекује да се ангажује на доношењу универзалне дефиниције о тероризму. Организација УН проблемом тероризма бави се још од времена постојања

⁴² Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. стр. 29.

⁴³ Хофман Брус, *Унутрашњи тероризам*, Народна књига Алфа, Београд, 2000, стр. 36-37.

Друштва народа као њене претече. Међутим, иако би ОУН требала да има централну улогу у дефинисању тероризма као сложене политичке појаве, њена улога је минимизирана, услед доминације водећих светских сила које се налазе у њеним оквирима али и ван ње. Треба навести и чињеницу да се тероризам, иако се ОУН бави готово једним веком уназад овом појавом, никада није дефинисао као јединствени феномен, већ се акценат одувек стављао на превентивно и репресивно деловање чланица ОУН против овог облика политичког насиља.⁴⁴

Највећи допринос у савременим истраживањима феномена тероризма и његовом појмовном одређењу у домаћој науци дао је истакнути универзитетски професор Драган Симеуновић. У својој књизи *Тероризам* професор Симеуновић дао је свеобухватну теорију тероризма, као сложеног облика политичког насиља, полазећи од чињенице да спада у оне појаве код којих облик може бити суштинско својство. Он сматра да је тероризам „вишедимензионални политички феномен који је се може теоријски најопштије одредити као сложени облик организованог групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим брахијално физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити "велики циљеви" на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.“⁴⁵

Надаље, професор Симеуновић наводи: „Опус тероризма обухвата претњу силом у оквиру интензивне психолошко-пропагандне делатности, злоупотребу интернета у терористичке сврхе, отмице, уцене, психофизичко злостављање, атентате, саботаже, диверзије, самоубилачке нападе, појединачна и масовна политичка убиства и интенцију испољавања ређе над стварним и потенцијалним политичким противницима, а чешће над представницима система и невиним жртвама.“⁴⁶

И поред свих идеолошких, концептуалних и других спорења и ограничења, већина истраживача се слаже да је за правилно схватање природе и суштине тероризма

⁴⁴ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. стр. 46.

⁴⁵ Исто, стр. 80.

⁴⁶ Исто, стр. 80.

најзначајније сконцентрисати се на његове *конститутивне елементе* (циљ, узрок итд.) С тим у вези, основни конститутивни елементи који одређују садржај појма тероризма у односу на сличне појмове (терор, насиље и др.) су:

- сам акт насиља (свесна и намерна употреба насиља или претња насиљем)
- политичка, верска и етничка циљеви и поруке,
- политичка, верска и етничка мотивисаност,⁴⁷
- незаконит и криминалан чин,
- злочиначки карактер, непредвидивост, суровост и безобзирност,
- стварање атмосфере страха, ужаса, панике и неповерења,
- невинне цивилне жртве
- његова јавност, жеља за публицитетом (тероризам као акт комуникације)⁴⁸

Историјски развој и порекло савременог тероризма

Као и код дефинисања тероризма као појаве јављају се неправилности и приликом одређивања периода настанка ове појаве. Када је реч о настанку тероризма и његовим претечама, праве се две врсте грешака. Прва се односи на поистовећивање тероризма са појавама које су му сличне, а друга се односи на сврставање у претече и творце тероризма личности које то ни по чему не могу бити. Чест је случај да се неки акти сврставају у тероризам због непознавања материје или због тога што је тероризам "врућа тема" о чему је већ било речи. Тако се убиство Јулија Цезара назива терористичким актом, а не државним ударом који је извела група завереника са циљем преузимања власти. Дакле, ради се о атентату као основном облику политичког насиља.⁴⁹

Настанак тероризма се најчешће везује за Јудеју, када су Јевреји популарним кратким мачевима (*sica*) масовно нападали патроле римских војника и убијали римске

⁴⁷ Овај елемент прави јасну разлику између појмова тероризма и криминала. Упореди: Rodin, D., *Terrorism without Intention*, 2004, стр. 756.

⁴⁸ Поред побројаних елемената постоје и други конститутивни елементи тероризма : метод, средства, тактика, уцена принуђивање, навођење на послушност и др. Бајагић Младен, Самоубилачки тероризам – савршено оружје терориста, Зборник радова : Међународна научностручна конференција: Супростављање тероризму – међународни стандарди и правна регулатива, Висока школа унутрашњих послова, Hans Siedel Stiftung, Бања Лука, 2011, стр. 203-221.

⁴⁹ Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009. стр. 104.

заповеднике и политичке неистомишљенике и противнике.⁵⁰ Реч је о Јеврејима који су се борили против римске окупације познатији под именом **Зилоти**. Назив Зилот потиче од грчке речи "*zelotes*" која означава неког ко је претерано ревностан у нечему. Ова реч, као и многе друге на простору данашњег Израела и Палестине, вуче порекло од грчких, а што је последица освајања Александра Македонског. Чији су припадници били Јевреји који су за циљ имали подстакнути масовне побуне против Грка у Јудеји и Римљана који су владали и Грцима и Јеврејима у време Исуса Христа. Зелоти су мачевима и бодежима селективно вршили атентате. Године 66. избио је устанак у Јудеји. Кад је Веспасијан преузео престо, његов син Тит Флавије постао је главни заповедник. Године 70. Јудеја је покорена, а Јерусалимски – Саломонов храм, симбол јеврејске вере разорен те су Јевреји кажњени изгоном што представља почетак јеврејског живота у расејању. Побуне зелота су завршене истеривањем Јевреја из Египта и Кипра, дословној депопулацији Јудеје и егзилу који, према речима Давида Рапапорта, постаје средишње обележје јеврејског искуства наредних две хиљаде година.⁵¹

Слична грешка прави се и у питању Тага, хиндуистичке секте која је сејала страх на путевима Индије. **Таги** су комбинација верских фанатика и друмских разбојника, који су пљачкали по путевима, неостављајући у животу оне које би заробили и пљачкали. Жртве би биле изложене свирепом мучењу, да би након тога у част богиње Кали биле ритуално задављене марамом (румал). Пљачка је Тагима омогућила лагодан живот, па је пљачка ради стицања користи постала приоритетнија у односу на култна жртвовања заробљеника. Убрзо се појављују и преживели сведоци, што доводи до прекретнице у постојању Тага као религијске секте која је била права ноћна мора за трговце и путнике. Крајем 19. века ова секта престаје да постоји.

Посматрајући с аспекта друштвено-правног статуса његових носилаца може се рећи да је тероризам регистрован крајем 11. века, на подручју Блиског и Средњег истока. Тероризам корене вуче од религијске секте Асесина, огранка шиитске муслиманске секте исламита која егзистира од осмог века на простору од Персије до Леванта. Оснивач ове секте је верски учитељ, писац и научник тог доба Хасан Ибн ел Сабах – Шеик са планине

⁵⁰ Драган Јовашевић, Миле Ракић, *Тероризам безбедносни и правни аспекти*, Институт за политичке студије, Београд, 2007. стр. 51.

⁵¹ Rapoport, David C., Fear and Trembling : Terrorism in Three Religious Traditions, The American Political Science Review, Vol. 78, No. 3, 1984, стр. 658-677.

(1034 - 1124). Он је у етничкој групи Низари основао милитантни огранак исламита који су због метода деловања постали познати под називом *Асесини* (што у буквалном преводу значи атентатори). Припадници ове верске секте су, у складу с проценом да војнички не могу да се супроставе непријатељу примењивали насиље.

Ова секта настаје у периоду када се појављује хашиш, чија је опојна својства Хасан Сабах знао да искористи када су у питању послови које су за њега обављали припадници секте. На северозападу Ирана, Хасан Сабах одлази у планине где гради низ утврђења, а међу најлепшима је специјално изграђен и изолован врт, по угледу на рај каквим га замишљају муслимани. Ретки појединци који би имали срећу да уђу у овај врт уживали би у друштву прелепих жена, вина и свим погодностима које је Сабахудинов рај нудио, истовремено конзумирајући хашиш од кога су временом постајали зависни. Они који су улазили у овај врт били су припадници Сабахове секте, људи који су му безгранично веровали и били му верни. Треба навести чињеницу да су чланови секте уједно и уживаоци опојних дрога, што је првенствено био разлог њихове послушности, а такође не треба занемарити чињеницу да им је Сабахов рај пружао све угођаје. Зато се може рећи да су Асесини заправо нека врста нарко-секте. Због спремности да без поговора изврше сваки Сабахов задатак, уливали су страх у кости његовим непријатељима што му је омогућило да увећа територију и свој утицај. Страх који је владао међу његовим непријатељима омогућавао му је да оствари своје намере и има велики утицај у региону. Страх који је посејао и утврђења која је градио на врховима планинских венаца омогућили су му несметану контролу трговине дрогом и узимање рекета који су му локални феудалци и трговци сами доносили. У највеће успехе Асесина убрајају се убиства великог везира Низама ел Мулка и хришћанског краља Јерусалима.

Према наведеном може се рећи да су Асесини заправо први терористи и/или зачетници тероризма, пре свега због страха који су сејали за собом што је омогућило њиховом вођи да стекне углед и утицај у овом делу света. Постојала је организација која је је тајно деловала до тренутка реализације самог акта, што је у случају Асесина атентат над неком одређеном особом. Насиље које су спроводили било је смишљено и системско.⁵²

⁵² Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. стр. 108.

Ипак, тероризам као облик политичког насиља какав данас познајемо проистекао је из екстремне левице, после пропасти револуција левог крила до којих је дошло током осамнаестог века. Након пропасти револуције 1848. долази до првих бомбашких напада и атентата фрустрираних левичара револуционара. Међутим, недостајало је много да би се овакви напади и активности могле назвати терористичким.

Као идеолошки творац тероризма наводи се руски анархиста Михаил Бакуњин. Бакуњин је сматрао да је насиље нужно да би се извела светска револуција и оствариле радикалне промене. Он се залаже за „стварање анархичног друштва "без Бога и државе", а решење конфликта у новонасталом друштву види кроз примену принуде и притисака.“⁵³ Анархистички тероризам је био најизраженији у царској Русији, а његове перјанице су били поменути Михаил Бакуњин (1814-1876) и Сергеј Нечајев, чија су дела представљала снажно извориште анархистичком тероризму у Русији.⁵⁴ У таквим околностима, анархисти, определили су за илегално, односно протизаконито деловање, стварајући терористичке колективитете. Прва терористичка организација на свету била је "Народна воља", која је настала 1878. године у Русији. Према схватањима чланова организације, политичко убиство је представљало акт освете, али и једно од најмоћнијих оружја револуционарне агитације.

Народна воља је постала позната по убиству руског цара, Александра II Романова. Александар II Романов је убијен након више покушаја (седам пута су терористи Народне воље покушали атентат на руског цара) у бомбашком нападу који је извршен од стране једног од чланова организације Народна воља, Пољака Игњаци Хрињевицког, са ким је блиско сарађивала и Јеврејка, Гесја Гелфман.⁵⁵

⁵³ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 111.

⁵⁴ Нечајев у Катихизму револуционара истиче потребу за тоталном револуцијом, односно, да све институције државе и друштва морају да буду потпуно уништене, а Бакуњин у свом делу *Револуција*, тероризам, разбојништво доказује да је устанак једини начин урушавања и уништавања државне моћи.

⁵⁵ Раних 1870-их била је активни члан неколико револуционарних клубова у Кијеву. Током суђења педесеторици 1877. била је осуђена на две године затвора у замку Литовкси. 1879. бива послата у изгнанство у покрајини Новгород, одакле је побегла у Санкт Петербург, где се прикључила организацији Народна воља. Учествовала је у групи која је извршила атентат над царем Александром II Романовим 1881. заједно са својим љубавником Николајем Саблиним, који је приликом упада полиције у стан у коме су боравили извршио самоубиство хицем из пиштоља. Након њеног хапшења уследио је процес суђења за убиство цара у коме је она осуђена на смрт. Обзиром да је у том тренутку била у 4. месецу трудноће, извршење казне је одложено до порођаја. Након порођаја, дете јој је било одузето и послато у сиротиште као дете непознатих родитеља. Након одузимања ћерке 1882. Гесја Гелфман умире од непознате болести, а убрзо затим и њена ћерка умире, такође од непознате болести. Позната је по томе што се залагала за револуционарну "слободну

Након смрти свог оца Александра II, на престо долази његов син Александар III Романов, који се убрзо сурово обрачунао са члановима и симпатизерима Народне воље. Након жестоких полицијских прогона који су уследили активност народновољаца је почела да јењава, да би се убрзо сасвим угасила. Народна воља је престала да постоји 1883. године, с обзиром да је страдала већина њених чланова. „Након неуспелог покушаја атентата на Александра III Романова од стране неколицине терориста Народне воље, побијени су и последњи остаци ове терористичке организације, међу којима и Александар Уљанов, рођени брат Владимира Иљича Уљанова Лењина.“⁵⁶

Народна воља представља прву терористичку организацију која је користила насиље као вид комуникације и начин да се пошаље јасна порука свима. Убиство "тиранина" наишло је на одобравање многих анархиста широм света, након чега се ређају једно за другим убиства важних личности у Европи (на мети атентатора нашла су се тројица европских суверена - немачки цар, италијански и шпански краљ) и председник Сједињених Држава Вилем Мек Кинли.⁵⁷ Надаље, садржина „Катихизма револуционара“⁵⁸ који је представљао „статут“ руских анархиста и нихилиста представљала је извориште многим терористичким колективитетима у 20. веку. Упоредом садржаја Катихизма револуционара и Приручника за градског герилца (штампан 1965. године на Куби) чији је аутор Бразилац Карлос Мариегла, вође гериле у области Сан Паола, убијен 1969. године, евидентна је огромна подударност. Овај приручник је дуго времена био основна литература герилцима у Латинској Америци.

љубав"- којом се означава друштвени покрет који одбацује брак, као облик социјалног ропства, нарочито за жене.

⁵⁶ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2009. стр. 117.

⁵⁷ Најснажнији утицај на тероризам анархиста у САД имао је Јохан Мост који је пропагирао насиље, које треба да резултира општом револуцијом. Његов концепт ``директне акције`` чинили су сугестивни ставови и поруке: ``револуционари не могу да буду вођени витешким обзирима: бомбе се морају постављати свуда где се окупља горљих десет хиљада – у црквама, плесним дворанама, отменим ресторанима“. Laquer, W., *Terrorism*, London, 1977, стр. 761.

⁵⁸ У овом делу су наведене и објашњење обавезе и правила за деловање „идеалног револуционара према себи и према другима, те и класификација друштва на категорије грађана. У вези с дужностима и поступцима „револуционара“, поред осталог каже се :“Револуционар је човек под заклетвом. Он мора да буде обузет јединим јединим интересом, једном мишљу и једном страшћу: револуцијом...Он има само један циљ, једну науку: разарање. Између њега и друштва је рат до смрти, непрестан и непомирљив. Револуционар је без личних интереса, без својине ...чак и без имена; Да би могао да оствари своје дужности, револуционар се мора претварати да је оно што није : мора се инфилтрирати у цркву, у трговачки свет, бирократију и војску, у тајну полицију...“. Преузето у : Мирко Кларић, *Тероризам*, Нинове свеске 2, БИГЗ, Београд, 1978.

Може се рећи да је тероризму Народне воље претходио један други историјски догађај, који представља прекретницу у облику владавине за западни и свет уопште, а при том је повезан са тероризмом. Реч је о Француској буржоаској револуцији⁵⁹ (1789-1799) када је република заменила апсолутистичку монархију, а Римокатоличка црква је била приморана да изврши радикалну реорганизацију.

Француска револуција обележена је, поред промена облика владавине у тадашњој Француској монархији, великим бројем настрадалих цивила, који су били оптужени за издају револуције и револуционарних идеја о стварању грађанске државе. Дело енглеског мислиоца Едмунда Берка – Рефлексије о Француској револуцији, у литератури о тероризму наводи се као прво дело у коме се овај израз као такав употребио. Едмунд Берк је заговоренике револуције назвао терористима, па се у многим делима он наводи као творац термина тероризам, док је саму револуцију и спровођење револуционарне власти назвао пуким терором. Међутим, терор као насиље власти помиње се први пут у римским записима, што побија тврдње да је Едмунд Берк међу првима употребио овај термин. Ипак, његова улога је велика у самој осуди оних који су сами себе назвали терористима, а то су сами револуционари. Они су терор сматрали неопходно нужним за очување токова револуције и усвојили га као ефикасну меру борбе против издајника.⁶⁰ Симбол терора била је гиљотина, на којој су скончавали политички противници и неистомишљеници револуције. Терор као насиље власти почиње након покоља париских затвореника (око 1000 људи) због незадовољства грађанства политичком ситуацијом у земљи. Израз "терористи" у то време користе јакубинци, а он је имао позитиван смисао јер су се њиме међусобно означавали. Јакубинци су желели да побију све оне које су сматрали штетнима, док су револуционарне власти желеле смрт само одређених, како би изазвале страх и на тај начин владале. Након обрачуна са јакубинцима израз "терористи" има погрдан смисао, а тада га бележи и Едмунд Берк. И ако је значајан историјски догађај,

⁵⁹ **Француска револуција (1789-1799)** је била важан део историје Француске, Европе и западне цивилизације. Француска је у другој половини 18. века била феудално-апсолутистичка држава. Постојање феудалних права на земљу спутавало је развој земљорадње и индустрије, а свештенство и племство су имали највећа овлашћења и повластице у друштву користећи свој феудални положај. Осамдесетих година 18. века, Француска је ушла у дубоку кризу. Развој производних снага дошао је у непосредан сукоб са апсолутистичко-феудалним поретком. У том сукобу рађају се идеје о слободи и једнакости свих грађана Француске монархије, која је била снажно подржана од академске елите која је слободно размишљала. Тешка економска ситуација и празна државна ризница довела су у још тежи положај већ незадовољан трећи сталеж Француске - сељаштво, што убрзо доводи до оружане револуције и сукоба на улицама Париза.

⁶⁰ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. стр. 87.

Француска револуција однела је готово три милиона живота. Терор који су вршиле револуционарне власти назван је црвени терор, док је терор контрареволуционара назван белим терором.

Почетком XX века долази до буђења национализма, што у појединим деловима света узрокује експанзију терористичких организација, од којих неке настају од националноослободилачких покрета. Насиље постаје једино средство комуникације терориста и екстремиста са легитимним властима. У периоду пре Великог рата историја познаје много терористичких организација које настају крајем XIX, и почетком XX века, као што су ИРА (која има дугу историју на британском острву), ВМРО - Унутрашња македонска револуционарна организација (мк. Внатрешно Македонска Револуционерна Организација - Демократска Партија за Македонско Национално Единство), Усташки покрет - Хрватска клерофашистичка терористичка организација, албански тероризам на Косову и Метохији. Ове терористичке организације су деловале и у периоду између два светска рата, када се након убиства југословенског краља Александра I Карађорђевића у Марсеју, од стране Усташа и ВМРО-а предузимају први озбиљнији кораци у борби против тероризма, на иницијативу Француске.

Системски тероризам јавља се на Средњем истоку тридесетих и четрдесетих година XX века са фундаменталистима Муслиманског братства у Египту, и борбом организација Иргун и ЛЕХИ против Британије у Палестини. Антиколонијални тероризам је такође покренут против британске империје на Кипру и Адену и против Француске у Алжиру од стране ФЛН-а.

Током четрдесетих и педесетих година XX века, тероризам се односио на насиље домородачких, националистичких, антиколонијалних организација које су покренуле широм Азије, Африке и Средњег Истока отпор против европске владавине. Земље као што су Израел, Кенија, Кипар и Алжир једним делом своју независност остварују захваљујући покретима који су користили тероризам. Међу бројним терористичким нападима, најзначајни терористички напад у антиколонијалном периоду је подметање и активирање експлозивне направе од стране припадника Иргуна у хотелу „Краљ Давид“ у Јеруслиму, у јулу 1946. године⁶¹ и вешање два наредника британске војске 1947. године.⁶²

⁶¹ На два спрата у хотелу налазиле су се цивилне и војне просторије британске владе (Владин секретаријат и Штаб војних снага у Палестини и Трансјорданији), испод којих су припадници Иргуна поставили експлозив,

Након Другог светског рата на међународну сцену ступају нове терористичке организације са различитим циљевима. Период након Хладног рата карактерише појаву новог и изузетно опасног облика тероризма који се заснива на религијским идејама - исламистички тероризам. Свет се цепа по шавовима линија раздвајања, а блоковску поделу сменила је цивилизацијска, која се заснива на религији, култури, традицији, пореклу, од којих је религија главна одређујућа карактеристика сваке цивилизације.⁶³ Развој индустрије, телекомуникација, саобраћаја, технике, медицине и наоружања позитивно утичу и на развој тероризма, обзиром да терористи имају приступ свим капацитетима и ресурсима који су доступни човеку данашњице. Терористи се прилагођавају материјално-техничком развоју користећи савремена средства и начин живљења за вршење терористичких напада

Крајем седамдесетих година XX века тероризам стиче идеолошке мотиве. У левичарским друштвима егзистира тзв. "црвени тероризам", који настаје као последица постојања револуционарне воље и свести. Његово постојање не могу предупредити чак ни успостављено комунистичко или социјалистичко друштво, с обзиром да његову основу и снагу чини стална тежња за револуцијом и радикалним променама. „Пораст политичког насиља и радикалне промене у политичком животу понајпре се могу очекивати у земљама које је карактерисао брз привредни развој, а које су изненада дошле у стање рецесије и криза. Тероризам се у овим друштвима користи као вид санкције за политичку неактивност и замрлост које утичу на револуционарни дух и идеје. Основа левичарског или црвеног тероризма није пролетеријат и радничка класа већ средњи слојеви, посебно интелигенција.“⁶⁴ Друга идеолошка основа левичарског тероризма лежи у борби против империјализма, као и солидарности са угроженим земљама, посебно вијетнамским народом, „да се суделује у њиховој судбини и да их се прати до смрти или победе“.⁶⁵ Савремени левичарски терористи опредељујући се за индивидуално политичко насиље без подршке и ослањања на масе, првенствено ослањају на анархизам, јер је по њима

чијим активирањем су убили 91 и повредили 45 лица – мушкараца и жена, Арапа, Јевреја и Британаца. Наводно, напад је био изведен на просторије, а не на особље у њима, јер су Бегинови саборци пре активирања експлозива упутили упозорење за евакуацију лица из хотела.

⁶² Иргун је у знак одмазде за смрт тројице својих припадника које су осудиле британске власти, отео и потом обесио двојицу наредника британске војске.

⁶³ Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, ЦИД Подгорица, Подгорица, 2000. стр. 51.

⁶⁴ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. стр. 127.

⁶⁵ Маркузе Х, *Крај утопије – есеј о ослобођењу*, Загреб 1972, стр. 121.

подизање револуције применом марксистичких образаца у земљама западне Европе неизводљиво.⁶⁶

Левичарски тероризам се може појавити и у демократским или десно оријентисаним друштвима, као последица немогућности да политичке партије и странке које су лево оријентисане дођу до изражаја. У то спадају и различити облици дискриминације, од којих је најопаснији онај који онемогућава нормалну егзистенцију. Овакве терористичке групе јављају се у великом броју земаља, тако на пример у Немачкој постоје RAF (Rote Armee Fraktion – Фракција црвене армије), Bewegung 2 Juni (Покрет 2 јун), Bewegung der Revolutionaren (Револуционарни покрет), RZ (Revolutionare Zelle – Револуционарна ћелија), Frauen der revolutionären Zelle (Женска револуционарна ћелија), Rote Morgen (Црвено јутро), Oberkommando der Roten Volksarmee (Оберкомандо црвене народне армије), Komitee II zur Unterstützung der RAF (Комитет за подршку РАФ-а) и SPK (Sozialistisches Patientenskollektiv Heidelberg); у Италији Brigade Rosse (Црвене бригаде), Nuclei armati di contropotere territoriali, Nucleo comunista (Комунистичко језгро), Nuclei armati Proletari (Оружана пролетерска језгра), Azione rivoluzionari Avanguardisti comuniste rivoluzionarie, Unità comuniste armate и Squadre proletarie di combattimento; у Шпанији Лига комуниста револуционара; у Турској ТПЛА (Турска народноослободилачка армија); у Грчкој "17. новембар"; у Јапану Јапанска црвена армија; у САД Weatherman, Black panther party (Странка црних пантера) и Simbionse Liberation Army.⁶⁷

Период након Хладног рата обележен је растућим национализмом и религијским осећањима, као и међунационалним и међурелигијским тензијама и сукобима. Као последица нетрпељивости и фрустрација појединих културних, етничких и националних група и народа јављају се и етнички и религијски – верски фундирани тероризам и екстремизам. Грађански рат на простору Југославије, сукоби на Кавказу и југоисточној Азији настају као последица нарастајућег националистичког и религијског екстремизма. Терористичка активност проистекла из десничарских политичких фракција, група или ентитета назива се десничарски (десни, црни, фашистоидни) тероризам. Карактерише га веома присан респектабилан однос према религији, нацији и традицији, те се појављује

⁶⁶ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 137.

⁶⁷ Исто, стр. 131.

као чувар своје вере, нације и традиције. Из тих разлога насиље десничарског тероризма има одлике религијског или етносепаратистичког насиља или, што је најчешћи случај, одлике обе врсте насиља, и не само те, већ и нацистичке или фашистичке одлике. Као пример када терористи долазе на власт може навести стварање тзв. Независне Државе Хрватске (НДХ), од стране припадника усташке терористичке организације и њеног вође Анте Павелића или доласком на власт у самопрокламованој држави Косово терориста Ослободилачке војске Косова (ОВК) и њених команданата. Како је по својим својствима сличан терору, десничарски тероризам се може поистоветити са обликом владавине уколико терористичка организација дође на власт.

Два најважнија кретања у развоју међународног тероризма током осамдесетих година XX века били су пораст државно-спонзорисаног тероризма и поновно оживљавање религијског тероризма. Почевши од раних осамдесетих и током деведесетих година испољио се нови узнемиравајући тренд у мотивима најопаснијих терористичких група. То је био заокрет ка више израженој религиозној основи њихових стремљења, упоредо са тенденцијом демонизовања дехуманизовања група, односно држава против којих су усмерене. Те околности омогућиле су терористима да нађу оправдање за примену метода које имају за последицу већи број жртава.⁶⁸ То је постало очигледно у самоубилачком нападу камионом-бомбом на седиште Маринаца Сједињених Држава у Бејруту, у Либану 1983. године и у бомбашком нападу на скупу Конзервативне партије Велике Британије у Брајтону у Енглеској 1984. године. Тај тренд је добио пун замах током деведесетих.⁶⁹ Вероватно да је пре, 11. септембра, најдрастичнија демонстрација тероризма масовне деструкције био напад хемијским нервним отровом који је извршила секта Аум Шинрикјо 1995. године у токијском метроу. Друга импликација јаче религиозно и идеолошки инспирисаног тероризма током деведесетих година био је тренд који се може довести у везу с Хантингтоновим проценама изложеним у књизи ``Сукоб цивилизација``. Тај тренд испољио се у виду Цихада екстремних

⁶⁸ Bruce Hoffman, Responding to Terrorism Across the Technological Spectrum (Carlisle Barracks PA:US. Army War College, Strategic Studies Institute, 1994, стр. 5.

⁶⁹ Мада је напад у Брајтону узроковао релативно мали број жртава, употребљено софистицирано средство са темпираним дејством показује да је постојала намера да се убије велики број људи.

исламистичких група, као што је мрежа Ал-Каида Осаме бин Ладена.⁷⁰ Ради се о исламској варијанти неофашизма, који се заснива на идеји једне нације која ће бити састављена од верника – муслимана. У периоду након Хладног рата, овај вид екстремизма је у нерочитом порасту. Ни један облик тероризма и екстремизма није до сада оставио веће последице и био фасцинантан као овај

Наиме, данашња слика тероризма је, у великој мери прозрачна. Западни свет у тероризму види највећу опасност 21. века, са политичким мотивима, стављајући знак једнакости између тероризма и злочина. Насупрот томе налази се фронт радикалних исламистичких терористичких организација, уз прикривену подршку појединих исламских земаља, са религијским мотивима глобалној усмереним према глобалној сили САД – у и њеним савезницима, пре свега из Европске уније.

Основна обележја савременог тероризма

У складу са својим обележјима тероризам представља својеврстан облик, односно акт политичког насиља. Само насиље је сложен појам и веома је тешко објаснити природу и основне узроке ове појаве.⁷¹ Порекло насиља никада није исто јер су његове манифестације бројне. Драган Симеуновић дефинише насиље као „људску делатност којом се неки чин, активност, радња или процес отпочињу, врше или заустављају, односно одржавају или убрзавају, или се нека форма и суштина стварају, трансформишу или разарају насупрот вољи или интенцији остварења интереса и задовољавања потреба објекта насиља уколико је свестран, односно насупрот његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима, уколико се не ради о човеку”.⁷²

Када појединци или групе прибегавају насиљу како би постигли одређене политичке промене, оно постаје превасходно политичко. Док се друштвено насиље може сматрати спојем рационалног и ирационалног у одређеном односу, сматра Драган Симеуновић, политичко насиље је телеолошка делатност, односно активност у којој свест и рационални

⁷⁰ Хантингтон предвиђа да „Линије разграничења између цивилизација бити у будућности борбене линије” и идентификује ислам и западно хришћанство као две савремене цивилизације између којих ће се те линије разграничења појавити“.

⁷¹Детаљније: Worcester, K., Bermanzohn, S., S.A. and M.Ungar (eds.): *Violence and Politics: Globalisations Paradox*, Routledge, New York, 2001, стр. 165-183. Wilkinson, P., *Terrorism and Liberal State*, Macmillan, London, 1997, стр. 23; Franks, J., *Rethinking the Roots of Terrorism*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, стр. 15.

⁷² Драган Симеуновић, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1983, стр. 21.

моменат, треба да претежу над ирационални, посредством идеологије, политичко насиље је неизоставно и судбински повезано са друштвеним и политичким групама, географским областима и историјским раздобљима. Политичко насиље је вид друштвеног насиља, директна или индиректна примена силе у сфери политике и политичког, тј. директна или индиректна примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног, односно претпостављеног политичког противника. Оно се манифестује као претња силом, принуда, притисак, психофизичко злостављање, политичко убиство (усмерено ка политичару, не ка систему), атентат и диверзија, насилни протести, побуне, нереди, немири, тероризам, репресија, терор, устанак и рат.⁷³

Доминатни корени политичког насиља су у екстремизму који је увек на „самим границама одрживог, допуштеног и нормалног, нешто што је на крајњем врху или на крајњем дну објекта, у сваком случају нека његова граница”.⁷⁴ Екстремизам се у политици испољава двојако: као заговарање екстремно обликованих политичких циљева нормалним методама, или као заговарање или покушај реализације социјално прихватљивих као нормалних политичких циљева, коришћењем драстичних и социјално неприхватљивих метода.⁷⁵

Политички екстремизам је иманентно политичка појава и увек егзистира у пољу политике и настаје с политичким намерама. Зато се не може говорити о политичком екстремизму уколико не постоји политичка мотивисаност, односно политички циљ оних који га заговарају и практикују у датим политичким околностима. Он је увек борба против одређене политике одређене политике, политичке власти, или борба за одржање датог режима на власти. Он се манифестује као: сепаратизам и националшовинизам, клерошовинизам и верски фанатизам; идеолошко-страначки шовинизам; регуларни партикуларизам итд.⁷⁶

Манифестације испољавања политичког насиља су бројне и терористички акти су само мали део широког спектра политичког насиља. Тероризам као вид политичког насиља

⁷³ Драган Симеуновић, Насиље, *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 735-736.

⁷⁴ Драган Симеуновић, *Одређење екстремизма из угла теорије политике*, Српска политичка мисао, том. 24, бр. 2, 2009, стр. 12.

⁷⁵ Исто, стр. 25.

⁷⁶ Упореди: Саша Мијалковић, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 240.

подразумева и претњу или употребу насиља у политичке сврхе. Може се рећи да су тероризам и политичко насиље различити, међутим, у избору циљева и узроковању страха и његовој експлоатацији су идентични. Иако је сваки акт тероризма политичко насиље, није свако политичко насиље тероризам.⁷⁷

Тероризам има увек политички карактер, односно он је безусловно политички (верски или етнички) мотивисан акт насиља што је наглашено и у многим дефиницијама тероризма. Без овог конститутивног елемента, многи злочини, односно акти насиља, препознати као кривична дела, не би се могли сврстати у акте тероризма. Уједно овај конститутивни елемент омугућава разликовање тероризма од различитих криминалних радњи/злочина који немају идеолошку, односно политичку верску или етничку подлогу. Ту се мисли на дела из корпуса из корпуса злочина који спадају у криминал и организовани криминал, па је неопходно разликовати тероризам, односно разноврсне терористичке акте од других облика злочина/криминала.⁷⁸

Најчешће мете терориста су недужни цивили/грађани. Основни разлози због којих су су недужни цивили мете терориста јесу: одређени су за кривце јер су припадници невољеног друштва; лакше су мете јер их је лакше напасти доступним средствима и успешан напад на обичне људе открива неспособности њихове владе у погледу свакодневне заштите.⁷⁹ Наиме, тероризам карактерише симболичност, односно терористички акти усмерени на непосредне жртве, односно цивиле, симболизују напад на стварну мету политичког насиља тј. државу.

Савремени тероризам одликује и ефекат изненађења, односно и у случајевима када је познато да је вероватноћа од извођења терористичког акта веома велика, избор мете, времена, места и начин реализације су мало познати и изненађујући, што доводи до страха, ужаса и панике и неизвесности и несигурности због могућности да свако постане потенцијална жртва.

Можемо рећи да избором невиних жртава као непосредних мета савремени терористички акти имају изражен злочиначки карактер. У односу на претходни период, у XXI веку терористички акти се разликују по израженој мржњи према метама напада и

⁷⁷ Група аутора, *Савремени тероризам*, Институт за међународну привреду и политику, Београд, 2015, стр. 106

⁷⁸ Исто, стр. 106.

⁷⁹ Исто, стр. 107.

њиховим државама и културама, и жељи да непосредне жртве осете бол и патњу, али и шира публика којој се обраћају политичком поруком. Постмодерни тероризам спроводе фанатични екстремисти жељни што већег уништавања, неретко уз примену самоубилачких метода, неспремни за компромисе и преговоре. Након терористичког напада Ал Каиде на Сједињене Државе 11. септембра 2001. године број жртава настрадалих у терористичким актима веома је увећан, а над жртвама се извршавају најсуровије егzekуције пред телевизијским камерама. Терористи чињењем оваквих злочина код јавности изазивају зgroженост и настоје изазвати највиша осећања страха и ужаса.

Терористичким актом се настоји пренети извесна порука, другим речима прокламују се одређени циљеви и интереси и упозорава на последице у случају њиховог неиспуњења. На тај начин се врши мобилизација јавности, формира јавно мњење и реafirмише нарушено достојанство извесних друштвених група. Порука има већег „одјека“ уколико је у питању „важна жртва“ - политичар, бизнисмен, функционер међународне заједнице, као и ако је дело почињено на локацији од нарочитог значаја – амбасада, зграда владе или међународне организације, ваздухоплов или пловило у међународном саобраћају.⁸⁰

Постмодерни тероризам карактерише и постојање непосредне везе са најтежим видом пропаганде као драмски осмишљеног злочина, протканог мржњом према свим неистомишљеницима, који настоји глобалним медијским каналима указати на своје мотиве и циљеве, извршити индоктринацију, изазвати страх или симпатије, на крају и обезвредити тековине савременог демократског друштва.⁸¹ Стратешку компоненту савременог, односно глобалног тероризма представља постојање публицитета, односно постојање комуникације са свим актера у медијском простору. Тероризам је остварио свој стратешки циљ кроз освајање глобалних информационих мрежа поставши једна од најатрактивнијих медијских тема. После терористичког напада 11. септембра 2001. године, који је постао медијски спектакл, медији и тероризам су неодвојиви феномен.

⁸⁰ Милашиновић Р. и др., *Тероризам као свремена безбедносна претња, Зборник радова, Међународна стручна конференција Савремени тероризам - Међународни стандарди и правна регулатива*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011, стр. 4.

⁸¹ Група аутора, *Савремени тероризам*, Институт за међународну привреду и политику, Београд, 2015, стр.111.

Тежња модерних терориста је да својим агресивним медијским наступом, односно шокантним насиљем привуку пажњу људи на њихово присуство, упознају их са мотивима и циљевима, код противника изазову разарајући страх, а могуће истомишљенике убеди у искреност и исправност својих намера с циљем придобијања подршке за политичко деловање кроз примену насиља. Другим речима тероризам се не своди само терористички акцију, већ се потпуно реализује кроз постизање психолошко-пропагандних циљева. Терористички акт ништа не значи ако није пропраћен у јавности, односно ако му медији нису дали жељени публицитет. „Експерти се слажу да је тероризам употреба насиља или претња насиљем, метод борбе или стратегија да се постигну извесни циљеви, да је његова сврха да се изазове страх код жртве, да је немилосрдан и да није у складу са хуманитарним нормама и да је публиците битан фактор у терористичкој стратегији“. Наиме, није довољно само извести терористички акт, неопходно је упознати с њим што већи број људи, по могућству читаву светску јавност, што карактерише глобалне терористичке мреже Ал Каиде и других терористичких организација на почетку 21. века.⁸²

Поред традиционалних елемената, постмодерни тероризам карактеришу нови садржаји, који чине да тероризам новог доба буде:

1. глобалан, више нема удаљених граница које могу служити као одбрана од тероризма
2. смртоносан, јер су постмодерни терористи изменили тактику театралних насилних аката за алармирање јавности у циљу ефикаснијег уништења циљева који су у целости цивилно становништво
3. нов, у префињеној величини, деструктивности и професионално координираном планирању напада
4. предузет од стране цивила, без државне одговорности, начином и значењем који бришу класичне границе између тероризма и објављеног рата између држава
5. ослоњен на најнапреднију технологију модерне цивилизације, којом настоје преко софистицираних технологија уништити модерну цивилизацију виђену као претњу светим терористичким традицијама
6. руковођен од међународних недржавних организација кроз глобалну завереничку мрежу терористичких организација лоцираних у многим државама

⁸² Радослав Гаћиновић, *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Одбрана, Београд, 2010, стр. 179.

7. праћен фанатичним екстремистима, који, максималним крвопролићем радије уништавају него уверавају и наговарају, вршећи самоубилачким методама злочине против хуманости, који се не могу спречити или задржати путем преговора
8. заснован на „реалном политичком“ принципу да је моћ за уништење једнака моћи за промену и контролу
9. вођен мржњом према мети, жељом терориста да мета пати због онога шта представља, шта ради и вредности за које се мета бори.

Типологија савременог тероризма

Класификације тероризма се могу извршити према различитим принципима поделе. Због његове комплексности, динамизма и обиља појавних облика, могуће су бројне класификације тероризма према разноврсним критеријумима. Шароликост света тероризма и његових појавних манифестација као да плаши или бар одбија истраживаче да до краја изведу његову класификацију. Оно што посебно отежава сваку класификацију тероризма јесте постојање мешовитих облика у свету тероризма. Једна организација која се бори за свој сепаратистички циљ може, из разлога мотивације чланства или задобијања моћних међународних савезника, истовремено бити и религијски или идеолошки веома опредељена, или пак организација која користи самоубилачке методе може користити у великој мери и конвенционалне терористичке методе. Због овога је неопходна класификациона стандардизација која подразумева да је најцелисходнија, најпрецизнија и најсвеобухватнија она класификација која се врши према главним циљевима тероризма, односно према програматској-циљној оријентацији терориста, према њиховим претежним методама и средствима, и према типу актера – субјеката тероризма. Класификацију је могуће извршити само ако се поштује начело претежности и установљавања неког својства као најбитнијег, а не уколико се трага за некаквим чистим моделима тероризма.⁸³

Када је реч о средствима којима се терористи користе у припреми и реализацији терористичких напада, подела према Драгану Симеуновићу⁸⁴ може бити следећа:

- класични (конвенцијални) тероризам,
- биохемијски тероризам,

⁸³ Симеуновић Драган, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. стр. 82.

⁸⁴ Исто, стр. 84.

- нуклеарни тероризам.

Класификација тероризма према методима којима се користе терористичке групе и организације је:

- класични тероризам,
- самоубилачки тероризам,
- сајбер тероризам,
- нарко-тероризам.

Према актерима, односно субјектима тероризма, класификација се може извршити на:

- тероризам организација и илегалних група,
- институционални тероризам,
- индивидуални тероризам.

Када је реч о класификацији према програмско-циљној оријентацији, треба узети у обзир чињеницу да је тероризам циљна делатност. Циљеви терориста и екстремиста увек осликавају друштвено-политичке околности и историјску ситуацију миљеа у коме терористи наступају у име тих циљева. Са аспекта главних циљева, тероризам се може поделити на:

- Идеолошки мотивисан (десничарски тероризам),
- Етно-сепаратистички тероризам,
- Верски фондиран тероризам (тероризам фондиран на интерпретацијама великих религија).⁸⁵

Типологија савременог тероризма⁸⁶ може бити извршена на основу става према субјективним мотивима извршилаца, њихових присталица или противника. Као извршиоци терористичких аката могу се појавити држава и државни органи, недржавне групе, организације или појединци. На овај начин могуће је разликовати групу терористичких активности које изводе појединци или групе под контролом државе и

⁸⁵ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009. стр. 82-84.

⁸⁶ Видети шире : Сретен Ковачевић, *Тероризам и Југославија*, Аркаде Принт Београд, 1992, стр. 16-28.

другу групу активности које изводе недржавни фактори, без обзира да ли имају подршку неке државе:

- *Држава против државе* – у овом случају држава може примењивати терористичке методе против друге државе на прикривен или отворен начин. За реализацију ових активности користе се терористичке групе у иностранству, али то се чини тако да се веза између њих не може лако открити или се не може порицати, уколико буде откривена. Поједине државе или највиши државни представници у име државе пружају недвосмислану подршку терористичким акцијама, или се користе владине институције конзуларна или дипломатска представништва као уточиште за терористе, након изведених аката. Као пример овог вида тероризма и терора могу се навести режим Ими Адина у Уганди, терор беле мањине у Јужној Африци, усташа у НДХ и др.
- *Држава против недржавног субјекта* – овом облику држава прибегава у настојањима режима да остане на власти и одбрани од својих противника применом терористичких акта. Овај вид тероризма је најтежи по броју жртава и по последицама које оставља за собом и данас је често занемарен. Примери овог вида тероризма могу се наћи у време стаљинистичког режима или фашистичке диктатуре.
- *Недржавни субјект против државе* – представља метод политичке борбе коју недржавне организације, групе или појединци воде против своје или неке друге, стране државе. Посебан и чест мотив недржавног тероризма налази се у етничким или националним интересима терориста, када применом насиља настоје изборити се за отцепљење дела територије насељене претежно једном етничком групом. Такође, чест је и тероризам верских покрета.
- *Недржавни субјект против другог недржавног субјекта* – представља вид тероризма који се често назива хоризонталним, када се терористи не сукобљавају са државом, већ са другим политичким противницима у борби за власт и премоћ. Овај вид тероризма претежно се појављује у случајевима када у оквиру једног покрета дође до цепања између неке екстремне и умерене струје која пристаје на преговоре и друга политичка решења. Као пример се могу узети многе групе које

се боре за ослобођење Палестине, међу којима је дошло до истребљења због различитог погледа на метод борбе против Израела.⁸⁷

ТЕРОРИЗАМ И ЕКСТРЕМИЗАМ

Појам екстремизма и екстремизам као потенцијално предворје тероризма

Једна од тема овог рада је да укаже на однос између екстремизма и тероризма, њихово прожимање и значај појаве екстремизма у разумевању феноменологије тероризма.

Екстремизам је израз којим се означавају идеологије или дела које излазе из друштвено прихватљивих оквира, било из прагматичних, било из моралних разлога. Екстремним идеологијама у политици, сматрају се углавном идеологије лево оријентисаних политичких структура, идеологије екстремних десница или идеологије верских фундаменталиста.

Корен речи екстремизам латинског је порекла и потиче од речи *extremus* (крајњи или крајност која је на самим границама одрживог, допуштеног и нормалног, него што је на крајњем врху или дну објекта, у сваком случају његова крајња граница). Према Политичкој енциклопедији, „термин екстремизам означава заузимање крајњег или најоштријег става у неком питању, акцији или покрету, односно заступање гледишта које се налази на крају лествице уопште могућих гледишта о том питању и које је у тој мери искључиво да одбија свако вођење рачуна о осталим мишљењима, алтернативама или о појединачним околностима и условима ситуације“.

Слично тероризму, појам екстремизма је недовољно дефинисан и има бројне многозначности. Бројни су покушаји дефинисања екстремизма који су исувише уопштени или пренаглашавају једно или два својства екстремизма као појаве.

Код неких дефинисања екстремизам је једино и ексклузивно „криминализован“, као у дефиницији Томаса Кофија (*Thomas Coffey*), по којој је „политички екстремиста онај који користи насиље и криминалне активности како би реализовао свој политички циљ“.⁸⁸ По Нозику екстремизам, сем што гледа на непријатеља као на зло, има за своје основно обележје изазивање стреса и неприхватање компромиса. Постоји и значајан број

⁸⁷ Сретен Ковачевић, *Тероризам и Југославија*, Аркаде Принт Шимановци, Београд, 1992. стр. 22.

⁸⁸ Thomas Coffey, *A better democratic model*, Victoria, B.C., Trafford, 2003, стр. 150. У: Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 158.

стереотипних размишљања од којих тек нека могу да се користе за даља истраживања екстремизма. Примера ради, Лакеров (*Walter Laqueur*) став да људи са ауторитарним карактером обично прилазе екстремној десници не може се сматрати посебно оригиналним, али се његова употребљивост у одређењу екстремизма не може оспорити.⁸⁹

Најсвеобухватнију и најпрецизнију дефиницију екстремизма дао је професор Драган Симеуновић: „Екстремизам је комплексна друштвена појава заснована на пренаглашеним биолошким потребама самозаштите и ксенофобичној варијанти идентитетног механизма, које служе формирању и оправдању тешко дозвољивих ставова и агресивног понашања којима се, као непријатељска, угрожава нека расна, верска, етничка или друга група. Екстремизам одликује вигилантни, формално заштитини став према сопственој групи која подразумева претерану ревност у изналажењу непријатеља и „право“ на нетрпељивост, мржњу и агресивност према правом или претпостављеном непријатељу, као и тенденцију преузимања вођства у својој групи или скупини ради мобилисања са намером систематског преласка границе друштвено дозвољеног понашања, а све у име очувања вредности, идентитета и перспективе своје групе“.⁹⁰

Екстремизам често се у делима многих теоретичара изједначава са појмовима тероризма, радикализма, фундаментализма и фанатизма, због чега је неопходно направити јасну разлику између њега и поменутих појава.

Често је изједначавање екстремизма и тероризма, тј. може се уочити да тероризам представља врло логично исходиште екстремистичким идејама, те да је, у начелу, без екстремизма немогућ. С правом се може рећи да су сви терористи уједно и екстремисти, али се мора имати у виду да сви екстремисти нису терористи. Па тако можемо рећи да су Осама бин Ладен и његови следбеници не само терористи већ и екстремисти, док у терористе не можемо сврстати скинхедсе као ни све неонацистичке и неофашистичке групе. Тежња за оживљавањем нацизма и фашизма или, пак, бандитизам скинхедса јесу појаве у сфери али то још увек није прерасло у тероризам, све док остаје на вербалном испољавању или насилничким инцидентима као код немалог броја неонациста, а нарочито код скинхедса који немају јасно артикулисане политичке претензије или циљеве. Иако њихово деловање представља друштвено опасну појаву, још увек се не могу

⁸⁹ Laquer, Walter, *Fascism*, New York, Oxford Univeristy Press, 1996, стр. 150. У: Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 158.

⁹⁰ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2009, стр. 146-158.

квалификовати као терористи. На скали друштвено штетних и опасних појава екстремизам представља само једну од њих.⁹¹

У делима многих теоретичара екстремизам и радикализам су два феномена која се сматрају синонимима. Радикализам се може протумачити на два начина: као повратак коренима у смислу повратка на старо које је обично ретроградног карактера; као обнављање из корена, што може имплицирати одређени *новум*.⁹²

Наиме, ако је нешто радикално не мора бити увек и регресивно, већ може бити и прогресивног значења. У том погледу уочава се разлика са екстремизмом који је увек негативног карактера, радикализам може бити и позитивног значења. Као пример, наводе се радикалне промене које су донеле врло позитивне резултате друштву јесте давање брачног права женама или процес деколонизације.

Када говоримо о разликама између екстремизма и фундаментализма, можемо рећи да се они преплићу у области религије. Даље, верски фундаментализам подразумева беспоговорно уважавање, поштовање и практиковање верских фундамената, тј. верских догми (учења и правила понашања).⁹³ Разлика лежи у томе што се фундаментализам највећим делом повезује са религијом док екстремизам егзистира и у другим сферама друштва; фундаменталиста полази од основа учења док екстремиста не тежи ка томе, већ се његово понашање одвија на границама дозвољеног и залаже се за идеју која не мора бити фундамент неког учења или религије.⁹⁴

Фанатизам је занос, претерана оданост или ревност, претерана заслепљеност неким вредностима (за неку идеју, народност, веру, странку, итд) уз спремност за њихову безусловну одбрану или на ширењу тих идеја или вредности, како на појединце, групе или институције. Фанатизам скоро увек укључује спремност и на личне жртве, али у извесним екстремним условима, спремност на појединачно и масовно жртвовање других, посебно када је у питању нека идеологија, вођење ратова.⁹⁵ Фанатизам се попут фундаментализма највише везује за религију и сама реч *fanum* означава храм или светилиште. Наиме,

⁹¹ Драган Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет, Универзитета у Београду, 2009, стр. 158.

⁹² Марија Ђорић, *Теоријско одређење екстремизма*, Кутура полиса, бр. 17, Београд, 2012, стр. 45-62.

⁹³ Милан Милошевић, *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 212.

⁹⁴ Марија Ђорић, *Теоријско одређење екстремизма*, Кутура полиса, бр. 17, Београд, 2012, стр. 45-62.

⁹⁵ Вујаклија М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980/86, стр. 953.

екстремизам попут фанатизма није претежно политички феномен, али се фанатизам више односи на религију. Оба феномена имају негативан карактер и нису пожељни у друштву јер га дестабилизују и не кореспондирају са демократским вредностима.

Можемо говорити о постојању више облика екстремизма од којих су за истраживање у овом раду најзанимљивији политички и религијски фундиран екстремизам, иако је важно истаћи да екстремизам није нужно политичка појава, уколико га посматрамо са идеолошког аспекта може га означити као десни и леви политички екстремизам. О политичком екстремизму можемо говорити уколико се појави у пољу политике и одликује се заступањем одређене политичке идеје до крајњих граница и спремности да у реализацији својих зацртаних циљева угрозе и неке друге вредности. Политичке екстремисте карактерише искључива намера доласка на власт и нарочиту опасност представља преплитање екстремистичких идеја и ставова са религијом.⁹⁶

Посебну претњу представља верски или религијски фундиран екстремизам из разлога што његови протагонисти заступају став да је њихова интерпретација вере исправнија од интерпретација њихових неистомишљеника. Оваква размишљања наилазе на плодно тле за ширење у земљама које немају јасну раздвојеност световне од „божје“ власти. У првом реду ту се мисли на бројне муслиманске државе, у којима секуларизација није доведена до краја и где нема плурализма који је присутан у друштвима западног типа, због чега долази до екстремних и фундаменталистичког виђења реалности, односно стварања услова који погодују рађању и развоју верског или религијски фундираног екстремизма из кога проистиче насиље најчешће кроз тероризам.

Данас злоупотреби религије најчешће прибегавају одређене екстремне струје у званичним црквама, које позивају на „свети“ рат против неверника и на друге злоупотребе цркве у политичке сврхе (клерошовинизам), *екстремни милитантни религијски покрети* (екстремни фундаменталисти), што су заправо политичке организације и покрети засновани на снажним религијским уверењима, чији су чланови фанатично одани глобалној промоцији својих веровања (нпр. глобална исламистичка организација Ал Каида, екстремни вахабизам и др.), *појединачни верски фанатици*, без било какве организације и групе, заслепљени верском мржњом и из наводних

⁹⁶ Марија Ђорић, *Теоријско одређење екстремизма*, Кутура полиса, бр. 17, Београд, 2012, стр. 45-62.

(псеудо)верских побуда врше најтеже злочине и *деструктивне верске секте*⁹⁷ које, злоупотребљавањем и тендециозним тумачењем догми традиционалних религија, односно индоктринирањем следбеника догмама новоконструисаних религија, вршећи кривична дела против верских слобода и права, економије, имовине итд, угрожавају безбедност људи, али и држава и међународних региона. Корени оваквих злоупотреба (псеудо) религија су у екстремизму њихових пропагатора.

Као што смо претходно навели постоје многобројни екстремизми који неће бити тема овог рада. Главни фокуси у овом раду су на исламистичким екстремистима и десничарским екстремистима (етно-националистичким).

У *исламу* ислам је велики мотиватор и идеологија узима религију као своју полазну тачку. Заједнички деноминатор је циљ ка успостављању државе у којој Ку`ран и шеријатско право заузимају централно место, односно чине фундамент ове религије. Постоје насилни и ненасилни активисти који стреме ка досезању овог циља, али у овом раду фокус је стављен на исламисте који користе насиље у својим настојањима ка успостављању Исламске државе. Може се рећи да исламисти теже ка томе да држава и државна религија буду једно, односно да нема одвајања политике и религије. Док је ислам религија, исламизам представља њену инструментализацију, с елементима екстремизације и милитаризације, ради остварења политичких циљева. Исламисти тврде да је ислам начин живота у тоталитету људског живљења (социјалном, политичком, религијском подручју, итд). Ислам, посматран на тај начин, улази у све поре друштва под окриљем социјеталности исламског фундаментализма.

⁹⁷ „Верске секте су извесне затворене индоктриниране групе са строгим правилима понашања у беспрекорном слеђењу одређене (псеудоверске, политичке, економске, криминалне или друге интересне или деструктивне) идеологије. Ради се о регистрованим или нерегистрованим групама истомишљеника који су се одвојили од матичне религије или су окупљени у самосталну (псеудо)религијску групу чија верска идеологија није традиционално призната, односно групе које су настале с циљем да кроз наводно (псеудо)религијско, филозофско или тарапеутско деловање реализује друге, најчешће деструктивне активности, као и друге групе чија се идеологија и групни идентитет разликују од уобичајених и општеприхваћених стандарда друштвеног живот, чије је чланство строго ограничено и контролисано и служи за заштиту интереса чланова тих група или субјекта који је подржавају “. Један од најпознатијих случајева је тероризам секте Аум Шинрикјо која је, у циљу стицања власти, планирала да поведе прави хемијски и биолошки рат, или да прибегне нуклеарном тероризму против јапанске владе и света. То је резултирало са 17 познатих терористичких аката које су следбеници ове секте извели на подручју Јапана. У тим нападима, у периоду од 1990. До 1995. године, више људи је погинули, а више хиљада је лакше или теже повређено. Наведено према: Мијалковић, С, *Зло међу нама : досије СЕКТЕ – Кад сан постане хорор*, Professional Security, број 6, ДИП д.о.о, Београд, 2005, стр. 53-55.

Исламистички екстремизам се заснива на ширењу ислама и неприхватању других конфесија у свету. Екстремистима често иду на руку локални, регионални и међународни сукоби у којима је једна од зараћених страна муслиманска, што користе за изазивање религијских осећања код муслимана. Присуство муџахедина из целог света, који су дошли у помоћ „браћи по вери“, има вишеструки утицај на оне који су угрожени ратним дејствима. Пружање финансијске помоћи, помоћи у храни, лековима, као и другим потребштинама, додатно утиче на осећај сигурности угрожених цивила (муслимана), што изазива још јачу приврженост религији.

Тероризам је током последње две деценије добио много пажње, посебно као резултат терористичког напада 9. септембра 2001. Од тада, исламистички екстремисти сматрани су најважнијом претњом међународној безбедности. Међутим, после терористичког напада Андерса Брејвика у Норвешкој 22. јула 2011. године, службе безбедности почеле су обраћати пажњу и на друге екстремистичке групе, нарочито десничарских екстремиста. У данашње време многе савремене државе суочавају се са бројним безбедносним ризицима и претњама све учесталијег нарастања десничарског екстремизма.

Примере екстремних десничарских појава попут нео-фашизма или неонацизма наћи ћемо широм европских земаља, од Велике Британије до Русије, почевши од неформалних друштвених група па до добро организованих политичких странака. Широм Западне Европе уочавамо динамику појављивања екстремних исламистичких група с једне и етнонационалистичких или екстремних десничарских група с друге стране, у односима који додатно радикализују сваку страну. Савремени десни екстремизам се темељи на следећим идеолошким поставкама:⁹⁸

1) *крајњем расизму и/или национализму*, а неретко и *клерикализму*, тј. у тежњи да се оствари што већа држава расно, етнички или конфесионално заснована, па се у том циљу не преза не само од расног, етничког или конфесионалног подјармљивања различитих, већ ни од њиховог »чишћења«, а у крајњем случају, ни од геноцида; овај циљ се често

⁹⁸ Тодор Куљић, Превладавање прошлости. Узроци и правци промене слике историје крајем XX века, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2002, стр. 124

остварује под утицајем нетрпељивог уверења да је раса, конфесија или нација којој припадамо најбоља, те да је увек у праву ма шта њени припадници радили;

2) *антисемитизму*, тј. у веровању у јеврејску заверу како би се обезбедила њихова владавина над целим светом, те негирању размера страдања Јевреја у Другом светском рату или, пак, правдању тог страдања због зла које они наводно доносе читавом свету, а посебно нашој нацији, конфесији или раси;

3) *антиисламизму*, пошто ислам наводно угрожава европску културу засновану на хришћанском идентитету;

4) *антилиберализму*, јер су либерали увек недовољно расно (конфесионално, национално) чврсти и склони издаји националних (конфесионалних, расних) интереса, пошто не схватају да је појединац слободан тек у истоврсној друштвеној групи;

5) *антисоцијализму, антианархизму и антикомунизму*, јер су анархисти, социјалисти и комунисти као интернационалисти кадшто и космополити по дефиницији национални издајници;

6) *страху пред непознатим, страним и другачијим, тј. ксенофобији која рађа насиље*, те се сходно томе често заговарају анти-усељеничке мере, насиље према усељеницима неретко и националним мањинама, и милитаризам;

7) *антимасонству* због готово натприродне моћи коју користе за управљање целим светом;

8) *непријатељству према глобализацијским процесима и међународним повезивањима* (нпр. антиевропејство или евроскептицизам, антимондијализам, антиглобализам);

9) *проучавању фашистичких и десно ауторитарних режима* из прошлости како би се нашли узорци за будућност, при чему се Хитлер и различити домаћи фашисти најчешће узимају за углед;

10) *Хомофобији*, при чему се хомосексуалност не сматра неприродни, већ заговара морални презир, правно санкционисање и физичко насиље према људима таквог сексуалног опредељења;

11) *ауторитарности*, као социјално психолошкој основи крајњег национализма, хомофобије, антисемитизма, антимасонства, склоности за стварањем теорија завере, милитаризма и сл;

Екстремни ефекти код екстремистичких група испољавају се у различитим психолошким манифестацијама групне идентификације. Пре свега у оваквим групама групна кохезија је изузетно изражена, односно код чланова је уочљива веома снажна и бескомпромисна лојалност. Затим, унутаргрупна идеологија је заснована на једноставним систему уверавања довољним да објасни погледе на свет и норме понашања. Као последица јаке кохезије је појава да не постоји толеранција према унутаргрупном одступању и другачијем погледу и мишљењу. Ове групе имају једноставну верзију „истине“ тј. истина је једна и они је јасно виде. Чланове ових група одликује једноставно виђење других као фундаментално заблуделих, злих и неморалних. За ове групе карактеристична је наглашена хијерахија унутаргрупних односа.⁹⁹ Овакав опис се може односити на било коју екстремну групу, од религијских култова до терористичких група, те ове одлике налазимо и код екстремних политичких група, укључујући крајњу десницу.

Религија представља саставни део идеологије ових група, али само ако је у функцији етничке и националне групе. Универзалистичке религијске моралне оријентације нису у првом плану, а прихватљивом се сматра само религијски идентитет који је традиционално присутан у друштву. Нове религијске групе представљају претњу конзервативном схватању друштва. Другим речима не толерише се ништа што би могло довести до одступања од виђења националне заједнице као монолитне творевине, што значи да ће сва биолошка, социјална и друга понашања која доводе до одступања бити елиминисана.

Екстремно понашање је често резултат групне радикализације посебно у случајевима међугрупног конфликта.¹⁰⁰ Иако позадина може бити перцепција претње, страх, несигурност или фрустрација, људи се ретко одлучују на радикална групна понашања, већ је то најчешће резултат групне радикализације. Идентификација са групом, групна радикализација и друштвено-политички контекст чине основу екстремних понашања. Чланством у групи, заузврат појединац од групе добија на самопоштовању и смањењу несигурности у погледу друштвене околине и себе самога. Што је група

⁹⁹ Hogg, M.A., Uncertainty, social identity and ideology. Y: *Advances in group processes* (pp.203–230). New York: Elsevier, 2005, стр. 203-230.

¹⁰⁰ Stekelenburg, J. van, Oegema, D., & Klandermans, B., No Radicalization without Identification: How Ethnic Dutch and Dutch Muslim Web Forums Radicalize Over Time. Y: A. Azzi, X. Chryssochoou, B. Klandermans, & B. Simon (Eds.), *Identity and Participation in Culturally Diverse Societies*, Oxford, UK: Wiley-BlackWell, 2011, стр. 256-274.

политизованија и што чланови групе виде претњу по групни идентитет озбиљнијом то су спремнији да одлуку за понашање преместе са личног на колективни ниво, односно да се дефинишу у групном смислу.¹⁰¹ Међугрупна динамика даје могућност да унапредимо идентитет кроз позитивнију евалуацију групе. Те тако можемо уочити да у ситуацијама у којима постоји ранија историја међугрупних конфликтних односа и колективни страх, потреба да видимо „себе“ боље од „њих“ веома лако ескалира у екстремне облике идентификација и групног понашања.

Можемо рећи да екстремизам, на нивоу етничких и религијских заједница, расте у периоду започетих, али недовршених историјских промена и процеса модернизације. Овде долази до пораста ксенофобије, расте утицај идеолошког традиционализма који често прераста у фундаментализам, као идеју „чишћења од новотарија и повратка изворима“. Све те тенденције су међусобно чврсто повезане. Тако је већ сам процес консолидације у „примордијалним“ заједницама у стању да допринесе порасту ксенофобије пошто се у њеној основи налазе они исти социјално-психолошки механизми против стављања примордијалних заједница по принципу „ми“–„они“. Том противстављању у преломним тренуцима обично се придружује још и негативна оцена странаца („они су гори од нас“, „ми смо жртве њихових интрига“) пошто је потрага за „спољашњим непријатељем“, виновником „наших“ невоља, скоро неизбежна у условима дисконтинуитета који је пратилац историјских промена.¹⁰²

¹⁰¹ Moghaddam, F., *The staircase to terrorism: A psychological explanation*. American Psychologist, 2005, стр. 161–169.

¹⁰² Сикјевич, 1999, стр. 99. у: Емил Абрамович Пајин; *Социјална природа екстремизма и тероризма*, Република, Београд, бр. 304, стр. 7.

Повезаност религијског или верског фундаментализма, екстремизма и терористичких аката

Фундаментализам (лат. *fundamentum* – основа) представља начин мишљења у коме се одређена начела сматрају за суштинске истине, које без обзира на своју садржину имају непроменљив и неприкосновен ауторитет. Супстанцијални фундаментализми имају мало или ништа заједничког осим што њихове присталице обично показују озбиљност и ватреност који проистичи из доктринарне чврстине. И поред чињенице да се најчешће повезује са религијом и дословном истином светих списа, фундаментализам можемо сусрести и у одређеним политичким доктринама.

„Фундаментализам је специфично фокусиран скуп ставова и одређена врста уског погледа на свет, начин поступања који се може применити на било коју област људског деловања, али посебно на религију и политику, јер се обе баве контекстом и циљевима људског постојања“.¹⁰³

Израз фундаментализам је изум америчког протестантизма, с почетка двадесетог века, као одговор на модернизам, критички правац настао у либералном крилу Католичке цркве, чему се Ватикан жестоко супростављао. Појам фундаментализма изворно је везан за протестанизам те подразумева строго придржавање традиционалних уверења, односно фундаменталних религијских доктрина или пак повратак темељним начелима и фундаменталним религијским истинама. Фундаментализмом се заправо показује разочараност и незадовољство верника процесом модернизације који није испунио жељена очекивања. Сви су фундаменталистички покрети иманетно савременог значаја, те искључиво производ нашег времена.¹⁰⁴ Када говоримо о религијском фундаментализму, онда у ствари говоримо о идеји по којој се одређена вера мора подржавати доследно, без компромиса и без различитих интерпретација.

Може се рећи да религијски фундаментализам означава одређене ставове који се могу наћи у различитим религијама, а посебно израз означава парадигму која омогућава да се менталитет помери од релативно безбедног до верски мотивисаног и фанатичног

¹⁰³ Pratt, Douglas, Terrorism and Religious Fundamentalism: Prospect for a Predictive Paradigm, *Marburg Journal of Religion*, Volume 11, No. 1, стр. 56.

¹⁰⁴ „Сви ти покрети у својој сржи су иновативни и често радикални у тумачењу религије. Где год да је модернизација пустила корене, тамо би се развио фундаменталистички покрет”. Armstrong, Karen. *Bitka za Boga; Fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu* Šahinpašić, Sarajevo, 2007, стр. 260.

уплитања у агресивно наметање воље, чак и насилничке активности. Фундаменталисти теже да неки тренутак или неке текстове из прошлости, који представљају темеље религије и у односу на њих одређују своје постојање, посматрају као савршену упоредну тачку у односу на коју треба вршити даља мерења. Код њих је присутан страх од промене или губитка онога што им служи као одређење властитог света, односно од губљења властитог идентитета.¹⁰⁵

Међутим, фундаментализам не користи насиље у остваривању својих циљева. Оног тренутка када то почне да чини он прераста у екстремизам, који означава дела и идеологије који прелазе границу друштвено прихватљивог. Пропагатори религијског екстремизма износе ставове да је живот у међународној заједници игра са нултим исходом, а једини прихватљиви резултат је трансформација свих осталих вредности у њихове.¹⁰⁶

Фундаментализам данас представља религијско-политичку перспективу која је присутна код готово свих религија. Често се повезује са различитим облицима религијског екстремизма, па тако и религијски фондираног тероризма, нарочито код исламиста. Покрети фундаменталистичког типа евидентни су у Исламу, али и у Хришћанству и Јудаизму и другим верским заједницама.

Јеврејски фундаментализам има одређене сличности као и разлике са хришћанским фундаментализмом. Његово порекло се налази у покрету ционизма који датира из 19. века. Ради се о покрету који је инсистирао на стварању домовине за Јевреје на подручју Палестине, земље из које су Јевреји прогнани од стране Римљана пре око два миленијума.¹⁰⁷ По формирању државе Израел 1948. године, тадашња израелска власт направила је компромис са конзервативцима и фундаменталистима усвојивши низ елемената ортодоксних јеврејских закона, попут јавног обележавања јеврејских празника,

¹⁰⁵ Кристина Радивојевић, Религија и тероризам, *Религија и толеранција*, Vol. VIII, Београд, 2010, стр. 241

¹⁰⁶ Bere, Louis Rene, Religious Extremism and International Legal Norms: Perfidy, preemption, and irrationality, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 39, Issue 3, стр. 715

¹⁰⁷ У том погледу, јеврејски фундаменталисти лamentsирају над уништењем Јерусалима и моле се за долазак месије који ће поново успоставити доминацију Јевреја у Израелу. У први мах, ционисти су били осуђивани од стране јеврејских лидера као радикална група која у име бога заговара политичку акцију. Међутим након искустава са насилним и геноцидним антисемитизмом након Другог светског рата, ционизам у виду политичког покрета све више добија на снази и легитимитету.

поштовање кошера у државној служби, финансирања верских школа.¹⁰⁸ Поменуте активности су имале значајан утицај на јеврејски фундаментализам, јер су чиниле основу религијског јеврејског идентитета.

Када се говори о јеврејском фундаментализму, кључни догађај је вероватно био Шестодневни рат из јуна 1967. године, током кога је Израел у каратком временском периоду освојио Синајско полуострво и појас Газе од Египта, Голанску висораван од Сирије и Западну обалу са источним Јерусалимом од Јордана. Овај догађај Израелу је донео велику територију са бројном и непријатељски оријентисаном муслиманском популацијом.

Јеврејски фундаменталисти тада су интерпретирали Шестодневни рат као доказ да је јеврејски народ „изабран“ и да је у питању испуњење божијег плана и на темљима таквих интерпретација развила се форма савременог јеврејског фундаментализма. Другим речима, јеврејски фундаментализам је специфична мешавина етничког и верског елемента у домену политичке акције. Радикалне групе јеврејских фундаменталиста мишљења су да Јевреји и муслимани не могу живети заједно и заговорници су прогона муслимана из Израела. Бројност група или партија које у Израелу заговарају јеврејски фундаментализам је веома мала, али њихов утицај у политичкој сфери је диспропорционално велики, првенствено зато што је њихова подршка често неопходна за формирање владе било које од великих израелских партија.

Хришћански фундаментализам, се обично односи на протестантске хришћане који чврсто верују у буквалну истинитост Библије и свих њених делова, као и потребу за избегавањем „грешних“ изазова савременог друштва у личном понашању (абортуса, контрацепције, порнографије, алкохола, цигарете, коцке, итд.). Док је хришћански фундаментализам доминантан у Сједињеним Државама, његови заговорници свој утицај шири и по другим деловима света, посебно у државама енглеског говорног подручја (нпр. Северна Ирска), али и у Латинској Америци. Хришћански фундаменталисти су обично еванђелисти који су милитантно конзервативни и који себе виде као борце против секуларног хуманизма и доминације секуларизма у савременој култури. Карактеристичан дискурс хришћанских фундаменталиста почива на идеји о томе да је хришћанска култура

¹⁰⁸ *Кошер* је термин који се односи на храну која је у складу са законима или прописима о исправној исхрани у јудаизму, док сам израз кошер значи „прикладно“, „одговарајуће“ или „допуштено“ (за исхрану).

у кризи или под претњом, првенствено због имиграције, дарвинизма и комунизма. За хришћанске фундаменталисте, многи католички и јеврејски радници у индустријализованим градовима (испуњени алкохолом, проституцијом, популарном културом) посматрају се као претња протестантској етици, дарвинизам се интерпретира као претња по дословно тумачење Библије, а комунизам је опасност јер нуди обећање о спасењу у овоземаљском животу, без икакве потребе за религијом.

У савременом православљу постоји “легитимна” зилотска струја у монаштву, где тај израз означава посебну приврженост начелима и молитвеној пракси православне духовности. Аутентични зилоти су фундаменталисти, али за разлику од њихових историјских претходника, код њих нема превише радикалних тенденција (углавном су изоловани од “спољног света” и посвећени молитвеном животу и спасењу). За разлику од ових монаха који су суштински одвојени од света, делатност “лажних” или (псеудо)зилота није усмерена првенствено ка личном спасењу, него ка “борби против зла у свету”. Отуд и зилотска парола **“Православље или смрт”** коју је могуће разумети на два начина: спремност да се, ни по цену губитка сопствених живота не одрекну свог тумачења православља; или наметање православља другима по цену живота.

(Псеудо)зилоти наравно увек остају при тврдњи да парола *“Православље или смрт”* искључиво има прво значење (спремност да се пострада за веру). Међутим, на питање “ко прогања православље”, тешко се од њих може добити јасан одговор. На пример, “зилотски” (старокалендарски) манастир Есфигмен на Светој Гори је више деценија у сукобу са Цариградском патријаршијом и Грчком државом. За овај манастир се може рећи да је један од главних центара и “расадника” (псеудо)зилотизма у савременом православљу. Есфигменски монаси се не устручавају ни од прибегавања насиљу, уколико сматрају да “бране светињу”, што већ методолошки представља искорак од фундаментализма ка радикализму. Природни продужетак овог пута у радикализацију представља повезивање са хулиганским и “десним” екстремистичким групама православне оријентације, попут неких припадника грчке странке **“Златна зора”** или навијача клуба **“Паок”**.

Протест припадника *“Златне зоре”* против “бласфемичног перформанса” Теренса Мек Налија под називом *“Corpus Christ”*, подржали су и неки великодостојници званичне грчке Цркве (на пример Митрополит Амвросије Калавритски). Па ипак, већина епископа и

свештенства Грчке православне Цркве труди се да се дистанцира од политике, а нарочито од екстремизма и радикализма који оправдавају насиље било које врсте.¹⁰⁹

Политички гледано најзначајнији модерни фундаментализам је без сумње **исламски**. Када говоримо о исламском фундаментализму његови следбеници не само што одбацују идеју о супротстављености између религије и модернизације, већ заступају ставове да су религијски принципи најрелевантније средство за развој и напредак у исламским друштвима. Кључна разлика исламског фундаментализма у односу на хришћанство јесте тврдња да одвајање државе и религије практично незамисливо, другим речима државна власт је интегрални део ислама и настоји да промени готово сваки аспект социоекономског и политичког живота грађана. Исламски фундаменталисти сматрају да није потребна нова интерпретација старих принципа, већ строже придржавање онога што је већ докучено у Курану. Стога је и основни и врховни извор законодавства шеријатско право, уместо страних закона.

Свој значај исламски фундаментализам је стекао захваљујући исламској револуцији која се одиграла 1979. године и довела до настанка исламске републике под ајатолахом Хомеинијем. Предвођен ајатолахом Хомеинијем ирански народ се у потпуности предао исламу, владавини мула које изнова стварају „истинску” исламску државу, по узору на средњовековне теократије. Иранска револуција је постала пример свим муслиманима како да се врате фундаменталним учењима Курана и одупру наметању западњачког/америчког утицаја на Блиском истоку.

Деколонизацијски процеси након Другог светског рата и стварање независних нација-држава потврдили су смер развоја незападних друштава у стварању секуларног модерног друштва који је изгледао неповратан. Предводници секуларне модернизације у муслиманским друштвима, попут Кемал паше-Ататурка или Гамала Абдела Насера, изгледали су као стваратељи новог света у муслиманским земљама. Међутим, стање након Трећег арапско-израелског рата 1967. године је изнедрило друштвени препород који је артикулисао идентитет модерних муслиманских друштава. Парадигму опонашања

¹⁰⁹ У овој представи из 1998, Исус и апостоли су представљени као “геј комуна” која обитава у савременом Тексасу, а Јудина издаја је мотивисана “хомосексуалном љубомором према Јовану.” Покушај одржавања ове представе у октобру 2012. спречили су насилни протести припадника “Златне зоре” и разних радикалних група православне оријентације. Снимци насилних инцидената су доступни на: http://www.newsit.gr/default.php?pname=Article&art_id=167900&catid=3

западног модела модернизације заменила је парадигма истицања културног идентитета која је установила исламизам као виталан елемент обнове муслиманског друштва.

У муслимана идентификација с реформисаним исламом игра врло сличну улогу оној коју је код немуслимана играо национализам. Другим речима, ислам осигурава национални идентитет.¹¹⁰ Исламски фундаментализам, или како га неки називају реформистички ислам, омогућује изградњу изворног идентитета и неку врсту социјалног успона искључених друштвених група. Кад спомињемо национализам наспрам ислама као везивне снаге муслиманског друштва односно опреке националистичком схватању државе по Западном моделу цивилизације, исламски фундаментализам можемо сагледати са аспекта друштвених покрета управо у смислу наведеног супростављања западњачком моделу државе-нације.

Хеберле који је друштвене покрете повезао с фундаменталним променама у друштвеном поретку, своју теорију друштвених покрета сместио је унутар политичке социологије што улази у конструкцију исламског фундаментализма као покретачке снаге муслиманског света у сврху интеграције и освајања политичке моћи.¹¹¹

С обзиром на често наглашавани радикални карактер исламског фундаментализма, желимо истаћи како се не слажемо са претпоставком да су исламу иманентне милитантне, фанатичне особине које муслимане одвлаче у неразумно и насилничко одбијање модерних тековина.

Исламски фундаментализам, као аутентична културно-верска револуција, проширила се муслиманским земљама, у неким случајевима победоносно, као у Ирану, у неким у ублаженом облику, као у Египту, у неким покрећући грађански рат, као у Алжиру; у неким је случајевима формално призната у државним институцијама, као у Судану или Бангладешу, најчешће доводећи до отежаног супостојања с формално исламском државом-нацијом, потпуном интегрисаном у глобални капитализам, као у Саудијској Арабији, Индонезији или Мароку. Исламски фундаментализам представља борбу за културни идентитет и политичку судбину муслиманског друштва у условима неуспеле

¹¹⁰ „Модерна муслиманска нација је често само укупни збир муслимана на датој територију – ислам је основа националног идентитета, посебно у контексту борбе с колонијализмом.“ Gellner, Ernest. *Postmodernizam, razum i religija*, London and New York, Routledge, 1992, стр. 24-25.

¹¹¹ Видети опширније у : Месић, М., *Теорија друштвених покрета – америчке перспективе*, Друштвена истраживања, Vol. 7 No. 4-5, 1998, стр. 25.

модернизације. Стога се може рећи да исламски фундаментализам нуди могућност обнове идентитета и успешне политичке будућности.

Што се социјеталности тиче, она претпоставља конституисање друштва како нормативним саставом тако и статусима, правима и дужностима који произлазе из припадности, која се може разликовати с обзиром на разне подгрупе у заједници.¹¹² „Само језгро некога друштва као система јесте структурирани нормативни поредак, помоћу којег је колективно организован живот становништва. Као поредак, ово језгро садржи вредности као и издиференциране и посебне наведене норме и правила, а све оне захтевају културне референце како би добиле смисао и легитимност. Као колектив, нормативни поредак показује структурирано мерило припадности, које прави разлику између појединаца који му припадају и оних који му не припадају“¹¹³ Управо исламски фундаментализам игра улогу језгра друштва којој је главна функција интеграција арапске заједнице у кохезивну целину, коју у њеном колективном аспект, разумемо као социјалну заједницу.

Социјална заједница зависи од једнога надређеног система културне оријентације, који је пре свега примарним извором легитимизирања њеног нормативног поретка.¹¹⁴ У исламском фундаментализму, јединство религије и државе људима (симболички представљенима религијом) треба гарантовати суверенитет (симболички представљен државом) и осигурати јединство колективног идентитета. Ислам на тај начин постаје ознака идентитета и начин политичке артикулације чинећи друштво системом у којем између религије и државе стоји ознака једнакости. Интегритет заједничке културне оријентације односно ислама као основе идентитета јесте оно што социјалну заједницу чини одрживом. У том смислу, исламски фундаментализам наглашава употребу ислама као културне референце у арени политичке борбе која се радикализацијом може трансформисати у терористичко деловање што чини замршен спој исламског фундаментализма односно спој религије, политике и употребе насиља односно тероризма. Данас најекстремнија исламистичка идеологија, односно најмрачнији пример искривљеног и политизованог погледа на свет је *вахабизам*.

¹¹² Talcott, Parsons, *Društva: evolucijski i poredbeni pristup*, Auguste Cesarec, Zagreb, 1988, стр. 21

¹¹³ Исто, стр. 21.

¹¹⁴ Исто, стр. 29.

Талибани су били пример радикално новог фундаментализма који је одбијао компромис с било каквим идејама, исламским или другачијим, које су одступале од њихових гледишта на свет. Овај фундаментализам настао је на екстремном облику деобандизма, гране сунитског ханефитског ислама који се развио у британској Индији, али је своје најдубље корене пустио у Пакистану. Талибани су били истрајни у намери да искорене све облике немуслиманске искварености и да наметну круто и репресивно тумачење шеријатског права. Талибанска владавина била је ауторитативна и политичка моћ налазила се у рукама мале групе талибанских свештеника, под врховним вођством Муле Омара. Овај нови радикални фундаментализам био је изражен кроз низ нових „џихади“ група које су настајале 90-их година, од којих је најзначајнија Ал Каида предвођена Осамом бин Ладеном. За ове групе приврженост исламу добија облик џихада под којим се подразумева свети рат који се води посебно против Сједињених Америчких Држава и Израела (јудео-хришћански крсташи), а кључни циљ је уклањање страног утицаја из Саудијске Арабије. Такав милитантни ислам приказује терористичке и самоубилачке нападе, као они што су се десили 11. септембра 2001. године, као легитимне, па и прочишћујуће изразе политичке и друштвене борбе.

Критичари ислама виде такве развоје као сведочанство о темељној неспојивости исламских вредности са вредностима либерално-демократског западног друштва. Полазећи са овог становишта исламу је својствена тоталитарност по томе што је циљ изградња „исламске државе“ на шеријатском праву непоколебљиво антиплуралистички и инкомпатибилан са концептом поделе на јавно и приватно. Употреба терора и насиља, показало се, само је екстремна манифестација овог тоталитарног потенцијала. Међутим, такав поглед на ислам озбиљно искривљује његова централна начела која не пружају никакву подршку тероризму, већ напротив, привржена су миру, поштовању и правди. Као и све друге религијске традиције, ислам садржи такву разноликост погледа и отворен је за такав низ интерпретација, да би се могао употребити за оправдање био које ствари или акције. Коначно, оно што је специфично за религијски фундаментализам је што он износи нову интерпретацију религијских учења, а онда захтева да она буде неспоран ауторитет.

Вахабије и Вахабизам

Ислам представља монотеистичку религију, која је настала на Арапском полуострву у VII веку. Муслимани верују да је Бог, Алах посало своју објаву пророку

Мухамеду, преко мелека Џибраила (арангела Гаврила), као што је претходно слао објаве осталим својим пророцима – Адему (Адаму), Нуху (Ноју), Ибрахиму (Авраму), Мусу (Мојсију) и Иси (Исусу).¹¹⁵ Свакако да Мухамед заузима значајно место међу посланицима које је Алах слао муслиманима, што потврђује исламска девиза "Алах је један Бог, а Мухамед је његов пророк". Свакако да ово није случајно. Мухамед је једновременно обављао две функције у исламском свету на Апарпском полуострву – политичку (владарску) и религијску. Он је био духовни, али и војни иполитички вођа, па је ислам од свог настанка чврсто везан за државу. Мухамедово значење у исламу је утолико веће због објава које му је Алаха слао путем мелека Џибраила, а које се данас налазе у Кур'ану, исламској светој књизи (свето писмо).¹¹⁶

Покушај секуларизације исламских држава, односно одвајања религије од функционисања државног апарата, углавном је остао без успеха, осим у Турској. Многе исламске земље својим уставним нормама или праксом ислам одређују као државну религију, или још прецизније, као основни извор закона. У њима се влада по божијем закону – Шеријату, што је нарочито изражено у неким исламским земљама као што је Иран, Авганистан, Алжир, Бангладеш и др.

У оквиру ислама, односно међу мислиманима, постоје различите поделе и разлике, те различити верски покрети и секте. Поделе су правило у исламу и оне су разноврсне. Ипак, ислам сам по себи представља монотеистичку религију која се ослања на четири велике школе исламског права (мазбах) у оквиру сунитског ислама, док шиитски муслимани имају своје верско-правне школе од којих је највећа и назначајнија школа џафарски мазхаб, названа по имаму Џафару ас Садику. Школа имамама Абу Ханифе јесте највећа и прва школа ислама коју прихвата више од половине муслимана сунита. Ова школа, односно њено учење, доминантно је и међу муслиманима на Балкану. Следе учења имама Малика (27% муслимана следи овај правац-Мароко, Алжир, Либија и западна Африка), учења имама Шафија (17% следбеника међу муслиманима, а затупљена је у Малезији, Бурнеју, Индонезији, Судану, Сомалији, Курдистану) и Ханбалитска школа названа по имаму Ханбалу, која је, поред тога што је најмалобројнија (свега 6% муслимана, углавном на Арабијском полуострву) и најмалађа школа.

¹¹⁵ Кур'ан (са преводом), Фонд за штампање Мусхфи Шерифа, Р.О. Вох 3561, Медина Муневвера, Сура II, стр. 2-34.

¹¹⁶ Дарко Танасковић, *Ислам-Догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010. год. стр. 14-58.

Вахабизам је покрет који не припада ни једној од поменутих школа, без доктринарних разлика у веровањима сунитске исламске деноминације, док су релативно мале разлике у верској пракси између вахабита и других сунита. Овај покрет настаје у XVIII веку, за време велике кризе која је владала исламским земљама, а нарочито у Отоманском царству. Ради се о периоду када у арапским, односно другим исламским земљама влада анархија у религијском смислу, а међусобни сукоби муслимана бивају све чешћи. Оптерећени средњовековним заостајањем и наслеђем, стагнацијом до које је дошло (нарочито у велико Отоманском царству које је имало улогу Калифата), те наметањем колонијалног јарма (првенствено од стране, западних земаља) муслимани се окрећу ка прошлости у покушају да нађу снагу како би изашли на крај изазовима које је пред њих доносило доба које је наступало. У тим околностима на сцену ступа оснивач вахабитског верског покрета, Мухамед ибн Абдел Вахаб (1703-1792), верски учењак и *Шеих ул ислам* (исламски првак, човек који је први у исламу, човек који је чист у вери), по коме је овај покрет добио име. Учења Абдела Вахаба заснивала су се на обавези сваког "доброг и чистог" муслимана да уложи крајњи напор како би допринео чишћењу ислама од онога што је представљало теолошке, или било које друге, иновације, празноверје, девијације и ревизију вере, јерес и отпадништво, многобоштво и кривоверје. Кур'ан и *суне*¹¹⁷ биле су једини ауторитети које је Вахаб признавао, одбацујући ауторитете верско-правних школа у религији. За разлику од претходне четири школе, које су биле искључив ауторитет ислама, вахабити су отворили врата *ицтихаду*¹¹⁸, сматрајућу да сваки писмени верник има право да самостално чита и схвати Кур'ан, а не да то уместо њих раде верски учењаци, које су сматрали лошим муслиманима и теолошким иноваторима. Политика и вера су, према Абделу Вахабу, стопљене у једно, с тим што је вера имала апсолутни примат над политиком како се она схвата у модерном, тзв. европском смислу речи. У том контексту, Вахаб је полазио од става да Кур'ан мора бити очишћен од убачених новина, односно да је само оригинална верзија Кур'ана валидна, што подразумева легитимитет

¹¹⁷ Суна је реч арапског порекла која означава обичај, начин живљења, одређену норму или пропис. Код сунита означава верске законе које је Мухамед проповедао током свог живота. Овај назив је карактеристичан за Арапе, док је на Балкану реч суна замењена речју *сунет*.

¹¹⁸ Ицтихад је реч арапског порекла, која се односи на слободно рауђивање, односно индивидуално и слободно тумачење исламских правних и верских извора у циљу примене норми из тих извора у јконкретним ситуацијама и питањима.

само оних суна које су објављене у времену Мухамедовог боравка у Меки. Убеђења Абдула Вахаба да је ислам неопходно очистити од јереси била су дубока до те мере, да је сматрао непоходном објаву цихада за опсатанак вере.¹¹⁹

Свакако да је оваква радикална промена тумачења и ширења религије морала наићи на отпор, па је овај покрет проглашен јеретичким, а његове присталице, заједно са идејним творцем Абдулом Вахабом, биле су изложене прогонима. Са друге стране, дискриминација и прогони су још више утицали да одлучност Абдула Вахаба ојача у борби против исквареног вероисповедања ислама, па се у његовим писаним биографијама он често назива муцадидом (велика личност, коју, по веровању, Алах шаље у првој половини сваког века исламског календара). Без обзира на оспоравање овог покрета, који је у периоду настанка сматран верском исламском сектом, број његових присталица је растао, а нарочито на Арапском полуострву, које се у том периоду налазило под отоманском влашћу. Турска је у неколико наврата била приморана да оружаним путем сузбија побуне вахабија на просторима данашње Саудијске Арабије.¹²⁰

Временом, вахабитски реформаторски покрет, постаће надахнуће арапа за борбу против Отомана, али и британског протектората (колонијализма), након чега се ће коначно бити створена независна, међунаордно призната држава Саудијска Арабија, у којој је вахабизам званична религија.¹²¹ Слично је било и са Катаром, који је такође вахабитска држава. Вахабистичке идеје су умногоме утицале на исламски свет до 1918. године, представљајући неку врсту духовне инспирације револуционарних размера. Сајед Ахмад из Рае Барелија, учењак и верски лидер, кога је британска служба након 1823. године означила као радикалног исламисту у вахабију, оснивач је радикалног "Покрета цихада", уз помоћ кога је освојио Пешевар (1830) и успоставио Калифат – исламски облик владавине. Од тада, па до данашњих дана, покрет вахабија остаје узрок и "врело" немира на индијском подконтиненту. Вахабитски утицај и активистичко опредељење видљиви су и у учењу Хаци Шеријата Алаха из Бенгала, као и у идејама улеме из теолошког

¹¹⁹ Оливер Потежица, Вахабије између истине и предрасуде, Филип Вишњић, Београд, 2007. год. стр. 39-44.

¹²⁰ Миролуб Јевтић, Албанци и ислам, ИГТП "Графомотајица", Прњавор, 1999. год. стр. 24; Иванов Н. А. Османское завоевание арабских стран, Москва, 1984. год. стр. 205.

¹²¹ Поглавар локалних бедуина, Мухамед ибн Суад, прихватио је Абдула Вахаба и његово учење о чистом исламу, које се брзо раширило међу локалним бедуинским племенима, која су се ујединила под вођством Суада и религијским учењима Вахаба. Убрзо, отпочео је сукоб са суседном отоманском империјом за стварање слободне и у вери чисте арапске државе.

образовног центра у индијском граду Деобанду, који су средином 19. века основали синови Шаха Валијулаха из 18. века. Оба покрета су се залагала за борбу (џихад) против Британаца, односно њихове колонизације овог простора. Утицај вахабијског покрета Абдула Вахаба постаје све јачи и свеприсутнији међу муслиманима у земљама централног исламског простора, али и у муслиманској заједници у Кини – покрет "Јахваније" (локални назив за Муслиманску браћу). Вахабитске идеје о чистом исламу имале су јак утицај на џихадске покрете у Африци, Нигерији и Судану (у 19. веку).¹²²

Присталице вахабизма јесу вахабије, познате по специфичном изгледу – дуга брада, обријана глава, широке кратке панталоне, специфичан начин молитве у џамијама и начину живота који пропагира Шеријат. Њихов специфичан изглед покушао је да, у духу Кур'ана, шеријата и сунета, објасни декан исламско-педагошког факултета у Бихаћу (БиХ), др Мухарем Штулановић. Према Штулановићу, ношење браде објашњава се као обавеза муслимана, завештана у најверодостојнијим исламским књигама, "без којих нема ислама" – Бахаријевом и Муслимовом сахику¹²³: „Рекао је Алахов посланик, *sallallahu 'alejhi we sellem*: "Разликујте се од невјерника, пуштајте браде и немојте их бријати, а скраћујте бркове". Дакле, он тврди да је ношење браде обавеза муслимана у глобалу, а не само вахабија. Њихово редовно, свакодневно, присуство у џамијама и практиковање *џемата*¹²⁴ објашњава 43. ајетом суре Ел Бакре у којој се каже: „Молитву обављајте и зекет дајите заједно са онима који молитву обављају и ви обављајте“. Штулановић је оне који муслимане, који заступају и практикују изворни ислам, називају вахабијама, а њихову идеологију вахабизмом, назвао нерпијатељима ислама или њиховим слугама.¹²⁵ Дакле, према др Штулановићу, вахабизам као идеологија јесте заправо саставни део ислама и ни по чему не одваја вахабије, односно њихов начин живљења, од осталих муслимана.

Вахабије, у складу са изворним исламом, не узимају учешће у политици, нити њихов покрет пропагира такве активности, за разлику од других екстремистичких

¹²² Политика, Вахабије, између истине и предрасуда, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/t45505.lt.html>, 11.04.2017.

¹²³ Исламске збирке и свете књиге, које су писали исламски прваци. Муслимов сахих је једна од најпознатијих збирки, друга по јачини, одмах након Бахаријевог сахиха, док је Бахаријев сахих једна од шест веродостојних збирки Хадиса (порука коју је пророк Мухамед говорио или на неки други начин сугерисао верницима)

¹²⁴ Различити положаји и покрети тела током молитве код муслимана, али и побожних учења и читање Кур'ана.

¹²⁵ Вахабизам и вахабије, др Мухарем Штулановић, <http://kosuvehabije.blogger.ba/>, приступљено 11.04.2017.

происламистичких покрета (какав је египатска Муслиманска браћа). Напротив, целокупна активност коју они имају базира се на две ствари – ширењу вере и поштовању верских правила, обичаја и идеологије (наравно, изворне) или вођење цихада - свако настојање у име вере и борба за веру у најширем смислу те речи. Разлог због кога вахабије не учествују у политици могао би се објаснити на примеру функционисања режима у Саудијској Арабији, на основу извештаја Стејт Департмента о људским правима у овој земљи. Ствари су заправо кристално јасне – ислам је једна, државна, религија, па је слобода вероисповести забрањена. Сви грађани морају бити муслимани, док за странце важе стриктна правила – неморал се не толерише, забрањена је продаја алкохола (забрана из 1952), а права жена су сведена на минимум, нпр. женама је забрањено да возе аутомобиле (забрана из 1959). Ни влада ни друштво не прихватају концепт раздвајања религије и власти, то је дакле неприхватљиво. Исламско верско образовање је обавезно у свим школама и на свим нивоима образовања. Шеријат је закон по коме се живи и влада, па је, у складу са њим, смртни грех променити веру, док грађани не мсеју да мењају власт. Исламски савет усклађује мере државне политике са Шеријатом. Изражена је и заступљена правно-системска дискриминација заснована на полу и религији. Краљ Саудијаца је уједно и њихов имам. У складу са ставовима вахабистичког верског естаблишмента, исламизација и ширење вере јесте један од основних циљева и света дужност. У складу са тим, саудијска краљевска кућа је ктитор многих џамија у свету. Само у Европи, саудијским новцем, изграђено је и обновљено преко 2000 мањих или већих џамија и исламских центара. Овде свакако спада изградња џамије Краљ Фахд, у сарајевском насељу Мојмило, уз коју је изграђен и културни центар, спортска дворана и библиотека. Ова џамија је највећа у Европи, а представља и место окупљања радикалних муслимана и вахабија, па се због тога налази под констатним надзором обавештајних служби БиХ.¹²⁶ О помену изградње цркве, или било ког другог верског објекта у Саудијској Арабији нема ни помена. Саудијска Арабија је изградила и обновила на десетине верских објеката у БиХ, укључујући и велики исламски културни центар у Мостару.

¹²⁶ Срђа Трифковић, Вехабизам на Балкану, интервју, шире погледати на страници <http://www.vidovdan.org/arhiva/print752.html>, приступљено 10.03.2017.

Због заговарања повратка на изворни ислам, вахабије се често називају салафистима. Међутим, постоје супротстављени ставови оних теоретичара и исламолога, који сматрају да вахабизам и салафизам нису исто. Неки салафисти истичу да салафизам није чист арапски покрет, док традиционални вахабизам има те карактеристике. Са друге стране вахабизам је званично учење у Саудијској Арабији и Катару, па се сматра везаним за режим у тим земљама, док салафисти нису везани ни за један режим и егзистирају у целом свету. Међутим, вахабије данас постоје у целом свету, у оквиру различитих режима, припадају различитим нацијама и расама, па се не може рећи да су везани искључиво за Саудијски режим. Оно што их повезује јесте слободно тумачење Кур'ана, салафистички поглед на религију у њено тумачење, једном речју, повезује их ислам као религија. Могло би се рећи да је вахабизам заправо савремени салафизам. Исламистички фундаментализам свакако је присутан код вахабија. Фундамент значи основу, којој у исламу вахабији теже, односно повратку на основе изворног ислама. То подразумева примену Шеријата, односно Кур'ана у политичком и друштвеном животу, успостављању Калифата, односно Умме (или Улеме), светске исламске државе, на челу са Калифом (шеф државе – Калифата, емир). У оквиру такве државе би се владало по верским законима.

Без обзира што не припада ниједној школи ислама, вахабизам је имао великог утицаја на арапски, али и изван арапски, муслимански свет. Вахабизам је у последњих неколико деценија утицао на појави великог броја књига и студија у свим исламским земљама. Многе исламистичке терористичке и екстремистичке организације биле су подложне учењима и утицају вахабизма, с обзиром да су и саме имале сличне ставове и схватања по питању религије. Овде свакако треба поменути египатски исламистички терористички покрет "Муслиманска браћа", као и алжирски "Фронт исламског спаса", јордански "Исламски фронт акције" и сличне покрете у другим земљама. Немали утицај вахабизма је имао и на авганистанске Талибане, који су свеприсутни у својству муџахедина на свим светским ратиштима, у којој једна од страна јесте муслиманска, припаднике Хамаса и Хезболаха, али и на терористе Ал Каиде, на чијем се челу налазио Саудијац Осама бин Ладин.¹²⁷

¹²⁷ Оливер Потезица, *Вахабије између истине и предрасуде*, Филип Вишњић, Београд, 2007. год. стр. 120-123.

ИСТОК НАСПРАМ ЗАПАДА – БУЋЕЊЕ ИСЛАМИЗМА

Присиљавање других култура створених на специфичним темељима да прихвате западни систем често је био без успеха, те се, штавише, на крају показао и контрапродуктиван. Одговори незападних цивилизација на Запад и модернизацију били су различити.¹²⁸ Неки су одбијали и Запад и модернизацију, неки су прихватили и једно и друго док су трећи прихватили Запад, при чему је изостала модернизација. Четврти су, пак, прихватили модернизацију, али с чувањем средишњих вредности, обичаја и аутохтоне културе неког друштва. Оно што овде издвајамо, јесте управо четврти одговор на притисак Запада у ширењу „демократије“.

Ревитализација ислама и његова употреба у политичке сврхе, специфичан је одговор муслиманског друштва. Муслимани се окрећу исламу као извору идентитета, значења, стабилности, легитимитета, развоја, моћи и наде.

Према Хантингтону, у свету после хладног рата најважније разлике међу народима нису идеолошке, политичке ни економске - најважније су културне. Народи и нације покушавају се идентификовати кроз оно што им највише значи. Људи се одређују појмовима наслеђа, вере, језика, историје, вредности, обичаја и институција. Другим речима, људи се поистовећују с културним скупинама: племенима, етносом, верским заједницама, државама и, на најширем нивоу, цивилизацијама.¹²⁹ Према Хантингтону, ревитализација религије у великом делу света додатно појачава културне разлике.¹³⁰ Водећи се његовом констатацијом, из таквог културног контекста се може извући закључак како је религија главни чинилац који делује на удаљавање, размирице и, на крају, на сукобе припадника различитих култура. Међутим, Хантингтон не даје објашњење ревитализације религије, конкретно говорећи на примеру арапског света. Муслимани нису заборавили практиковати своју веру нити су се од ње удаљили у мери која би само по себи захтевале реорганизацију друштвеног поретка. Главни разлог ревитализације ислама и његове политичке инструментализације јесу лоши економски услови који су довели до супростављања секуларних режима арапских земаља на

¹²⁸ Самјуел Хантингтон, Сукоб цивилизација, ЦИД Подгорица, 2000, стр. 43.

¹²⁹ Исто, стр. 44.

¹³⁰ Исто, стр. 45-50.

фундаменталистичко деловање, и као гарант промене устаљеног друштвеног обрасца, и као прилагођавање муслиманског друштва на затегнуте друштвене прилике.

„Независно у односу на специфичности арапских земаља, социо-економски услови који су изнедрили савремени исламистички покрет у свима њима су били фундаментално слични. Крајем 60-тих година, демографски раст и масовне миграције из села у градове резултирали су урбаном пренасељеношћу и колапсом инфраструктуре која није била у стању да апсорбује стотине хиљада нових придошлица. Истовремено, развој образовања, комбинован с прорачунским рестрикцијама и смањеним капацитетом државе да осигура запослење свима који су стекли факултетске дипломе, драматично је повећао број високообразоване сиротиње. Неспособност државе да ефикасно обавља своје социјалне и економске функције водила је опадању нивоа и квалитета државних услуга у подручју здравства и социјалне заштите.“¹³¹ Наведено је отворило пут исламистичким организацијама које су нудиле социјалну и здравствену заштиту онима које је држава изневерила по том питању.

Дубоко прожимајућа социјеталност економске кризе као и спољашњи сукоби са Израелом стварали су плодно тло за исламске фундаменталисте. Неуспех власти да осигура здрав развој свих делова друштва били су знак за алтернативни развој и већи ангажман исламистичких организација. Млади и образовани слој, који је имао жељу за променама али не и велике могућности деловања, почео је чинити окосницу исламског покрета. Неадекватно спроведена модернизација друштва, неуспела политика секуларизације и арапски порази начинили су полет религијски обојеном покрету окренутом идејама ислама.

Истражујући узроке муслиманског препорода или побуне како их назива, Хантингтон наводи следеће:

а) Испуњавање друштвених потреба. Оживљавање исламске свесности, покрета и идентитета међу муслиманима један је од најзначајнијих друштвених, културних и политичких развојних процеса у протеклих неколико деценија. Хантингтон посматра исламску побуну као одговор на модернизацију и глобализацију и сматра је високо

¹³¹ Матић Даворка, Исламски покрет у арапском свету: узроци, теме и политички значај, Soc.Ekol, Vol. 20, No. 1, Загреб, 2011, стр. 35.

конструктивном. Суочени с модернизацијом, која је у исламски свет увек долазила насилно, традиционалисти су се сигурно упустили у сурадњу с колонијалним силама. Сарадња блискоисточних земаља и колонијалних сила водила се политиком уступака и обећања те је након ционистичког успеха и оснивања државе Израел дало додатан импулс супростављеним, религијским групама.

Исламистичке организације, од којих као најважнију истичемо Муслиманско братство, деловале су у правцу задовољења потреба растуће популације урбаних муслимана, осигуравајући друштвену потпору, морално вођство, благостање, здравствене услуге, образовање, помоћ за незапослене – низ друштвених услуга које муслиманске владе често нису у стању осигурати. Према томе, у многим муслиманским друштвима исламисти су били једини отпор репресивним владама. Међутим, у условима притисака који нису укључивали само економско већ и територијално пропадање, као што је видљиво на примеру Палестине, исламски фундаментализам је, осим социјално-добровољним организацијама, резултовао и оним екстремистичким које се користе тероризмом као задњим начином за испуњавање политичких циљева и очувања самосвојности.

б) Однос према Западу. Широм муслиманског света, а нарочито међу Арапима, постоји снажан осећај протеста, зависти и непријатељства према Западу, његовом богатству, моћи и култури. То је делом резултат западног империјализма и доминације над муслиманским светом у већем делу 20. века. Истовремено то је и резултат посебних западних политика које укључују америчке акције против Ирака од 1991. године те трајних блиских односа с Израелом који кроз сукобе са палестинским терористичким организацијама (Хамас и Фатах) потпирује ватру радикалног исламског фундаментализма.

ц) Поделе као узрок насиља. Племенске, религијске, етничке, политичке и културне поделе унутар муслиманског света представљају камен спотицања и раздора који се пре свега читава у свом политичком карактеру и борби за власт.

АРАПСКО - ИЗРАЕЛСКИ СУКОБ – ПАНДОРИНА КУТИЈА ТЕРОРИЗМА

На турском подручју Блиског истока, где је сукоб сталан, тешко је пронаћи назнаке које би упућивале на смиривање. С једне стране стоје радикалне исламске организације које желе победу без икаквих компромиса, док су с друге ништа мање

радикалне и за компромис неспремне радикалне десничарске јеврејске групе које су такође врло озбиљна претња националној безбедности Израела. У условима репресије, такав се активизам на примеру Блиског истока, у очима посматрача огледа као тероризам док је за оне који се налазе у таквим условима такво деловање једини начин за очувањем самосталности.

Блиски исток као регију можемо означити појмом „гrotло ратова“, која се одликује мноштвом сукоба који се типолошки протежу од међудржавних ратова преко војних интервенција и мобилизација до инвазија, демонстрација силе, граничних сукоба и насилних прекограничних субверзија. У том „гrotлу ратова“ највећи утицај на регионални и светски мир и политику има арапско-израелски сукоб. То је конститутивна конфликтна констелација односа на Блиском истоку које се почела стварати још крајем 19. века и у првој половини 20. века кроз арапско-израелске сукобе у османској и британској мандатној Палестини да би се након настанка Израела 1948. претворила у низ међудржавних ратова и других врста сукоба, укључујући државни и „социјални“ тероризам. Испрепетаност религије, политике и историје у дуговечном арапско-израелском сукобу на просторно малом делу Блиског истока који настајују Арапи и Јевреји додатну вредност даје то што га сви сматрају својом Светом земљом.

Шестодневни рат је имао озбиљне политичке и духовне последице и за исламски арапски свет, јер је пораз у њему био шок који је резултирао репозиционирањем и јачањем политичког ислама. Након тога једна од његових средишњих тема остаје Палестина која се жели ослободити променом стратегије према Израелу: пројект тренутног и потпуног војног уништења уступа место пројекту поступног слабљења Израела, што омогућује да у арену арапско-израелског сукоба уђу и бројни недржавни актери као што су Палестинска ослободилачка организација, Фатах, Хамас, Хезболах и др.

Арапско-израелски сукоб можемо посматрати са становишта које тврди да је у питању сукоб који је битно одређен религијским, а не секуларним приступом политици. Религијски приступ је искључив и радикалан, заснива се на црно-белој слици света, а циљеви сукобљених страна су непомирљиви. Дубока религијска прожетост сукоба у Светој земљи огледала се у веровању у „божанско право власништва над земљом“ које не може бити предмет преговора супростављених страна које полажу право на ту земљу. Веровање у властито искључиво право на земљу претакало се у разне облике политичког

деловања, укључујући и ратове. Међутим, мишљења смо, што се касније и приказује, да је карактер овог сукоба, иако религијски обојен, примарно политичко питање које се додатно усложњава унутарпалестинским сукобима.

Палестинци које су прогнали ционистички досељеници постали су људи без државе, којима је било суђено да своје животе проведу у егзилу или у тешким условима избегличких кампова. У таквим условима неподношљиве егзистенције, почеле су се јављати палестинске организације које су прво хумантарним, а потом и милитантним делатностима, почеле стицати све више присталица и заговорника који су били спремни постати жртве у име вере. Радикалним исламистима, борба против Израела није само борба против окупације Палестине од стране Израелаца, него и одбрана самог ислама. На тај начин гледано, исламистичке организације које се служе употребом насиља у сврху одбране сопственог интегритета приказују двојак карактер тероризма. Њихови противници ће их окарактерисати терористима док ће они за све обесправљене Палестинце, боље речено за цели палестински народ, представљати снаге отпора и трачак наде у будућност живота на сопственој територији.

ШЕСТОДНЕВНИ РАТ - ПРЕКРЕТНИЦА ЗА ИСЛАМИСТИЧКИ ПОКРЕТ

Пресудни догађај у историји религијског ционизма, Израела па и целог Блиског истока, био је Шестодневни рат из 1967. године. Након две деценије постојања Израел је још увек био у отвореном или латентном сукобу са свим арапским суседима, од којих су неки његово уништење видели као свој најважнији спољнополитички циљ. У пролеће 1967. Египат и Сирија, а с њима и Јордан, били су у пуној ратној приправности.

Нови велики рат између Израела и Арапа постао је неизбежан. Поучени искуством Првог арапско-израелског рата, Израел је извео превентивни удар на египатске војне ваздушне базе те је на тај начин спречио удружену арапску офанзиву пре њеног почетка. Израел је тако противнападом заузео Јудеју од Јордана и Голанску висораван од Сирије.¹³²

Израел је, неочекивано, на изненађење не само непријатеља него и већине самих Израелаца, збрисао арапску војну претњу са својих граница и уздигао се у најмоћнију блискоисточну војну силу. Неочекиване победе и освајање Синаја, Газе, Голана те делова

¹³² Havel, Boris, *Arapsko-izraelski sukob; religija, politika i povijest Svete zemlje*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013, стр. 447

Државе Израел који су били само срце некадашњих јеврејских краљевстава, а лично источног дела Јерусалема, темељито су променили слику Блиског истока.

Можда још дубља промена десила се у самоперцепцији Израелаца а која се одражава на данашњи арапско-израелски сукоб. У делу религијске заједнице рат је значио нови, до тада најкрупнији корак према схватањима ционизма као верски легитимног политичког покрета који ће омогућити долазак Месије и израелског свеколиког искупљења. Примена насиља и ратовање као средства постизања искупљења, раније готово незамисливи, након Шестодневног рата добили су религијски обрис месијанизма прожетог националним милитаризмом.¹³³

Шестодневни рат је за арапски свет представљао цивилизацијски шок и с њим је започело репозиционирање и јачање политичког ислама у односу на национализам и секуларизам но не без још једног покушаја уништења Израела у Јом Кипурском рату 1973. године. Тај је покушај Египта и Сирије, уз подршку војних јединица из Ирака, Јордана, Саудијске Арабије, Кувајта, Судана, Туниса и Алжира неславно пропао уз пресудну битку на Голанској висоравни и израелску офанзиву на египатској територији чиме су противничке земље суочили са још једним поразом.

Из тог је сукоба настала је слика Блиског истока на којој се не назире промена: препреку миру међу Јеврејима представљају радикалне групе; неретко у сукобу са службеном власти; препреку миру међу Арапима представља народ.

Религијски фанатизам и покретачку силу погоршања односа између Арапа и Јевреја доноси Хаџи Емин ел-Хусеини (око 1893.-1974.) који је био први значајнији актер арапско-јеврејског сукоба чији се политички програм темељио на мисли како јеврејска политичка власт на било којем делу подручја Дар ал-ислама представља светогрђе: политичко-верску аномалију неприхватљиву за муслимане. Та мисао, која је данас општеприхваћена међу исламистичким групама, проширила се захваљујући овом верском фанатику. Хаџи Емин и друге палестинске вође определили су се за борбу против Британаца и циониста с циљем успостављања аутономне арапске палестинске власти. Рођен у Јерусалему, Хаџи Емин је прво стекао титулу кадије, врховног судије шеријатског

¹³³ Havel, Boris. Aраpsko-izraelski sukob; religija, politika i povijest Svete zemlje, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013, стр. 453

суда у Јерусалему а затим и титулу великог муфтија¹³⁴. Хаџи Емин је у том својству апеловао на религијско јединство, како би арапску борбу против ционизма уздигао изнад унутрашњих сукоба и раскола.¹³⁵

Харизматичним наступом и бескрупулозном окрутношћу ускоро је постигао одређене политичке успехе поставши председник Врховнога муслиманскога већа као главнога тела надлежног за вођење верских школа, судова, те уређења верске хијерархије. На тај начин, Хаџи Емин је борбу против ционизма претворио у општу исламску мисију, која је спроведена кроз деловање одређених терористичких организација.¹³⁶ Између осталог, Хаџи Емин је имао визију успостављања *Дар ал-Ислама* и себе као калифа, но панисламизам је био неспојив с фрагментираношћу арапских политичких покрета па су се амбиције других арапских претендента на државну власт, остварење тако велике политичке-религијске утопије, биле нешто неизводљиво. Но, део те визије од које је већина арапских актера могла извући корист, а који се односи на повратак на канонизовано исламско виђење Јевреја и до данас је остао најважнија оставштина радикалног муфтије.

У арапском је свету, све до рата из 1973. године, реторика према Израелу била је црно-бела, преговори с Израелом табу, а самокритичност непознаница. Од 1980-их нека од тих начела су напуштена: радикализам и црно-бела дихотомија у методи, тактици и стратегији замењени су пуно нијансиранијим приступом. Уништење Израела престало је бити предмет брзинског решења те је постало дугорочни пројект за чије је остварење потребно и одређено усклађивање с политичким, дипломатским, војним и другим корисним начелима западног, неисламског света.

Долазак Хамаса и других религијских недржавних актера на позорницу арапско-израелског сукоба представљао је наставак сличне политике какву је водио Хаџи Емин, а одговор дела израелских политичара је садржао оптимизам и веру у могућност постизања мира.

¹³⁴ Исто, стр. 551.

¹³⁵ Иако је муфтија потенцирао религијско јединство, он није одустајао од промовисања личних и породичних интереса те се брутално обрачунавао с противницима међу Арапима.

¹³⁶ У тумачењима блискоисточних збивања, радикалне исламистичке групе све ће више наглашавати улогу Америке и других светских сила као савезника Израела, без којих би ционизам био слаб, рањив, неучинковит и одавно уништен. Најбољи пример такве организације је Ал-Каида, која је свој „програм“ борбе првенствено усмерила према САД-у, за шта је јасан доказ напад на Светски трговински центар 11. септембра 2001. године

Кроз арапско-израелски сукоб и развој исламског фундаментализма, појавила се и многоструконост метода, које су одражавале карактер и програм одређене организације. Вагање између политичког деловања и терористичких аката постао је стандардан образац исламистичких организација. Међутим, ако постоји простор за политичку борбу, поставља се питање зашто онда долази до употребе тероризма? Заговорници теорије сукоба такву врсту борбе објашњавају непрекидним односом напетости између доминантних и депривилегованих друштвених група где се легитимним средствима не успева задовољити довољан ниво друштвене организације те је употреба насилних метода стога нужна и оправдана.

Фундаменталистички покрети и партије

Фундаментализам се у савременом добу јавља заједно са догађајима као што су Иранска револуција 1979. године, грађански рат у Шри Ланци 1977-1980, појавом многих националистичких покрета у Израелу 1977-1980, сукобима у Панџабу између Сика и индијске државне управе, као и уз низ других исламских политичких покрета који су прожети исламским фундаментализмом.

Иранска револуција 1979. године имала је за циљ свргавање владајуће династије и успоставу Исламске републике. Према мишљењу многих теоретичара имала је немерљив значај за фундаментализам и представљала је преломну тачку за саму употребу појма „фундаментализам“. Медији су објашњавајући идеологију ајатолаха Хомеинија и суштину Иранске револуције започели да говоре о „фундаменталистичкој верзији ислама“.

Грађански рат у Шри Ланци почео је 1983. године, услед намера милитантне организације **Ослободилачки тигрови тамилског Елама или Тамилски тигрови** да створи независну државу на северу и истоку острва. Наиме, Тамилски тигрови формирани су 1976. године са намером да створе монотеистичку независну државу на северу и истоку Шри Ланке за Тамиле.¹³⁷ У својим акцијама извршили су успешан атентат на индијског премијера и председника Шри Ланке, а сматра се да су изумели „самоубилачке опасаче“ (опасаче са експлозивом). Тамилски тигрови војно су поражени 2009. године од стране

¹³⁷ Тамиле су етничка група из јужне Азије (а посебно јужне Индије) која говори тамилским језиком. Данас има око 77 милиона Тамила широм света, и у питању је једна од најстаријих и највећих етничких група које немају националну државу. Чине око 25% популације Шри Ланке, 6% популације Индије, 6% популације Маурицијуса, 5% популације Сингапура итд

војних снага Шри Ланке. Такође, у Панчабу, регији у јужној Азији, која укључује територије источног Пакистана и северне Индије, између 1984. и 1988. године дошло је до сукоба између Сика и индијске државне управе, који су достигли кулминацију нападом индијских војних снага на Златни храм у Амрицару.¹³⁸ Сикизам је настао као реформаторски покрет у хиндуизму (делом и под утицајем ислама) а разликује се од хиндуизма по томе што одбацује кастински систем, а његову филозофију и теологију карактерише једноставност, разумљивост и отворен приступ духовним и материјалним питањима. Веровања сикизма тичу се веровања у ауторитет једног бога који је створио свет и који се налази у сваком аспекту створеног света (због чега поседује пантеистичке елементе). Према сикизму Сик је особа која „верује у једно бесмртно биће“ и у учење „десет гуруа“ који су га и основали. Први гуру је био Гуру Нанак (1469-1539) који је путовао на Тибет, Шри Ланку, Бенгал и у Багдад, након чега је својим ученицима („сикима“) почео да проповеда нову веру, а посебно се противио сукобима хиндуса и муслимана.

Златни храм у Амрицару је најсветије место сикизма и налази се у граду Амрицар у Панчабу у Индији.¹³⁹ Град је основао један од гуруа сикизма 1574. године, а темељи храма су постављени 1588. године. Преко 10 хиљада људи посети овај храм свакодневно, а у њему се организује и заједничка бесплатна исхрана.

Муслиманско братство (Ikhwan al-Muslimin) представља једну од најважнијих транснационалних исламских фундаменталистичких организација, а основана је још у Египту 1928. године од стране Ал-Бане. Идеје Муслиманског братства садржане су првенствено у увођењу исламског закона као основе за контролу државе и друштва, а затим и напорима на ослобађању арапских држава од западног империјализма. За припаднике братства, Куран представља израз савршеног начина живота и социополитичке заједнице коју је Алах подарио човеку. У том смислу, исламске владе морају бити засноване на овом систему и потребно је да се постепено уједине у

¹³⁸ Сики су следбеници сикизма, монотеистичке или пантеистичке религије која је настала у Панчабу на северу Индије у 15. веку. Због тога Сики не представљају нацију или етницитет, већ верску групу, иако многи од њих сматрају да припадају посебном етницитету, а често су препознати и као национална мањина. Широм света живи око 27 милиона Сика.

¹³⁹ Реч Амрицар означава „Језеро нектара бесмртности“

јединствени калифат који се простире од Шпаније до Индонезије.¹⁴⁰ Муслиманско братство такође интерпретира ислам на конзервативан начин, укључујући ту и покривање косе, одвајање мушких и женских ученика и студената, одвојене програме за девојчице итд. Иако је у питању покрет, његови чланови стварали су политичке партије широм Блиског истока. Мото братства је : „Верници су браћа“, а слоган: „Алах је наш циљ, Куран је устав, пророк нам је вођа, џихад је наш пут, смрт у име Алаха наша жеља“. Као конзервативна и фундаменталистичка организација, она је дуго времена представљала једини канал за исказивање беса, фрустрација због секуларизације и вестернизације међу милионима муслимана. Такође, утицала је на друге фундаменталистичке групе као својеврсни модел политичког и фундаменталистичког активизма. Сматра се да је Муслиманско братство до Другог светског рата бројало око 2 милиона чланова, уз око 2 хиљаде грана широм света. Од 1949. године Муслиманско братство формално одбацује насиље и инсистира на исправном уређивању свакодневног живота муслиманских индивидуа, породица, заједница и државе. И поред тога многе државе Муслиманско братство сматрају терористичком организацијом, а занимљиво је да 2012. године Муслиманско братство постало прва демокртски изабрана партија у Египту. Након свргавања владе Хоснија Мубарака, братство се наметнуло као најснажнија политичка организација у држави и тада је за председника изабран кандидат братства, Мухамед Морси. Већ годину дана касније, у јулу 2013. године сам Морси је био свргнут од стране војске услед снажних немира и демонстрација широм Египта, прелазна египатска влада је братство поново означила као терористичку организацију.

Хамас (акроним *Harakat al – muqawama al-islamiyya*) је политичка и терористичка организација проистекла из Муслиманског братства и која делује у Палестини, односно у појасу Газе, палестинској територији на Блиском истоку. Сједињене Државе и већина земаља Европске уније сматрају Хамас за терористичку организацију. Хамас је основан 1988. године са намером да ослободи Палестину, као и да успостави исламску државу на територији данашњег Израела. Војно крило Хамаса организовало је бројне нападе на израелске војнике и цивиле, укључујући ту и ракетне нападе, бомбаше самоубице, употребу жена и деце као живог штита и томе слично, што су међународне

¹⁴⁰ Калифат означава први систем владавине у оквиру ислама и представља политичко јединство муслиманске нације. У теорији, ово је уставна република у којој владар – калиф и други званичници владају на основу исламског права. Прве калифате основали су Мухамедови следбеници.

организације окарактерисале као ратне злочине против човечности. У јануару 2006. године, Хамас је освојио већину у палестинском парламенту, односећи победу над секуларним и умеренијим Фатахом.¹⁴¹ Идеологија Хамаса пре свега почива на антисемитизму и уништењу Израела. Чланови себе сматрају муслиманима који се „боје бога и дижу заставу цихада пред лицем окупатора“. Сматрају да је Француска револуција плод јеврејске завере, као и да се холокауст није догодио. Такође, заговара се покривање косе женама, њихов останак и рад у оквирима домаћинства, као и промоцији полигамије.

Хезболах (што значи Партија Алаха) је још једна милитантна и фундаменталистичка организација и политичка партија која је лоцирана у Либану, а коју већина држава у свету и Уједињене нације сматрају терористичком. Настала је након напада Израела на Либан с циљем пружања отпора израелској окупацији. Њени лидери и чланство били су следбеници ајатолаха Хомеинија, а њено војно крило је и било организовано у Хомеинијевом Ирану. Временом, Хезболах је нарастао у политичку организацију која има своје представнике у влади Либана, радио и телевизијске станице, програме здравствене и социјалне заштите, уз значајну војну снагу, те у извесном смислу функционише као „држава у држави“. Идеологија Хезболаха почива у највећој мери на Хомеинијевом учењу и инсистира на трансформацији Либана у теократију, по узору на Иран. Један од основних циљева ове организације јесте уништење државе Израел.

Ал Каида је транснационална и милитантна исламска фундаменталистичка и терористичка организација. Првобитно је била у питању логистичка мрежа која је помагла муслиманима у борби против совјетских трупа у Авганистану, а након совјетског повлачења Ал Каида наставила да функционише као организација која обучава исламске милитанте за рат са Сједињеним Државама. Ова борба се огледала у виду низа терористичких напада, од којих је најтрагичнији био 11. септембра на куле Светског трговинског центра.¹⁴² Одговор америчке владе огледао се у нападу на центре и ћелије

¹⁴¹ Фатах је водећа секуларна палестинска политичка организација и фракција Палестинске ослободилачке организације (ПЛО). Ради се о умеренијој палестинској политичкој и војној струји коју данас признају Уједињене нације. У прошлости, Фатах је имао блиске везе са револуционарним и терористичким борбама за независност Палестине, а сматра се да броји од 6000 до 8000 бораца, као и између 45 и 500 политичара. На парламентарним изборима 2006. године, Фатах је изгубио већину у палестинском парламенту, а власт је преузео радикалнији Хамас (иако је Фатах задржао политичку и војну контролу над Западном Обалом, а Хамас преузима власт у појасу Газе).

¹⁴² Терористички напади 11. септембра (или 9/11) јесу четири координирана терористичка напада које је на територији Сједињених Држава организовала глобална и међународна терористичка група Ал-Каида (Al-

Ал-Каиде, инвазији на Авганистан, укључујући ту и убиство бин Ладена. Идеологија Ал-Каиде почива на идеји стварања новог калифата кога би чиниле све исламске државе. Огроман утицај на Ал-Каиду имају вахабизам и учења Саида Кутбе, а ова организација пропагира и увођење и строго придржавање исламских верских закона уместо човекових закона. Промовише и успостављање „истинских“ исламских држава, борбу против „међународног јеврејства“ и њихове завере против ислама у заједништву са хришћанима.

Талибани (што значи ученици) су ултраконзервативна политичка и верска организација, која је настала у Авганистану средином 1990-их година након повлачења совјетских трупа и распада успостављеног друштвеног поретка. Они преузимају контролу на авганистанском регијом Кандахар, уз потчињавање локалних моћника који су до тада контролисали јужне делове земље. Након подршке од стране исламистичких фундаменталиста широм света, освајају главни град Кабул и успостављају власт. Међу њиховим политикама издавајају се и готово искључивање жена из јавног живота (укључујући посао и образовање), систематско уништавање неисламских артефаката, као и имплементација строгих казни. Осим наведеног, талибански режим показао се као уточиште за многе терористичке групе широм света, укључујући ту и Ал-Каиду. Након терористичког напада 11. септембра, Сједињене Државе ступиле су у рат са Авганистаном и талибанским режимом, након чега су талибани свргнути са власти.

Исламска држава, позната и као **Исламска држава Ирака и Леванта**, јесте исламска фундаменталистичка организација која контролише одређене територије Сирије, Ирака, Либије и Нигерије, а коју многе државе сматрају терористичком. Као и многе организације њој сличне, Исламска држава заговара стварање исламског калифата који би

Qaeda, што значи база). Напади су се догодили 11. септембра 2001. године, на територији америчких градова Њујорк и Вашингтон, тако што је 19 терориста Ал-Каиде отело четири путничка авиона са циљем да у самоубилачким нападима ови авиони ударе и истакнуте америчке зграде и тиме изазову њихово рушење као и бројне цивилне жртве. Два авиона ударила су у Светски трговински центар на Менхетну у Њујорку, по један у сваки солитер (убрзо након тога оба солитера су се срушила), један авион је ударио у Пентагон (главно седиште Министарства одбране Сједињених Држава) у Вашингтону, а један се срушио у руралноом пределу Пенсилваније (претпоставља се да је постојала намера да се сруши на Белу кућу или Капитол, зграду америчког Конгреса). У питању је био чин који је представљао самоубилачки напад у историји, као и најубитажнији терористички напад на територији Сједињених Држава. У нападима живот је изгубило скоро 3000 људи (тачан број вероватно 2974), укључујући ту и 227 цивила и 19 отмицара у самим авионима. Највећи број жртава, њих 2603, били су људи који су се налазили у солитерима, укључујући ту и бројне ватрогасце који су дошли да угасе пожар изазван ударом. Према одређеним интерпретацијама, ради се о најзначајнијем догађају који се одиграо у 21. веку, у смислу општих економских, друштвених, културних и војних последица које су уследиле у Сједињеним Државама и остатку света.

ујединио све муслимане и којим био управљао врховни вођа или калиф, као наследник Мухамеда. Настала је 1999. године као фракција Ал-Каиде (Ал-Каида је прекинула све везе 2014. године са Исламском државом), а до њеног успона долази 2013. године. Абу Бакр ал-Багдади је лидер Исламске државе, а постоје процене да око 8 милиона Ирачана и Сиријаца данас живи под влашћу Исламске државе.¹⁴³ У питању је вахабистичка и фундаменталистичка група која пропагира екстремну интерпретацију ислама тј, отворено позива на религијско насиље, те прогони и убија оне које сматра неверницима или „отпадницима“ од вере. Исламска држава позива на повратак у доба раног ислама тј. одбацује све иновације у овој религији смтрајући да су искварили њен оргинални дух. У том „прочишћењу“ исламских држава, они се противе чак и фундаменталистичким групама попут Хамаса, и борбу против њега виде као први корак у сукобу са Израелом. На територији коју контролише Исламска држава је увела строги исламски закон, укључујући ту и прописе о прикладном облачењу мушкараца и жена, школске програме који забрањују изучавање уметности, музике, националне историје, књижевности, кажњавање крађе одсецањем руке, забрану цигарета и алкохола, забрану песама и музике у јавности. Такође, Исламска држава спроводи и системско уништавање неисламског културног и верског наслеђа по музејима Ирака и Сирије. Смртна казна (каменовањем, одсецањем главе, спаљивањем, разапињањем на крст) постала је широко распрострањена (за прељубу, хомосексуалност, порнографију, употребу дрога, силовање, убиство, богохуљење), као и одсецање главе страним новинарима, а уведена је и верска полиција са задатком да „искорени пороке“.

Боко Харам (што значи Западно образовање је забрањено) је исламска фундаменталистичка и терористичка организација која делује на територији Нигерије, али и Чада, Нигера и северног Камеруна, чија је бројност око 8000 чланова. Првобитно је остваривала везе са Ал-Каидом, али се у марту 2015. године формално сврстала уз Исламску државу. Од 2009. године до данас, ова организација убила је преко 5000 цивила, у нападима организованим на становништво Нигерије, укључујући ту и киднаповање 276

¹⁴³ Абу Бакр ал-Багдади (Abu Bakr al-Baghdadi, 1971) је вођа и главни идеолог терористичке организације Исламска држава, а његови следбеници га сматрају новим исламским калифом. Највероватније се родио у Ираку и наводно је докторирао исламске студије у Багдаду. Био је и лидер Ал-Каиде у Ираку и организатор многих терористичких акција 2011. и 2012. године, након чега оснива сопствену организацију (Исламску државу) и прекида сарадњу са Ал-Каидом 2013. године. Мало тога је познато о његовом животу и породици, а оптужен је за киднаповање, поробљавање и силовање као и за међународни тероризам.

девојчица у априлу 2014. године. Идеологија Боко Харам почива на строгом придржавању исламског верског закона и на вахабизму, противљењу вестернизацији нигеријског друштва.

Фундаментализам ће највероватније наставити да буде витална карактеристика глобалне културе 21. века, делимично и због тога што модерност, прогрес и либерализам морају се наћи у опозицији према нечему. Такође, витални елементи стварног хришћанског и исламског фундаментализма обилни су, веома добро институционализовани и финансирани. Одликује се великом флексибилношћу која га чини веома прилагодљивом и несумњиво опасном политичком идеологијом.

РАДИКАЛИЗАЦИЈА

Одлука да се приступи радикалним покретима може испрва изгледати као ирационална, јер учествовање често укључује ризик, поготово уколико је покрет насилног карактера. Ипак, радикализација се дешава у свим врстама тоталитарних погледа на свет и политичких идеологија од екстремно левичарских, до екстремно десничарских.¹⁴⁴

Радикализација се дефинише као процес у ком особа добија нове и екстремне начине размишљања о друштву, а уз то и граница за коришћење насиља како би остварио зацртани циљ постаје све нижа.¹⁴⁵ Како до овог процеса долази? Шта наводи појединце да почну да проучавају и практикују насиље? Оно што знамо је да је знатно лакше умешати се у групу са екстремистичким ставовима, него из ње иступити.¹⁴⁶ Многи фактори могу довести до радикализације, али неки од њих су важнији јер процес радикализације често прати устаљену шему.¹⁴⁷ У наредним поглављима представимо различите путеве ка радикализацији и дати неколико хипотеза које ће бити наведене у тексту.

¹⁴⁴ Berg, Roger, „Radikalisering <http://www.pst.no/blogg/radikalisering>, 2010, приступљено 06.01.2017.

¹⁴⁵ Rabasa, Angel, Pettyjohn, Stacie L.Ghez, Jeremy J. Boucek, Cristopher, „Deradicalizing Islamist Extremists”, National Security Research Division.

¹⁴⁶ Horgan John, Individual Disengagement, A Psychological Analysis, 2010, in Tore Bjorgo & John Horgan eds. *Leaving Terrorism Behind, Individual and Collective Disengagement*, pp. 17- 29. Routledge: London & New York.

¹⁴⁷ Valk, Ineke van der & Wagenaar, Willem, Racism & Extremism Monitor, the Extreme Right: Entry and Exit; 2010. Anne Frank House – Research and Documentation.

Путеви ка радикализацији

Не постоји јединствен разлог који доводи до радикализације, и у литератури се мало ко слаже око фактора и узрока којима треба придати највише значаја. Неки сматрају да су млади људи са ниским примањима подложни утицају радикализације. Они који су претрпели дискриминацију, злостављање на расној или верској основи, као и људи који себе виде у конфликту са другим културолошким групама сматрају се за погодније за радикализацију.¹⁴⁸

У циљу добијања бољег прегледа појединих фактора који се најчешће помињу у литератури о радикализацији, у свом раду највише смо се ослонили на McCauley и Moskalenko студију о механизмима радикализације из 2008. године.

У научним круговима влада тренд да се фокус ставља на радикале чешће него на цео концепт у ком се они налазе, или концепт у ком мисле да се налазе.¹⁴⁹ McCauley и Moskalenko покушавају да открију недржавне актере у овим концептима, и успели су да идентификују дванаест механизма који могу довести до радикализације. Три од ових дванаест односе се на радикализацију „маса“ (нпр. мобилизација за рат) и оне су : Циу Циу политика, мржња и мучеништво. Пет их посматра радикализацију на групном нивоу (нпр. радикализација у оквиру неке организације) и оне су: екстремни заокрет у истомишљеним групацијама, екстремно повезивање под претњом или у изолацији, борба за исти ниво подршке, борба против државне моћи и борба унутар групе. Последњих четири тичу се индивидуалних мотива и они су: лично жртвовање, политичка неправда, учлањивање у радикалну групу, и учлањивање у радикалну групу из љубави.

За писање ове тезе изабрали смо из McCauley и Moskalenko теорије углавном индивидуалне механизме. Такође, укључили смо и две теорије из Mutton, Martin, Lorens студије, и то: Тражење идентитета и новчани и статусни механизам, који се могу приметити у радикализацији и десничарских екстремних група и у исламским екстремним групама.

¹⁴⁸ “Roots of Violent Radicalization”. (2010) House of Commons Home Affairs Committee. Nineteen Report of Session 2010–2012.

¹⁴⁹ McCauley, Clark & Moskalenko (2008) “Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism”. *Terrorism and Political Violence*, Vol 20 (3), стр. 415–433.

Тражење идентитета

Сваки појединац има потребу да осети да припада некој групи. Исак (1976) тврди да је основни идентитет групе важан за две ствари : “...осећај припадности и осећај самопоуздања код појединца”. Исак даље тврди из ове потребе за групном припадношћу и потребом за самопоуздањем могу проистећи социјални и политички судари.¹⁵⁰

Заједничко и за десничарске и за исламске екстремисте је то да приликом радикализације траже свој идентитет. Чланство у разним групама може смањити несигурност у погледу уверења, погледа на свет и понашања, и идентификација у групи је важна због остваривања друштвеног идентитета.¹⁵¹

Ова потреба за проналажењем друштвеног идентитета може се појавити након личног догађаја или кризе када појединац преиспитује свој идентитет. Мигранти који имају проблем да се уклопе у нову културу могу на пример хтети да изнова придобију свој идентитет и тако се пријавити радикалној групи.¹⁵² Чланство у радикалној групи може бити начин да појединац задобије нови идентитет и тиме што прихвата размишљања и погледе те групе, као и тиме што у њој долази до мреже нових познанстава.¹⁵³

Када социјалне повезаности у групама расту, то може произвести слику да су чланови у тој групи слични један другом, а из тога може доћи до још бољег повезивања са групом и социјалним идентитетом који она пружа.¹⁵⁴

Када се појединци вежу за групу, могу почети да упоређују своју групу са другим групама, и нарочито ако међу тим групама постоји ривалитет, може доћи до појаве негативних осећања међу њима. Претња од других група може даље ојачати повезаност у групи, и вођа може добити веће поштовање и идеализација норми у групи може нарасти. У већим групама ова повезаност је замењена патриотизмом или чак национализмом.

¹⁵⁰ Isaacs, Harold R., “Basic Group Identity: The Idols of the Tribe” in Nathan Glaze & Daniel P. Moynihan eds. *Ethnicity Theory and Experience*, Harvard University Press, 1976.

¹⁵¹ Herriot, Peter (2007) *Religious Fundamentalism and Social Identity*. Routledge: London and New York.

¹⁵² Munton, Tony, Martin, Allison, Lorenc, Theo, Marrero- Guillamon, Isaac, Farah, Jamal, Lehman, Angela, Cooper, Chris & Sexton, Matthew (2011) “Understanding Vulnerability and Resilience in Individuals to the Influence of Al Qu’ida Violent Extremism”. A Rapid Evidence Assessment to inform policy and practice in preventing violent extremism. Home Office, Occasional paper 98.

¹⁵³ Horgan, John (2009) “Individual Disengagement, A Psychological Analysis”, in Tore Bjørgo & John Horgan eds. *Leaving Terrorism Behind, Individual and Collective* стр. 17-19.

¹⁵⁴ Dyrstad, Karin, Ellingsen, Tanja, Rød, Jan Ketil (2012) “Etnonationalism in Post-War Bosnia and Kosovo: the Effect of Local Violence and Ethnic Composition”. Centre for the Study of Civil War, Peace Research Institute Oslo (Prio).

Пример за ово је 11. септембар који је подигао ниво патриотизма и подршке председнику и фокусирао на подизање америчких вредности.¹⁵⁵ Ово поново доводи до раскола међу супростављеним групама и може довести до радикализације. Ако се конфликт између група настави и погорша, постоји тенденција да групе постану још негативније у погледу схватања једни других што може довести до дехуманизације једних према другима.¹⁵⁶ Један пример овога је изјава Андерса Брејвика на суђењу о томе како је постао радикалан : „ У многим случајевима могао сам да узмем закон у своје руке и наудим многим муслиманима, али сам помислио да то није адекватно, јер сам их видео само као животиње.“¹⁵⁷

Када негативна осећања нарасту друштвени идентитет у групама ојачава и група почиње да види себе у конфликту са другом групом. У конфликтним ситуацијама идентификација у групи је додатно ојачана и група жели да се издвоји даље међу осталим групама.¹⁵⁸

Може се рећи да је пример наведеног била инвазија Сједињених Држава на Ирак 2003, која је довела до масовне мобилизације исламистичких радикала. Радикали из других земаља су почели да долазе у Ирак и у пролеће 2003. Ирак је морао да призна како је Америчка инвазија допринела цветању милитантног исламизма и већој претњи тероризма у земљи.¹⁵⁹

Ако се конфликт настави и непријатељ постане још одређенији, сви ван групе почињу да буду непријатељи, ово може довести до још јаче повезаности са групом и идентификације појединца са групом, чак може постати и једини идентитет који тај појединац има.¹⁶⁰

Десничарски екстремисти и исламски екстремисти су повезани у потрази за идентитетом. Што се тиче десничара њихова потрага за идентитетом им може донети

¹⁵⁵ McCauley, Clark & Moskalenko, "Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism". Terrorism and Political Violence, Vol 20 (3), 2008, стр. 427.

¹⁵⁶ Исто, стр. 427-428.

¹⁵⁷ NRK (2012) "Breivik: - Ser på dem som dyr" <http://nrk.no/227/dag-for-dag/breivik-ser-pa-dem-som-dyr-1.8177026>, приступљено 25.11.2016.

¹⁵⁸ Herriot, Peter, *Religious Fundamentalism and Social Identity*. Routledge: London and New York, 2007, стр. 104-105.

¹⁵⁹ Knutsen, Torbjørn L. "Radikale islamistiske bevegelser på fremmarsj? " стр. 263, У: Rasch, Bjørn Erik *Islamistisk Terrorisme*. Abstrakt forlag AS: Oslo.

¹⁶⁰ Herriot, Peter, *Religious Fundamentalism and Social Identity*. Routledge: London and New York, 2007, стр. 104-105.

бољи статус у средини у којој живе. Али доста њих су привучени и идејама да припадају негде, да се идентификују са групом као и жељом да се супроставе друштви и систему. Такође у десничарским друштвима нове придошлице су топло дочекане и прихваћене што доприноси осећају да су коначно пронашле место где припадају.

Исламисти се такође прикључују радикалним организацијама у потрази за идентитетом. Ово је нарочито случај код домаћих или **home grown** терориста.¹⁶¹ Друга или трећа генерација имиграната који живе у разним Европским државама могу имати проблем са проналажењем свог идентитета, не осећају се ни као Европљани, а такође не осећају идентификованост са земљом из које су њихови корени. Они могу да одлуче да се придруже радикалној групи у потрази за идентитетом за који мисле да им фали.

Из фактора проналажења идентитета извукли смо прву хипотезу:

X1: Појединцима који бивају регрутовани у екстремистичке покрете фали јасна идентификација.

И за десничарске екстремисте као и за исламске, приступање групи значи и остваривање различитих веза, а што особа дуже остане у групи, те везе постају јаче, и напуштање групе самим тим постаје све теже. Иако се особе придружују групи из углавном социјалних и идентификационих разлога, идеологија те групе биће пренешена на њих и они је прихватају јер су остварили друштвене везе у групи.¹⁶² Ово се може рећи за обе групе, мада се по много чему разликују, и религија је једна од њихових разлика.

У времену модернизације и промена, у добро устаљеним друштвеним рутинама, идентитети који су били јасно дефинисани могу бити уздрмани.¹⁶³ Ово ствара потребу за поновним проналажењем идентитета, а религија пружа у многим случајевима добар темељ за поновно грађење истог.

¹⁶¹ **Home grown** терористи је израз који се односи на припаднике друге или треће генерације имиграната, који су се радикализовали и имају жељу да изврше терористичке акте на територије земље у којој живе. Према: King, Michael & Taylor M. Donald, 2011 “The Radicalization of Homegrown Jihadists: A Review of Theoretical Models and Social Psychological Evidence”. *Terrorism and Political Violence*, Routledge

¹⁶² Rabasa, Angel, Pettyjohn, Stacie L. Ghez, Jeremy J. Boucek, Christopher, “Deradicalizing Islamist Extremists”. National Security Research Division Rasch, 2010, стр. 42.

¹⁶³ Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. A Touchstone book: New York, 1996.

„Које год универзалне циљеве да имају, религије људима пружају идентификацију постављајући основну поделу на вернике и невернике, на оне супериорне који припадају и инфериорне који не припадају одређеној вери.“¹⁶⁴

Религија такође пружа одговоре на одређена питања и нуди чланство у мањим заједницама.¹⁶⁵ Радикализација младих муслимана у том случају може бити и тражење религије, која такође обликује њихов идентитет. Религија као извор идентитета има већи потенцијал да резултира конфликтом у односу на друге облике потраге за идентитетом. То је зато што религије у себи имају затворен систем веровања и виде системе веровања других религија као сталну претњу.¹⁶⁶ Хантингтон је тврдио да су верске разлике много веће од оних између политичких идеологија.¹⁶⁷

Верске разлике су се показале као погодне за настанак конфликта. Лако је приметити разлике између вас и других ако је религија центар вашег идентификовања, као што верници одређене вероисповести могу сматрати друге религије као претњу по своју.¹⁶⁸

С обзиром да религија може бити начин проналаска идентитета, и да религија игра велику улогу у исламским екстремистичким групама, осврнућу се на идеолошке разлике између десничарских и исламскистичких екстремиста.

У исламским екстремистичким групама религија представља основни део идеологије, што је супротност са десничарским групама у којима религија не представља део идеологије. Идеологија представља погледе, категоризацију, концепт и менталну слику које једна група има када посматра друштво и чланове друштва, као и како то друштво функционише, и веома су важни у групи. За исламске екстремисте религија заузима велики удео у идеологији, и дефинисана је овако:

„Религија је систем симбола који се користе како би се остварила јака, прожимајућа и трајна осећања и мотивисаност у људским бићима стварањем концепата о генералном

¹⁶⁴ Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. A Touchstone book: New York, 1996, стр. 97.

¹⁶⁵ Исто, стр. 97.

¹⁶⁶ Ellingsen, Tanja, “Toward a Revival of Religion and Religious Clashes?” *Terrorism and Political Violence*, 17 (3), 2005, стр. 313.

¹⁶⁷ Хантингтон Самјуел, *Сукоб цивилизација*, ЦИД Подгорица, 2000, стр. 22.

¹⁶⁸ Ellingsen, Tanja, “Toward a Revival of Religion and Religious Clashes?” *Terrorism and Political Violence*, 17 (3), 2005, стр. 312-313.

поретку постојања, и пресвлачењем тих концепата ауром чињеница тако да изгледају потпуно реалистично.“¹⁶⁹

Идеологија

Групе или организације су највише повезане и мотивисане идеологијом. Идеологија може бити и политичка и религијска, као што је случај са Хамсом.¹⁷⁰ Веома радикалне идеологије претендују да имају нереалне погледе на прошлост, као и на будућност; ово се ипак показало као ефектно у мобилизацији и индоктринацији чланова у групе које имају радикалне ставове.

Идеологија може да буде мотивација за акцију у групи, али такође може да буде и оправдање за употребу насиља, тако што се одговорност за употребу насиља сваљује на групе које се сматрају противничким.¹⁷¹

Екстремна идеологија може ујединити различите групе или ћелије у друштву, са различитим структурним и организационим могућностима, што може довести до терористичке активности не-државних милитантних организација.¹⁷² Пошто идеологије могу бити начин потраге за идентитетом осврнућемо се на идеологије двеју група испод.

Идеологија десничарских екстремиста

Десничарски екстремисти немају једну заједничку идеологију, али су повезани у расизму, нацизму и националистичким идејама, при чему најекстремнији од њих прихватају насиље као начин за постизање својих циљева. Такође су уједињени у супростављању имигрантима за које кажу да „краду будућност њиховој земљи“ и неки верују да бела раса може нестати уколико се буде мешала са црном. Да би се заштитили од овога неки сматрају да народи треба да остају у својим земљама како би етничка хомогеност остала ненарушена. Они тврде да немају ништа против људи са другачијом бојом коже, али их не желе у границама својих земаља јер то може довести до неслагања међу различитим етничким групама. Неке од најекстремнијих група сматрају да људи

¹⁶⁹ Schmid, Alex (2011) *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. Routledge: London and New York, 2011, стр. 180-181.

¹⁷⁰ Drake, C.J.M , “The Role of Ideology in Terrorists’ Target Selection”. *Terrorism and Political Violence*, 10 (2), 1998, pp. 53.

¹⁷¹ Исто, стр. 54.

¹⁷² Steponova, Exaterina (2008) “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report No. 23*. Oxford University Press, стр. 25-27.

имају урођено агресивно понашање према припадницима других раса, и према томе насиље је природно да се јави између различитих етничких група, и нема потребе изузимати насиље.¹⁷³

Десничарски екстремисти се деле на више група и могу имати различиту идеолошку оријентацију и погледе на свет. Имају различите карактеристике које су специфичне за различите групе. Неке могу бити веома милитантне, неке су повезане музиком, а неке директно сличним идеологијама.¹⁷⁴

Иако им недостаје заједничка идеолошка платформа, у екстремистичким круговима постоје идеологије и теорије које је могу сматрати веома опасним. Екстремно привржени десничари могу да поседују идеологију која сеже врло дубоко и може евентуално да прерасте у озбиљно екстремна убеђења; ово је случај са поборницима ZOG теорије. ZOG (Zionist Occupatin Goverment) теорија или теорија „Ционистичке окупационе владе” је настала на веровању да Јевреји тајно владају одређеним државама на свету. Како би разумели ову теорију, десничари тврде да је морате проучавати дубоко, јер тек након дугог периода проучавања појединац може да увиди како је све повезано. Када се ова теорија у потпуности имплементира, десничар ће посматрати све, од вести до различитих врста информација, кроз ту теорију.

ZOG теорија може постати веома утицајна код неких десничарских екстремиста и неки могу да буду толико предани њој да су спремни и да дају свој живот за њу. Такође, јака уверења у циљ могу померити границе за употребу насиља. ZOG теорија ствара код десничара илизију да су се сви окренули против њих и да су они у рату са остатком друштва, и могу развити велике сумње у било кога и у било шта. Десничарски миље ствара колективну слику међу својим припадницима како они припадају нечему супротстављеном остатку света.¹⁷⁵

Уколико појединац поверује у теорију као што је ZOG, то веровање може да прерасте у убеђење јер је он посветио толико времена учећи о томе и слушајући о томе од других чланова. Ако је убеђење довољно јако, тврдње појединих теоретичара говоре да може да буде јако као и убеђење код оних који су религијски фундаменталисти. Но, ово ипак није честа појава код десничарских екстремиста јер припадници ових идеологија обично не

¹⁷³ Fangen, Katrine, *En bok om nynazister*, Universitetsforlaget: Oslo, 2001, стр. 156-168

¹⁷⁴ Исто, стр. 76

¹⁷⁵ Eiternes, Tom Kimmo & Fangen, Katrine, *Bak nynazismen*. Cappelen Oslo, 2002, стр. 62

познају саме идеологије онако како се представљају да их познају. Идеологија за њих представља нешто неформулисано и непризнато.

При приступању у десничарске екстремистичке организације, чланови не морају имати широко знање о њиховим идеологијама, једино шта се од њих тражи јесте да буду националисти или национал-социјалисти. Ипак од неких чланова се може захтевати да под притиском прихвате одређену идеологију, без питања о чему је она. Многи нови чланови то прихватају како би били социјално прихваћени, но и многим од ових миљеа екстремистичке идеје и мисли нису јасно устаљене па чак ни добро осмишљене. Међу члановима десничарских организација често се јавља недостатак знања о њиховој идеологији, и поједине анализе откривају да нико од људи који су се прикључили десничарским организацијама није урадио то из чисто идеолошких побуда, већ су друге ствари утицале на њихову одлуку, попут социјалног статуса.¹⁷⁶

У њиховим круговима има такође зачуђујуће мали број дискусија око идеологија и немогуће је пронаћи заједнички идеолошку платформу за десничарске екстремисте.¹⁷⁷ Границе за приступање некој од ових група су врло ниске, то омогућава људима са лошим друштвеним положајем да постану пуноправни чланови. Такође у групама постоји велики простор за мноштво доктрина што омогућава групи да добија већу подршку, јер прихватају веома различите врсте људи и боре се против онога што изгледа као највећи проблем, друге антирасистичке или комунистичке групе.

Десничарске групе мењају своје идеологије непрестано, и могу променити своје ставове како би променили, на пример, ставове медија према њима. Упркос својим екстремистичким ставовима десничарски и исламски екстремисти имају доста другачије идеолошке перспективе.

Идеологија исламистичких екстремиста

У исламском свету се у последњих пар година јавља тенденција за повезивањем појединца са религијом уместо са територијом на којој живи или етничким критеријумом.

¹⁷⁶ Valk, Ineke van der & Wagenaar, Willem, "Racism & Extremism Monitor, the Extreme Right: Entry and Exit". Anne Frank House – Research and Documentation, 2010.

¹⁷⁷ Fangen, Katrine, *En bok om nynazister*. Universitetsforlaget: Oslo, 2001, стр. 134.

Gilles Kerel, универзитетски професор на Институту за политичке студије у Паризу и специјалиста за ислам и савремени арапски свет износи следећу тврдњу:

„Реисламизација из почетка, је први и једини начин поновне изградње идентитета у свету који је изгубио свој значај и постао отуђујућ.“¹⁷⁸

Када се идентитет изгради на религији вредности главне вредности појединца бивају обликоване религијом, која говори шта је добро а шта не. Верници такође могу видети своју веру као супериорнију од осталих, што може довести до конфликта међу људима са различитим религијским уверењима.¹⁷⁹

Религија је идеологија¹⁸⁰ и исламски екстремисти мешају и политику и религију у аспектима својих покрета. Исламски покрети варирају широко у својој форми, а најчешће су то социо-политички покрети који покушавају да изврше реформе у властитим земљама. Неки покрети као што су Муслиманско Братство или Jammāt e-Islāmī, вољне су да раде у границама своје државе и система како би их променили и реформисали, други више радикални покрети пак користе насилни джихад (свети рат) како би постигли своје циљеве. Међу исламским покретима фокус и приоритети могу бити другачији, и алтернатива у виду джихада се јавља код јако малог броја група.¹⁸¹

Постоји много заједничких одлика међу покретима, многе од исламских организација су означене као дезорганизоване и ослабљене лошим вођењем и неслагањем, али многе од група такође и добијају на стабилности и уједињености у својим исламистичким идејама и циљевима о Исламској држави.

Циљ за стварање Исламске државе је централна тачка у идеологији. Држава се треба огледати религијским законом, шеријатским законима и критичком погледу на демократију, такав став влада међу многим групама. Циљ није само држава, већ и успостављање исламске економије и исламске науке.

У последњих неколико година, у исламском свету, забележен је пораст идеологија везаних за религију. Идеологија оправдава тероризам као начин за постизање

¹⁷⁸ Huntington, Samuel P, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. A Touchstone book: New York, 1996.

¹⁷⁹ Scott, Thomas, “Religion and International Conflict” in Dark K.R *Religion and International Relations*. Antony Rowe Ltd: Chippenham, Wiltshire, 2000, стр. 1-2.

¹⁸⁰ Исто, стр. 2.

¹⁸¹ Steponova, Exaterina, “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report* No. 23, Oxford University Press Stern, 2008, стр. 61

идеолошких циљева, и често је промовисана путем интернета. Интернет често омогућава и врбовање као и тренинг. Људи који су инспирисани оваквом идеологијом не представљају једну велику организацију, али се осећају солидарно једни са другима, због заједничких визија које деле, и политички се слажу, као и код примене насиља.¹⁸²

За неке исламске покрете исламска идеологија постаје толико уверљива да они постају спремни за терористичке актове како би постигли оно што њима изгледају као исламски циљеви. Проповедници ове идеологије у овим покретима тврде како је остатак човечанства тај који се удаљио од главних принципа вере, и подстичу на повратак на „старе“ вредности. Пут ка оригиналним принципима вере био би пут стриктних религијских правила, а за екстремисте овај пут може бити скраћен цихадом.¹⁸³

Овакав вид радикалне идеологије није везан специфично ни за једну географску област и идеологија није везана за државу, већ одређена онима који верују и који не верују. За вернике у исламској идеологији, Бог је једини владар на свету, ово се односи на све државе, не само муслиманске. Тако да религијска идеологија не може бити повезана са национализмом.¹⁸⁴ Чиновни насиља и тероризма су слављени у вери, па чак и пораз, гледан религијски, може бити виђен као духовна победа, јер и сам улазак на бојно поље је виђен као победа и допринос цихаду.¹⁸⁵ Абдулах Азам, исламски активиста и присталица глобалног милитантног Цихада, којег такође сматрају за оснивача Хамаса, рекао је за војно супротстављање у име вере следеће: „Само Цихад и пушка; без преговора, без конференција, и без дијалога.“¹⁸⁶

Оваква идеологија може се користити широм света као инспирација људима да се прикључују разним раикалним групацијама које могу користити насиље, а у екстремнијим случајевима и саможртвовање како би се приближили циљу.¹⁸⁷ Овакве радикалне и

¹⁸²Knutsen, Torbjørn L. “Radikale islamistiske bevegelseser på fremmarsj?”, 2005, стр. 252, у: InRasch, Bjørn Erik *Islamistisk Terrorisme*. Abstrakt forlag AS: Oslo

¹⁸³ Steponova, Exaterina, “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report* No. 23. Oxford University Press, 2008, стр. 62

¹⁸⁴ Steponova, Exaterina, “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report* No. 23. Oxford University Press, 2008, стр. 98-99.

¹⁸⁵ Исто, стр. 98-99.

¹⁸⁶ Esposito, John L. *Unholy War, Terror in the Name of Islam*. Oxford University Press, 2002, стр. 7.

¹⁸⁷ Steponova, Exaterina, “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report* No. 23. Oxford University Press, 2008, стр. 154.

фундаменталистичке групације могу изазвати велике политичке ударе јер су способне за преобликовање друштвеног, личног и јавног понашања.¹⁸⁸

Повезаност између радикалних организација и њихових екстремистичких идеологија је такође посебна. Исламска идеологија има велики структурни ефекат на покрет, много већи него што покрет има на идеолошку структуру. У покретима са најрадикалнијим идеологијама сви аспекти структуре су уско везани са њиховом идеологијом.¹⁸⁹

Исламистички екстремисти и терористи не искоришћавају религију за политичка остварења, они користе политику како би дошли до својих религијских циљева. Заштитити веру појединца је религијска дужност, и неки могу жртвовати своје животе због својих религијских уверења. Како би очували веру, може бити неопходно и убијати оне који нису исте вере.¹⁹⁰

Када је појединац јако везан за ислам, супротстављене и поготово нападе на веру он може видети као нападе на њега као особу и развити потребу да се брани.¹⁹¹ Терористички напад може бити оправдан онда уздизањем напада на ниво верске акције и одбрамбеног деловања. Исламисти у том тренутку делују под окриљем свог Бога. Статус мученика и место у рају је пресудно и може се сматрати мотивацијом за терористичке активности.¹⁹²

Чак и када би религијски екстремизам и фундаметализам постали укоренењени у идеологији многих радикалних исламских поркета, религијски екстремизам може превазићи границе теологије и религије, како би направио места политици и економији у идеологији, што би било идеално исламским екстремистима који стреме друштвеном поретку у ком су политика, религија, држава и друштво једна целина.¹⁹³

Људи активни у терористичким организацијама изгледа су боље индоктринирани него људи у другим екстремним организацијама, и истински су

¹⁸⁸ Хантингтон Самјуел, Сукоб цивилизација, ЦИД Подгорица, 2000, стр. 96.

¹⁸⁹ Steponova, Exaterina, "Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects". *SIPRI Research Report No. 23*. Oxford University Press, 2008, стр. 161.

¹⁹⁰ Herriot, Peter, *Religious Fundamentalism Global, Local and Personal*. Routledge: London and New York, 2009

¹⁹¹ Steponova, Exaterina, "Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects". *SIPRI Research Report No. 23*. Oxford University Press, 2008, стр. 64.

¹⁹² Herriot, Peter, *Religious Fundamentalism and Social Identity*. Routledge: London and New York, 2007

¹⁹³ Steponova, Exaterina, "Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects". *SIPRI Research Report No. 23*. Oxford University Press, 2008.

привржени својој идеологији и вољни су жртвовати своје животе у терористичким нападима за циљеве у које верују. Но, њихове идеологије често су нејасне и непрактичне и њихови чланови не разумеју све њихове аспекте. Ипак идеологија постаје идентификација људима у овим групама, и људи који имају проблема са проналажењем свог идентитета лакше су привучени фундаменталистичким и радикалним покретима, тврди Хантингтон.

*„Фундаменталистички покрети су начин борбе са искуством хаоса, губитком идентитета, значења, и сигурне социјалне структуре настале имплементирањем модерних социјалних и политичких модела, секуларизма, научне културе и економског развоја.“*¹⁹⁴

Фундаменталистички покрети који могу најбоље одговорити на овај осећај хаоса привлаче највише људи, и они често могу одговорити на основна људска питања.¹⁹⁵ У овим покретима бес и страх према Западу, уједињен религиозном и инспиративном идеологијом може мотивисати било кога, од фармера на Блиском истоку до студента медицине, на спровођење насилних напада како би одбранили своју религију.¹⁹⁶ Како религијска идеологија сеже још даље, њен ултимативни циљ је:

*„[...] успоставити суверенитет и ауторитет Бога на земљи, успоставити истински поредак пружен од стране Бога.“*¹⁹⁷

и како би ово постигли неки од најрадикалнијих исламиста сматрају “џихад” као оправдано средство.¹⁹⁸

Покрети којима се идеологија заснива на религијском екстремизму имају много јаснију слику о томе ко су њихови непријатељи у односу на друге покрете који нису вођени овом врстом идеологије. „Религија даје људима идентитет постављањем основне разлике између верника и неверника, између супериорних унутар групе и инфериорних који припадају другим групама.“¹⁹⁹

¹⁹⁴ Хантингтон Самјуел, Сукоб цивилизација, ЦИД Подгорица, 2000, стр. 96

¹⁹⁵ Исто, стр. 98.

¹⁹⁶ Herriot, Peter, Religious Fundamentalism Global, Local and Personal. Routledge: London and New York, 2009, стр. 84.

¹⁹⁷ Steponova, Ekaterina, “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report No. 23*. Oxford University Press, 2008, стр. 155.

¹⁹⁸ Исто, стр. 156.

¹⁹⁹ Исто, стр. 65.

Покрети са идеологијом религијског екстремизма могу, на пример, за циљ имати „борбу против свих неверника“, ово се може односити на све људе који не верују у исто што и они, арапе или не-арапе, сународнике или странце, на тај начин јасно је дефинисана широка слика о томе ко је непријатељ. Непријатељ није дефинисан као група људи или неки покрет (што је супротно од десничарских организација које као непријатеља виде имигранте или Јевреје) и непријатељ може бити Запад или цео свет неверника.²⁰⁰

Повезаност у идеологији међу терористичким групама се у последњих неколико година повећала као последица мењања структурних образаца и поготово проширења мрежа и њихових циљева. За различите мреже и њихове структуре дељене идеологије са заједничким циљевима представља пресудну улогу и повезује мреже заједно у једну целину са истоветним циљевима.

Када се идентитет повеже са религијом веома је лако поставити став „ми“ против „њих“ у односу на припаднике других религијских група²⁰¹ и ово може лако довести до конфликта.²⁰² Што су људи дуже чланови радикалних група то њихова идеологија постаје радикалнија.²⁰³ Да би се борило против или ослабила оваква религијска идеологија потребна је јака идеологија моћна као религијска, која поседује велику моћ убеђивања. Идеологије државних органа су модернизоване, пасивне и умерене за разлику од радикалних, и самим тим борба међу њима је тешка. Тако да у смислу идеологије интернационални систем и држава могу изгубити у поређењу са радикалним идеологијама.²⁰⁴

У вези са овим поглављем саставили смо следећу хипотезу:

X2: Идеологија може да буде јако добар извор идентитета.

²⁰⁰ Steponova, Ekaterina, “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report* No. 23. Oxford University Press, 2008, стр. 66.

²⁰¹ Huntington, Samuel P, “The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs*, 72 (3), 1993, стр. 29.

²⁰² Herriot, Peter, *Religious Fundamentalism and Social Identity*. Routledge: London and New York, 2007

²⁰³ Видети опширније у : Munton, Tony, Martin, Allison, Lorenc, Theo, Marrero- Guillamon, Isaac, Farah, Jamal, Lehman, Angela, Cooper, Chris & Sexton, Matthew, “Understanding Vulnerability and Resilience in Individuals to the Influence of Al Qu’ida Violent Extremism”. A Rapid Evidence Assessment to inform policy and practice in preventing violent extremism. Home Office, Occasional paper 98. 2011.

²⁰⁴ Steponova, Ekaterina, “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report* No. 23. Oxford University Press, 2008, стр. 153-154.

Политичке неправде

Индивидуална радикализација може настати и као последица политичких догађаја и токова.²⁰⁵ Политичка позадина код исламиста може бити њихова мржња према Западу, поготово према Америци, због њихове умешаности у конфликте у Авганистану и Ираку.²⁰⁶

Политичка неправда може бити повезана и са питањем запослења. Наиме, уколико млади високо образовани људи не могу да добију посао, поготово у државама са економским падом, то може довести до беса и до тога да радикализација постане „решење“ за ове људе. Ово нас доводи до проблема *релативне депривације*. Релативна депривација представља појам који може бити повезан са политичком неправдом, на начин на који појединац може имати неслагање у ономе што верује да може добити и ономе што стварно може добити. Ако оно што добију није у складу са оним чему су се надали да ће добити, то може створити стање фрустрације и неправде. Ипак битно је видети разлику између неостварених амбиција и неостварених очекивања. Неостварене амбиције могу произвести осећај незадовољства и разочарања, док неостварена очекивања могу довести до осећаја лишености, што је теже поднети него осећај незадовољства. Лишеност је често неподношљива и може имати врло озбиљне последице. Лишеност дакле може довести до појаве агресије, а у неким случајевима може подстаћи и на револуционарне активности.²⁰⁷

До релативне лишености може довести велики број проблема, од вредновања благостања, економских питања до питања статуса или друштвене моћи.²⁰⁸ Економска питања могу бити релевантна за проблем које смо навели: појединци са високим образовањем који не добију посао могу да осете растућу фрустрацију која евентуално може прерасти у агресију. Ако агресија настави да расте, може даље прећи у насиље.²⁰⁹ Политичка неправда у вези са релативном лишеношћу може такође да се појави и код

²⁰⁵ McCauley, Clark & Moskalenko, “Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism”. *Terrorism and Political Violence*, Vol 20 (3), 2008.

²⁰⁶ Munton, Tony, Martin, Allison, Lorenc, Theo, Marrero- Guillamon, Isaac, Farah, Jamal, Lehman, Angela, Cooper, Chris & Sexton, Matthew (2011) “Understanding Vulnerability and Resilience in Individuals to the Influence of Al Qu’ida Violent Extremism”. A Rapid Evidence Assessment to inform policy and practice in preventing violent extremism. Home Office, Occasional paper 98.

²⁰⁷ Gurr, Ted Robert, *Why Men Rebel*. Princeton University Press: Princeton, New Jersey, 1970, стр. 25.

²⁰⁸ Исто, стр. 25-27.

²⁰⁹ Исто, стр. 36-37.

гласања, учествовања у доношењу одлука и могућности учествовања у политичкој елити. Ако је друштво ослабљено може доћи до губљења ових права и ово може довести до фрустрација.²¹⁰

Шансе за насилне резултате лишености расту у односу на интензитет запостављања, уколико је доза запостављености велика, може доћи до масовне агресије или револуције. Из овога произилази следећа хипотеза,

ХЗ: Осећање политичке неправде може довести до лакше радикализације.

Лична жртва

У психолошкој литератури постоје докази који подржавају и индивидуалне карактеристике и ситуационе факторе у обликовању понашања појединаца. У литератури везаној за радикализацију постоје слагања да ситуациони фактори, негативног карактера, могу утицати на то како појединац размишља, што може довести до радикализације.²¹¹ Поготово ако су појединци били у ситуацији да доживе насиље, трауматичан губитак члана породице или лоша искуства по питању начина опхођења према њима, могу их учинити подложнијим за прихватање насилних идеологија. Ово може довести до жеље за осветом.²¹²

Један од таквих примера су палестински бомбаши самоубице који се свете израелским одбрамбеним снагама, за нападе на њихове домове и вољене. Неправда у овом случају може учврстити и обликовати људе да одлуче да користе насиље као политичку алатку.²¹³ Лична жртва може се осетити и код имиграната који живе на Западу који доживе расистичка расположења према њима, и тада жеља за осветом може постати централна у њиховом идентитету. Нагон за осветом може произаћи и из начина на који се према појединцима, етничким или националним групама опходи. Имигранти на пример могу да примете притисак на муслимане широм света и да га схвате као лични разлог за освету.

²¹⁰ Исто, стр. 25-26.

²¹¹ King, Michael & Taylor M. Donald, "The Radicalization of Homegrown Jihadists: A Review of Theoretical Models and Social Psychological Evidence". *Terrorism and Political Violence*, Routledge, 2011.

²¹² McCauley, Clark & Moskalenko, "Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism". *Terrorism and Political Violence*, Vol 20 (3), 2008.

²¹³ Исто, стр. 418.

Представили смо неколико примера како се лична жртва може јавити. Података о овој теми је мало. Ипак, иако је тешко наићи на терористе који су се прикључили акцији из ове побуде, лична жртва се и даље сматра за јако важан фактор на путу ка радикализацији. У вези са овим поглављем долази се до следеће хипотезе:

X4: Људи који су претрпели неку личну жртву могу бити лакше радикализовани.

Радикализација у чину придруживања радикалној групи

Придруживање радикалној групи је пут ка радикализацији који је изазвао највише пажње у полемикама о тероризму. Он представља регрутовање појединаца у терористичке групе или друге радикалне покрете. Регрутовање често извршавају пријатељи или вољени, јер они који регрутују желе да регрутују људе у које имају поверење. Када је пријатељство јако, оно може довести до тога да се цела група пријатеља учлани у радикалну групу. Након придруживања групи, симпатије међу пријатељима у групи и њихови заједнички циљеви се повећавају, а самим тим расте и јединство у групи. Солидарност у групи и заједнички циљеви су једни од главних фактора у одржању радикалних група. У осврту на ово, дошли смо до следеће хипотезе:

X5: Продужено чланство у радикалној групи чини појединца још радикалнијим.

Награде, новчана добит и статус

Ово су фактори за које се сматра да имају удела у процесу радикализације, поготово код исламиста. Награде могу бити мотивација за даљу сарадњу. Награде су заједничке за чланове терористичких група и то могу бити плате, награде након успешно обављених мисија и новац за породицу учлањеног. Награде могу такође бити у облику високог положаја у друштву, части, моћи и обећаног раја након смрти за члана и његову породицу. Фактори статуса важи и за десничарске и за исламске екстремисте. Поготово код десничара статус може бити важна чињеница, јер након прикључивања десничарском миљеу, појединац почиње да осећа да особе које су га злостављале више то не смеју да раде.

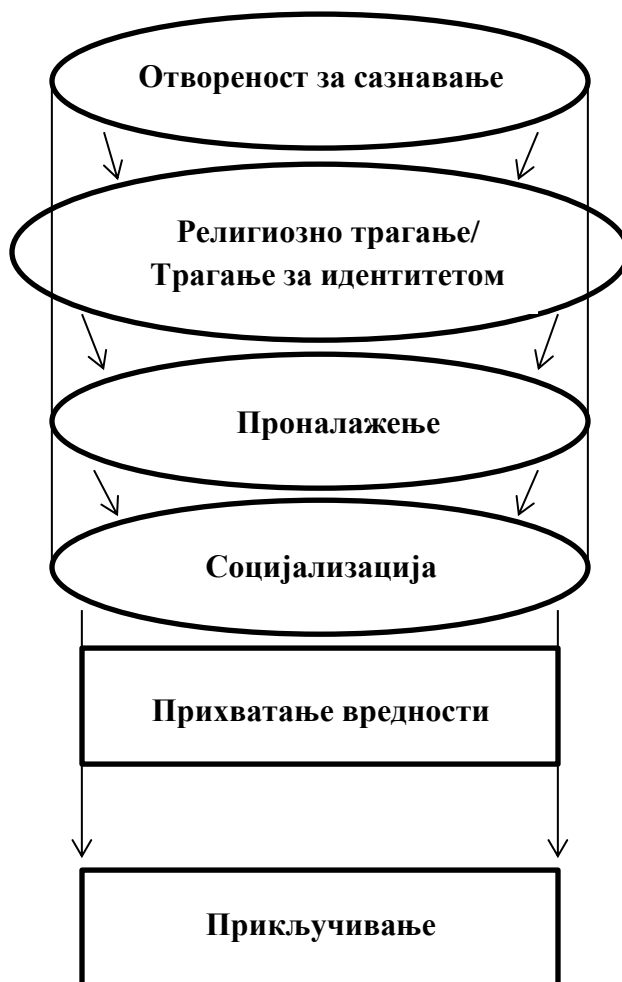
Модел 1: Главни фактори који воде ка радикализацији у десничарске и исламистичке екстремисте

Фактори овде приказани нису једини на путу ка радикализацији. Постоје неколико различитих путања у процесу радикализације и оне могу да варирају у зависности од појединца. За још бољи увид у процес радикализације обратићемо пажњу на процесе и одлуке који доводе до учлањивања у радикалну групу, неки од њих се преклапају са већ објашњеним појмовима, неки су нови.

Wiktorowicz (2004) представља четири главна процеса код учлањења појединца у радикалну групу. Његови процеси су засновани на проучавању исламских екстремиста, али ја сам их развио како би могли да се примене и на исламске као и на десничарске екстремисте.

Дијаграм 1: Кључни процеси за приступање радикалној групи

Људи се једноставно не буде са жељом да се придруже радикалној групи, они пролазе кроз процес социјализације и изложености мислима и идејама, понекад и експериментисању са групама, што их доводи до одабира једне конкретне групе којој се прикључују.

Дијаграм 1 приказује процесе који су укључени у доношење ове одлуке. Прва два процеса су кључна за даље обавезивање и социјализацију, то значи да ако особа није отворена за нове идеје, не слаже се са идејом покрета, он или она ће се мимоићи са активностима неопходним за прихватање идеологије те групе, и неће постати њени чланови.

Отвореност за сазнање: Дијаграм почиње овим процесом, а он представља спремност појединца да прихвати нове идеје и сазнања и нове начине посматрања света, као и изложеност поруци одређене групе. Лична криза може бити кључна у овој фази. Ова криза може бити економска (губитак посла), друштвено-културолошка (расизам, понижавање) и политичка (тлачење, притисци, политичка дискриминација)

Религиозно трагање/трагање за идентитетом: Отвореност према новим сазнањима може довести до религиозног трагања, где појединац тражи смисао у религији. Религиозно трагање је облик потраге за идентитетом. Но, потрага за идентитетом не мора увек имати религијски карактер. Појединац може преиспитивати свој идентитет након неке личне кризе и могу успоставити нови придруживањем радикалној групи.

Проналажење: Појединац проналази смисао у учењима и идејама радикалне групе и постаје заинтересован да научи још ствари везаних за групу.

Социјализација: Када се појединац пронађе у идеологији неке групе, приснија социјализација може да започне. У овом стадијуму придошлице желе да сазнају нове ствари везане за групу и њену идеологију. Појединац тада посећује предавања и активности које му изграђују идентитет и мењају вредности. Тада такође упознају и друге људе у групи, јер групе подстичу друштвене везе из којих могу проистећи нове социјалне повезаности. Тада појединац доживљава социјализацију и може му се учинити да група и није толико екстремна, колико је медији представљају, и бивају пријатно изненађени.

На крају дијаграма је **Прихватање вредности**, што значи да је индивидуа подржала и прихватила нове вредности и идеје, и тада се одлучује на прикључивање радикалној групи. Када појединац донесе последњу одлуку о прикључивању групи, добија даљи увид у идеологију групе, што још више зближава његов идентитет са групом, и радикализује га још више.

У овом делу видели смо како различити фактори утичу на радикализацију. Потрага за идентитетом може бити схваћена као најважнији фактор, а идеолошки аспекти могу бити виђени као пут ка проналаску идентитета, поготово идеологије религијског карактера.

АНАЛИЗА ИЗАБРАНИХ ПРИМЕРА ТЕРОРИСТИЧКЕ РАДИКАЛИЗАЦИЈЕ

Случај 1 : Ричард Рајд - бомбаш са бомбом у ципели

Ричард Рајд није успео када је неколико месеци после 11. септембра 2001, покушао да детонира бомбу у својој ципели на прекоокеанском лету за Мајами. Њега су савладали путници и чланови посаде док је палио шибице покушавајући да запали фитиљ који му је вирео из пертле на ципели.

Наиме, 22. децембра 2001, Ричард Рајд, британски држављанин, укрцао се на лет Американ Ерлајнс-а из Париза за Мајами са намером да дигне авион у ваздух. Путници и чланови посаде успели су да га савладају пре него што је успео да запали фитиљ који је вирео из његове патике. Два француска доктора убризгала су седатив Рајду и авиону је промењен курс за Бостон. Рајд је осуђен на доживотну казну за покушај коришћења оружја за масовно уништење против америчких држављана ван САД-а и сукобљавање са посадом летелице и путницима уз помоћ опасног оружја. Осуђен је и на 20 година затвора за: покушај убиства америчких држављана ван САД-а, постављање експлозивне направе у авион, покушај убиства чланова посаде и покушај уништавања летелице. Добио је и 30 година за коришћење разарајуће направе у злочину насиља. Поврх свих пресуда, Рајд је кажњен и са 2 милиона долара.²¹⁴

Према писањима појединих експерата из области тероризма, Рајд је провео две године на обуци у Авганистану и Пакистану од 1998 до 2000, и прошао је специјалну бомбашку обуку код Мидхата Мурсија који је често називан ал-Каидиним „мајстором за бомбе“. Али, по свему судећи, то није било довољно.

Главни проблем са Рајдовом бомбом био је то што њен је хемијски експлозив, ПЕТН, стабилан и тешко га је детонирати. Најбољи детонатори су од метала, као каписле за детонацију на пример, али њих је лако спазити на детекторима за метал кроз које су пролазили путници и њихов пртљаг дуго пре 11. септембра.²¹⁵ Сходно томе, бомба мора бити врло добро дизајнирана. Још битније, бомбаш, окружен већим бројем људи поготово након 11. септембра лако уочљив у случају чудних покрета и понашања, мора бити веома вешт при детонирању, али и способан да импровизује како би предвидео техничке

²¹⁴ „Exchange between Reid, judge follows life sentence“, CNN, January 30, 2003.

²¹⁵ Bryan Walsh, „Why It's Not Easy to Detonate a Bomb on Board“, Time, December 28, 2009.

проблеме, у овом случају мокру пертлу на ципели. Још један проблем је то што пажљиво (самим тим и јако скупо) обучавањем бомбаш скоро увек завршава ухапшен или мртав при покушају, што представља губитак за будуће мисије.

Када погледамо у прошлост овог бомбаша, можемо приметити како га је младост учинила подложним за преобраћање у Ислам и радикализам. Рођен од оца Колвин Робин Рајда који је био мешовите расе и мајке Лезли Хјуз која је била белкиња, у Лондону 1973 имао је Англо-Јамајчанске корене. Када се родио отац му је већ био у затвору због крађе аутомобила. Родитељи су му се развели када је имао 11 година. Одрастао је са мајком и њеним партнером, тако да је био дете мешовитог порекла у породици белаца. Са 16 година Рајд је одустао од школе и почео да нагиње ка лондонским бандама и криминалу.

Два главна мотива из његове младости која остављају траг на њему јесу константна потрага за идентитетом и почетак уласка у свет криминала. Као дете мешовите расе Рајд је имао доста проблема са идентитетом и коментарима својих вршњака. Како каже Рајдов близак пријатељ из школе, покушавао је „да разјасни одакле је, одакле потичу његови корени. Желео је да пронађе идентитет – али је имао двоје белих родитеља“.²¹⁶ Џејн Грин, учитељица из његове школе, каже да је Рајд имао проблема да се идентификује са децом због своје мешовите расе. Дружио се са осталом црном децом у школи, али се осећао као да ни ту не припада. Но, Џејн каже да иако је био социјално одбачен, никада није био непристојан или насилан. Када је напустио школу морао је да се издржава сам јер му се мајка са својим партнером одселила на запад државе. Придружио се локалним бандама у Лондону, али на почетку није желео да се учествује у злочинима, и пљачкао је куће само када су му претили смрћу. Но, убрзо бива увучен у криминал, и са 17 година први пут служи затворску казну због пљачкања старије особе. Од тада је периодично у затвору и на слободи.

Рајд је прихватио Ислам у затвору. Ту идеју му је први пут представио његов отац који је и сам прешао на Ислам такође у затвору 80-их година. Рекао је да Муслимани поступају са њим као са правим човеком, и да у затвору добија бољу храну.²¹⁷ Од 80-их година, Бангладешки и Пакистански имами држе на мети затворе и у њима шире идеје о важности цихада и анти-американизма. Абдул Гхани Куреши, имам у затвору у то време,

²¹⁶ „At school with shoe bomber“, The Guardian, February 28, 2002.

²¹⁷ „The Shoe Bomber`s World“, Time, February 16, 2002.

каже да џамије пружају црним затвореницима склониште и духовно и практично, у оваквим расистичким установама.²¹⁸ По изласку из затвора, Рајд се прикључује Брикстонској џамији и Исламском културном центру који је попознат по својој мирољубивој поруци. Поглавар џамије, Абдул Хак Бакер, каже да је у то време Рајд изгледао као да је пронашао себе и свој идентитет, сасвим супротно од својих тинејџерских година. Сва је прилика да је пронашао себе при преласку у Ислам.²¹⁹ Прелазак у Ислам је помогао Рајду да пронађе себи место у друшту које му је недостајало.

Узрок Рајдове нагле радикализације није са сигурношћу одређен, али се сматра да је дискриминација коју је доживљавао могла имати велики удео у томе. Рајд је изјавио како су на њега велики утицај имали имами и радикални проповедници. Но, тек је самообразовањем, читањем и искуством дошао до закључка како његова вера оправдава насиље и како запад представља озбиљну претњу за Ислам.²²⁰ У то време Брикстонску џамију посећивало је неколико озлоглашених терориста као што су Закаријас Мусауи и Ђамел Бехал. Рајд је такође посећивао Исламски Културни Центар, а потом и Финсбури Парк Џамију познату по ширењу нетрепеливих порука и посетама особа осумњичених за тероризам. Упркос радикалним порукама које шаље, џамија успева да окупи велики број верника на молитвама. Ову џамију су обилазили ``млади, незадовољни Муслимани, већином из радничке класе, или незапослени, нежење. Они себе виде у великим проблемима и безизлазној ситуацији. За њих џихад представља једини спас``.²²¹ Рајд је такође практиковао и конзервативнију струју у Исламу, Вахабизам. Вахабизам је нарочито погодан за модерније британске муслимане јер одбацује старинске обичаје и етику и обезбеђује нови идентитет.²²² Ова комбинација порука из Финсбури Парк Џамије и природе Вахабизма довела је до тога да Рајд из обичног, умереног муслимана прерасте у нешто радикално.

Главна мотивација за Рајда била је правда. Он види своје активности као потпуно оправдане и неопходне у борби против америчког мешања на Блиском истоку. На саслушању Рајд је као разлог за покушај дизања авиона у ваздух навео следеће:

²¹⁸ „At school with the shoe bomber“, The Guardian, February 28, 2002.

²¹⁹ „The Shoe Bomber`s World“, Time, February 16, 2002.

²²⁰ Peter Herbert, „I knew exactly what I was doing“, The Guardian, August 23, 2006.

²²¹ „The Shoe Bomber`s World“, Time, February 16, 2002.

²²² „Wahhabism: A deadly scripture“, The Independent, November 1, 2007.

„Ја сам у рату са вашом државом. Ја нисам у рату из личних разлога већ зато што сте побили...толико деце, и зато што потискујете моју веру и потискујете мој народ без икаквог разлога осим што верујемо у Алаха.“²²³

Рајд каже да се његов одговор односи на спољну политику Америке и умешаност у муслиманске афере. Такође је поменуо и убиства невиних људи од стране Американаца и њихове владе у затворима у Египту, Турској, Сирији и Јордану. Даље он изјављује „да Америка не би требало да се меша у муслиманске послове као што чине подржавањем Израела, и каже као је своју мету пребацио са Израела на Америку након што је америка почела да бомбардује Талибане“.²²⁴ Све ово указује на велики бес који он осећа поводом спољне политике Америке. Али, такође је битно поменути да Рајд верује у то да се рат који он води одиграва између Ислама и демократије наглашавајући тиме мисао која влада међу радикалним Муслиманима, да постоји природно неслагање између Ислама и демократије.

„ Оно што ја радим, део је рата између Ислама и Неверника...Ја видим као своју дужност то да уклоним Америшке злочиначке снаге са Муслиманских земаља...Ми смо спремни да дамо живот бранећи Ислам, пре него да седимо скрштених руку и дозволимо Америчкој влади да нам говори у шта ћемо да верујемо и како ћемо се понашати...ово је рат између Ислама и демократије.“²²⁵

Осим овог коментара Рајдова мотивација је заснована на томе да се Америка не сме мешати у оно што он види као Исламска питања. Током саслушања Рајд је показао одређену дозу жалости због невиних живота које би одузео, али и потпуно одсуство гриже савести због своје уверености у то да је чинио исправно дело.²²⁶ Веровао је у то да ће га Алах наградити за сва дела местом у рају.

Како би постигао главни циљ и уклонио америчке снаге са истока и Америку из муслиманских питања, Рајд је желео да изазове велику реакцију америчке јавности. Циљано је напао америчког превозника „у току празничне сезоне“ јер је желео да амерички народ „изгуби поверење у обезбеђење авиона и престане да путује, што би

²²³ „Reid: I am at war with your country“, CNN, January 31, 2003.

²²⁴ U.S. v. Reid, (D.C.MA.), 02-CR-10013-WGY, Government's Sentencing Memorandum, Filed January 17, 2003.

²²⁵ U.S. v. Reid, (D.C.MA.), 02-CR-10013-WGY.

²²⁶ „I knew exactly what I was doing“, The Guardian, August 24, 2006.

довело до знатног губитка прихода и до великог удара на америчку економију²²⁷. Ова стратегија циљања на места од економског значаја је делом мотивисана веровањем да је Бин Ладен отерао руске снаге из Авганистана и довео Совјетску Унију до распада својим покушајима да је доведе до банкрота. Ово је описано у једној од Ал-Каидиних публикација, Sawt al-Jihad:

„Ако непријатељ користи своју економију како би владао светом, и како би унајмљивао сараднике, онда ми морамо да ударимо јако на његову економију. Ако је непријатељ изградио своју економију на отвореном тржишту и слободној трговини, узимајући новац од инвеститора, морамо доказати инвеститорима да земље непријатеља нису сигурне за улагање и самим тим изазвати повлачење инвеститора из тих земаља и пад њихове економске моћи.“²²⁸

Банкротирана Америка морала би да брине само о себи и свом народу и економији, а не би се мешала у стране афере.

Рајдови планови су се развијали како је постајао радикалнији у муслиманској заједници. Путем веза које је остварио ту успео је да набави све неопходно за свој план.

До 1998 Рајд је са сигурношћу одабрао цихад као свој пут, и наредне две године провео је у Авганистанским и Пакистанским камповима за обуку.²²⁹ Француски званичници кажу да је Рајдов пасош показао његово кретање кроз Египат, Израел, Турску, Пакистан, Белгију, Холандију, Француску. Верује се да је обучаван у истом кампу као и Закаријас Мусауи, терориста повезан са нападима 11. септембра, кампу под називом Калден.²³⁰ У Калдену га је обучавао врхунски бомбаш Ал-Каиде Мидхат Мурси, познат и као Абу Кабаб ал-Масри.²³¹

На лету за Тел Авив, ЕЛ АЛ ерлајнс-ом 12. јула 2001 Рајд је добио идеју да бомбу сакрије у ципели. Приметио је да му обезбеђење није контролисало унутрашњист обуће.²³² Августа Рајд је отпутовао за Амстердам одакле је из интернет кафеа неометано слао маил-ове за Пакистан. Према Рохану Гунаратни, експерту за тероризам на Шкотском универзитету, Холандија је постала центар активности ал-Каиде. Ово се могло и

²²⁷ U.S. v. Reid, (D.C.MA), 02-CR-10013-WGY.

²²⁸ Akhu Man Ta`a Allah, „What else is There to Say About September 11“, Sawt al-Jihad, Volume 26.

²²⁹ „The Shoe Bomber`s World“, Time, February 16, 2002.

²³⁰ Herbert, „I knew exactly what I was doing“.

²³¹ Извор: Reid is al Qaeda Operative, CNN, December 6, 2003.

²³² U.S.v.Reid, (D.C.MA), 02-CR-10013-WGY.

наслутити из тога што је касније Цером Куртаиле, Француски прелазник у Ислам помогао Рајду да нађе посао у Ротердаму.²³³ Верује се да је у том периоду Рајд испланирао напад на Америку.

Према једном француском судском документу „Рајд је нашао потребне информације о прављењу експлозива на интернету и купио све потребне састојке у Амстердаму за 1500 долара. Саставио је направу и убацио је у ђон ципеле, затим је ципелу понео професионалцу који ју је затворио. Како Рајд каже, од тада ју је носио месец дана`. Упркос сведочењу, власти тврде да Рајд није поседовао довољно знање за ово и да је експлозивна направа састављена у Француској.²³⁴

У планирању напада, Рајду је помагао Саид Бадат. Он је веровао да ће заслужити место у рају уколико настави са насилним цихадом. Заједно су били у истим камповима за обуку и остали након тога у контакту. Ипак, Бадат је непосредно пред напад одустао због страха. У мејлу који је послао рекао је: *„ Велики проблеми... Имам потешкоће да играм било какав спорт.... Ван Дам ће морати да настави сам“*.²³⁵ Иако Бадат никада ништа није конкретно урадио, био је осуђен на 13 година затвора. Бадат је изјавио како је и он дошао до бомбе уз помоћ спољног извора. Ово имплицира да ни Бадат ни Рајд нису деловали самостално и одсечено од других терориста.

Како би добили пасоше за укрцавање на авион и Бадат и Рајд су се послужили истим триком. Дали су лажну изјаву у Британској Амбасади у Бриселу, како су изгубили своје пасоше.²³⁶ Рајдов први покушај био је 21. децембра 2001, али пропушта лет због додатног испитивања ком је подвргнут на аеродрому. Иако му је био одобрен лет већ следећег дана, Француски судски документ открива следеће:

*„Тринаест сведока, испитаних у вези са овим случајем - полицајци, агенти обезбеђења и агенти америчког авио превозника - изјавило је како им је истински сметало и чудило понашање и личност Ричарда Рајда. Описивали су га јако неуредног, без емоција, без жеље да сазна због чега је доведен на испитивање. Није показивао никакве знаке анксиозности.“*²³⁷

²³³ „The Shoe Bomber’s World“, Time, February 16, 2002.

²³⁴ Republic of France v. Rama, Magistrales` Court of Paris, File Number 0413839059, Judgement, Filed June 16, 2005.

²³⁵ „Gloucester shoe bomber jailed for 13 years“, Times Online, April 22, 2005.

²³⁶ U.S.v.Badat, (D.C.MA) 04-10223-GAO, Superseding Indictment, Filed October 4, 2004.

²³⁷ Republic of France v.Rama, Magistrales` Court of Paris.

Следећег дана, на лету Американ Ерлајнса, Рајд је покушао да запали фитиљ користећи шибице, али је био виђен пре него што је успео. Брзо су га полили водом и савладали бројни путници и чланови посаде. Шпекулише се да је разлог због ког није успео да запали фитиљ тај што је носио ципеле целог дана и пертла из које је вурео фитиљ је била мокра.²³⁸

Ципела је садржала стабилизован Триацетонтрипероксид (ТАТП), веома реактивну и експлозивну супстанцу направљену од лако набављивих хемикалија, и Пентаертритол Тетранитрат (ПЕТН) експлозивну компоненту војног пластичног експлозива. Због своје високе реактивности производња ТАТП-а је веома несигурна. У тренинг камповима, терористе уче да мешањем разних хемијских компоненти стабилизују ове две материје.²³⁹ И једна и друга материја су веома тешке за проналажење путем устаљених скрининг метода. Рајдова направа била је састављена од 100 грама ПЕТН-а кроз који је била провучена нит ТАТП-а.²⁴⁰

Грешка би била рећи да је неуспех изазван Рајдовим незнањем. Због одлагања Рајдовог полетања 21. децембра, он је био приморан да чека следећи авион 24 сата на аеродрому. Знојење је довело до тога да му обућа постане влажнија и самим тим омело паљење фитиља.²⁴¹ Чак и да је Рајд успео да детонира направу, не зна се са сигурношћу да ли би она изазвала значајнију штету.

Након Рајдовог хапшења, и Амерички и Француски оперативцу су дошли до мноштва информација у вези овог случаја. Открили су мејл преписку између Рајда и Бадата, као и између Рајда и других терориста. Што је више терориста хапшено, појављивало се све више информација везаних за природу Рајдовог напада. Постајало је јасно да је имао помоћ од некога. Документ Француског суда каже како Рајд није могао да објасни одакле му новац за састојке и за путовања, упркос чињеници да није имао никаква примања.²⁴²

На бомби је био отисак длана још једне особе, показујући да Рајд није радио сам. Његова директна помоћ за ову мисију био је Низар Трабезли и његов партнер Бадат.

²³⁸ „JTIC Briefing:Terrorist Use of TATP Explosive“, OSINFO, July 25, 2005.

²³⁹ „JTIC Briefing:Terrorist Use of TATP Explosive“, OSINFO, July 25, 2005.

²⁴⁰ „TATP is suicide bombers` weapon of choice``, Times Online.

²⁴¹ „JTIC Briefing:Terrorist Use of TATP Explosive“, OSINFO, July 25, 2005.

²⁴² Republic of France v. Rama, Magistrates` Court of Paris.

Званичници су открили како су Рајд и Бадат користили мејлове за комуникацију и планирање својих активности. Касније, Француске власти откривају размену мејлова између Рајда и непознатог саговорника из Пакистана који ургира Рајду да покуша поново са нападом, након његовог задржавања на француском аеродрому. Како се истрага одвијала власти су откриле да је у планирању напада 11. септембра, Рајдовог напада и Лета 63 учествовала иста гарнитура људи. Постоје и докази да је Рајд познавао Мусауиа, Бегала и Травелсиа. Сматра се да су се сви ови исламски екстремисти у једном тренутку налазили заједно у камповима или у Лондону.²⁴³

Власти верују да је Рајд ступио у контакт са свим овим људима преко Рама, власника „халал“ месаре. Према француским обавештајним службама, Рама је био председник пакистанске терористичке групе зване Laskar e Tajiba. Верује се да је Рама део веће терористичке организације, самим тим што је његова месара служила као „место преобраћања у сврху цихада у Кашмиру“.²⁴⁴ Рама је потврдио састајање са Рајдом, али је рекао да га није упознао са другим контактима. Верује се да је Рама прикрива некога доста важнијег ко га је спојио са Рајдом.²⁴⁵

Познато је да Рајдове конекције нису проитекле искључиво из кампова за обуку, већ и из његових посета Финсбури Парк џамији у којој је био под утицајем проповедника Мустафе Камел Мустафе. Мустафа је осуђен на 7 година затвора у Британији због подстицања на убиства у својим проповедима, а у Америци је оптужен за финансирање ал Каидиних операција.²⁴⁶ Други духовни саветник који је имао велики утицај на Рајда био је Абу Катада, који је према британским истражитељима, био главни духовни саветник екстремним исламистима у Британији и Америци.²⁴⁷

Веровало се да је Рајд усамљени терориста, онај који се осетио одбаченим од друштва и потражио излаз у екстремизму. Ипак, мишљење се мењало како је истрага напредовала. Рајд је на почетку представљан као неспособан бомбаш, но убрзо је откривено да је његово знање о експлозивима било велико и да је неуспех уследио због временских услова и вероватноће. Рајд је себе представио као некога ко је прошао кроз

²⁴³ „The Shoe Bombers` World“, Time, February 16, 2002.

²⁴⁴ Republic of France v. Rama, Magistrates` Court of Paris.

²⁴⁵ „French Police Investigate `Shoe Bomber` Richard Reid`s Conections“, La Figaro, April 9, 2005.

²⁴⁶ „Abu Hamza Jailed for Seven Years“, Metropolitan Police Service Press Release, February 8, 2006.

²⁴⁷ Special Immigration Appeal Commision, Oma Othman and Secretary of State for the Home Department, Judgment, Filed February 26, 2007.

државни образовни систем након ког се дошколовавао самостално. Мишљење да је Рајд био недовољно образован убрзо је напуштено. Како он каже:

*„ Ја нисам луд као што они мисле, јасно сам знао шта радим. Наравно да би ми било жао да су сви они људи погинули, али знао сам да је разлог за то праведан и исправан. Алахова жеља је била то да не успем“.*²⁴⁸

Након хапшења спроведене су опсежне мере истраживања како у Америци тако и у Европи. У Француској, истраживачи су приликом праћења Рајдових путовања пре лета за Мајами открили да је имао више путовања по Блиском Истоку. Такође су праћењем његових позива откривене везе са познатим терористима. У Америци, у затвору Гуантанамо, раније ухапшени терористи су га препознали као ученика у Калдену. Рајд је користио интернет искључиво као средство комуникације са Низаром Трабелсијем, својим помагачем и осталим контактима. Многе поруке су праћене до места као што су Пешавар, Пакистан, и до других контаката у Европи.²⁴⁹ Рајд је такође користио интернет као извор информација у производњи експлозива.

Случај 2: Кевин Вилијам Харфам - студија о случају беле супремације (беле надмоћи)

Кевин Вилијам Харфам се изјаснио кривим за подметање бомбе на паради Дана уједињења Мартин Лутер Кинга јуниора у Спокану, држави Вашингтон, 17. јануара 2011. године. Харфам је направио и подметнуо бомбу од цеви, напуњену барутом и оловом за пецање обложеним антикоагулансом, како би повећао број жртава. Ипак, полиција је открила бомбу пре детонирања и парада је била преусмерена, а бомба онеспособљена. Кроз истрагу полиције и кроз суђење, лична историја и мотиви Харфама су разоткривени, као и његов пут до насилног екстремизма.

Кевин Вилијам Харфам је описиван као великодушан човек који је увек помагао својим пријатељима, почевши од средње школе па све до напада. У жељи да истражује свет и да прикупи новац за колеџ, пријавио се да служи четворогодишњи војни рок као артиљерац у Фт. Луис у Вашингтону. Када је одслужио војску, уписао се на колеџ у

²⁴⁸ Herbert, „I knew exactly what I was doing“.

²⁴⁹ „A Shoe Bomber`s World“, Time, February 16, 2002.

Спокану и добио диплому која ми је омогућила да ради као електричар. Тада је Харфам први пут формирао свој екстремистички идентитет.

У поруци на блогу, 25. октобра 2007. на Vanguard News Network (у даљем тексту VNN) сајту Харфам је одговорио на једну од порука која је гласила: „Када си ти почео да обраћаш пажњу на расу“, рекавши : „Када сам ишао у војску 1996. схватио сам да су црње потпуно другачија створења него што сам замишљао.“²⁵⁰ Он тврди да у то време није имао расистичке ставове, изјавивши:

*„ Све до 2002/2003 док нисам наишао на Стормфронт и пронашао линк за преносе Вилијама Пирса, нисам схватао да сам у рату а да ја то и не примећујем. Следећа година била је време када сам се највише образовао у свом животу.“*²⁵¹

Стормфронт је онлајн форум направљен 1995 од стране Дон Блека, и један је од првих успешних форума белих националиста. Вилијам Пирс је био кључна фигура у покрету Беле Надмоћи који је написао мноштво радова укључујући и роман о рату раса познат под насловом *Тарнеров дневник* из 1978. Роман је написан као низ записа у дневник из перспективе Ерла Тарнера који је члан организације која се бори против владе. Књига се завршава тако што група Беле Надмоћи побеђује владу и истребљује све друге расе.²⁵² Пирс је такође основао Национални савез 1974. године, белу националистичку организацију, са циљем да шири његову идеологију о раси, религији и будућности САД-а. Пирс је био плодан писац, говорник и представник покрета Беле Надмоћи. Његови списи, предавања, преноси и снимци имају и даље велику инспирациону снагу.

Тарнеров Дневник, заједно са објавама на Стормфронту, постали су кључни документи у мотивисању Харфама да крене путем радикализације. Харфамова објава на блогу казује да је он свој екстремистички идентитет обликовао 2002. године, као одговор на личну кризу засновану на његовој интеракцији са другим расама, и мањком социјалних повезаности са њима, које би могле ублажити то стање. Харфам је признао да је први пут приметио разлику међу расама у војсци. Овај поглед се наставио и док је био на колеџу. Као додатак његовој расној кризи, мањак социјалне повезаности, која служи као одбрамбени фактор, створио је личну кризу која је довела до радикализације.

²⁵⁰ USA vs Kevin William Harpham, 226-1, 27 (2011)

²⁵¹ Исто, 226-1, 27 (2011)

²⁵² Andrew Macdonald, *The Turner Diaries*, Hillsboro, MD: National Vanguard Books, 1978.

Током 2004. године, Харфам је завршио колеџ и преселио се из Spokane-а у East Wenatchee у Вашингтону,²⁵³ где се прикључио Националном Савезу у фебруару те године. Вилијам Пирс и Национални Савез постају централа за модерни бели екстремистички покрет као и за Харфама. Пирс је био извор индоктринације за Харфама и први екстремистички контакт који је Харфам направио. Национални Савез није имао никакву резиденцију нити место где су његови чланови живели, тако да је учлањивање у савез значило само додавање имена на његов списак и добијање чланске карте савеза, ипак чланство је служило за даљу индоктринацију и остваривање екстремистичких контаката.

У новембру 2004. године Харфам се прикључио VNN-у под именом Joe Snuffy (Џо Снафи). VNN је било интернет место које је омогућавало присталицама Беле Надмоћи да комуницирају и склапају познанства. Харфам је имао јаку везу са Глен Милером, који је у то време водио VNN. Милер је био главни у Белој Патриотској Партији осамдесетих, уз шта је још био и предвођинк Кју Клуks Клана Северне Каролине. Он је такође био и уредник новина под називом Аријевска Алтернатива.²⁵⁴

Оба форума, Stormfront и VNN омогућила су Харфаму приступ материјалу који га је даље индоктринирао у идеологију о Белој Надмоћи и њиховим покретима.. Углавном, присталице идеологије о Белој Надмоћи верују да су Аријевци супериорна раса и да све друге расе укључујући Јевреје, хомосексуалце и не-Аријевце загађују свет.

Харфам се искључиво фокусирао на насилну верзију Аријевске идеологије. У поруци на форуму 19. јануара 2006, он каже да црнци и јевреји представљају проблем и да *„...по његовом мишљењу ако белци желе да преживе, Хришћанство ће морати да крене у рат..“*²⁵⁵

Овај његов поглед је касније био потврђен и изјавама да је разочаран што се у Тарнеровим дневницима није налазило објашњење како да направи бомбу.²⁵⁶ Харфам је црпео инспирацију и из видеа под називом LOOSE CHANGE, у ком се говори како су септембарски напади на Америку оркестрирани од стране САД-а као изговор за напад на

²⁵³ Bill Morlin, „The Spokane Bomb Attempt: Who is Kevin William Harpham?“, Hatewatch, March 10, 2011.

²⁵⁴ Beirich, „Alleged Spokane Bomber Fantasized About Killing Anti-Racists“.

²⁵⁵ USA vs Kevin William Harpham, 226-1, 81.

²⁵⁶ Beirich, „Alleged Spokane Bomber Fantasized About Killing Anti-Racism“.

Ирак и Афганистан.²⁵⁷ Ово се поклапа са веровањима идеологије Беле Надмоћи, која сматра да јевреји тајно управљају америчком владом у завери против свих других народа.

Харфам се идентификовао са анти-владиним елементима ове идеологије, али је такође имао и неке личне потешкоће које су га гурале кроз процес радикализације. У поруци је написао: „Имам дубоко усађену одбојност према било коме ко има новац“.²⁵⁸ Даље је тврдио „Уколико ствари крену лоше за мене, ја ћу као мету искористити ове људе због њихових хиљада долара у новчанику. Добра страна тога је што радиш добру ствар за своју расу, и биваш плаћен за то“.²⁵⁹ Покрет беле надмоћи не дискриминише људе који су богати, али Харфам је укључио овај свој лични проблем и свој даљи екстремистички идентитет.

Харфам је почетком 2006-те године почео да донира новац VNN-у, да редовно поставља поруке на форум и проширује свој активизам. Почео је да пише чланке за националистички лист Аријевска Алтернатива, што је показивало да његова идентификација са идеологијом Беле Надмоћи постаје већа. Ниво активизма је растао од 2006. до 2009. године.

Како би проширио своје везе са екстремистима, Харфам је изразио жељу да се учлани у Аријевску Нацију 2006-те, ипак, није познато зашто се на крају није придружио овој организацији. Један од разлога могао је бити то што је Аријевска Нација изгубила свој комбинат на Хајден језеру као резултат тужбе Southern Poverty Law центра. Харфам је 2006-те показао интересовање за овај комбинат у поруци на VNN форуму. Посебно је изразио идеју о чистој фармерској заједници, која би могла успети са врло мало почетног улагања.²⁶⁰ Имајући жељу да живи у расно чистој заједници, судска пресуда о одузимању комбината је вероватно утицала на његову жељу да се прикључи Аријевској Нацији. Свакако његова жеља да се пресели у потпуно Аријевско окружење показала је његово даље напредовање ка екстремистичком идентитету.

Током 2006-те Харфам се преселио у Add, у ком је живео до покушаја бомбашког напада.²⁶¹ У Add-у Харфам је пројектовао и изградио троспратну кућу потпуно

²⁵⁷ Bill Morlin, „The Spokane Bomb Attempt: Who is Kevin William Harpham?“, Hatewatch, 2011.

²⁵⁸ USA vs Kevin William Harpham, 226-1, 12.

²⁵⁹ Исто, 226-1, 12.

²⁶⁰ Beirich, „Alleged Spokane Bomber Fantasized About Killing Anti-Racism“

²⁶¹ Bill Morlin, „The Spokane Bomb Attempt: Who is Kevin William Harpham?“, Hatewatch, 2011.

самостално.²⁶² На плацу од десет хектара Харфам је могао да даље шири своје погледе без икаквих сметњи. Његов комшија и станар га је описао као веома племенитог човека у то време. Харфам га је обилазио свакодневно, возио га на заказане лекарске прегледе и вршио поправке у његовом стану.²⁶³

У августу 2006-те Харфам је објавио на форуму како не може да дочека дан када ће пући и како је страх од смрти једини разлог који га зауставља. Порука је била у вези са видеом на YOUTUBE-у који приказује Немачку полицију како реагује у инциденту између неонациста и антифашиста. Харфамова жеља да делује показала је његову приврженост активизму и ојачање негових екстремистичке идеологије.²⁶⁴

Харфам је наставио да јача своје везе са идеолошки сличним људима и постао је јако познат у одређеним круговима. У једном случају када је неко на форуму почео да напада Харфама, Глен Милер је почео да га брани речима како је Харфам један од најдарежљивијих људи у VNN-а, а такође и волонтерски дистрибутер новина.²⁶⁵ Затим, 2007. године Глен је одао признање Харфаму на VNN-а изјавивши при том да Харфам спада у топ 5 донатора за VNN по укупној количини донираног новца. Новац који је донирао платио је 7000 копија шеснаестостраног часописа Аријевска Алтернатива. Харфам је такође и писао у у овом часопису током своје фазе активизма.

Иако је Харфам био отворен на форумима о својој идеологији, то је држао у тајности у свом окружењу. Харфам је скривао свој екстремистички идентитет док је радио као електричар, у интеракцији са комшијама и са породицом. Његова мајка као и његова тетка су написале писмо судији током суђења у ком су навеле како је он веома великодушан човек и како није било шансе да он има удела у планирању напада.

Даљи постови на форуму откривају Харфамове намере у склопу свог Аријевског идентитета. 2009-те он је питао друге чланове VNN-а да му помогну да пронађе аутора чланка о Другом светском рату и побеђивању рата бомбардовањем.²⁶⁶ Такође, 2010-те Харфам је оставио коментар на сајту о непотребности радиоактивне супстанце Торијума у изради бомби. Ови коментари указују на то да је Харфам

²⁶² USA vs Kevin William Harpham, 226-1, стр. 7.

²⁶³ Исто, 226, стр. 7-8.

²⁶⁴ Исто, стр. 14.

²⁶⁵ Glen Miller, „Joe Snuffy“, Vanguard News Network, 2006.

²⁶⁶ USA vs Kevin William Harpham, 226-1, стр. 37.

експериментисао са бомбама у припреми свог напада. Коментар који је имао такође је показао и његову жељу да нападом помогне раније започетом Аријевском рату против других раса. Ови коментари јасно показују његову трансформацију и екстремистичког активисте у насилног екстремисту.

Харфам је провео отприлике једну годину у фази насилног екстремисте пре покушаја напада. Током 2010. године, Харфам је почео са експериментисањем око израде експлозивних направа. Након разоткривања напада у његовој кући пронађена је неколицина књига о изради бомби.²⁶⁷ Истрага је показала такође да је Харфам направио и тест бомбу како би био сигуран да ће она коју буде користио експлодирати. Пратећи упутства из књиге Харфам је у Wall mart-у у месту Colville купио пецарошка олова која је искористио у својој направи као шрапнеле, неколико месеци пре параде 2010. године. Обложио је олова анти-коагулантом како би повећао смртоносност бомбе. Током истраге полиција је открила фотоапарат на ком су биле Харфамове слике укључујући и слике Афро Америчке деце са параде као и старијег јевреја у традиционалној ношњи.²⁶⁸ Ове слике указују да је Харфам циљао на опсег људи који је описивао као непожељан у својим постовима на форуму и који су демонизовани народи од стране покрета Беле Надмоћи.

Након неуспелог напада FBI и локална полиција пажљиво су демонтирали направу зарад физичких доказа. Успешно су пратили траг олова до Wall mart маркета што је даље довело до откривања Харфамовог идентитета као осумњиченог за напад. Због могућег ризика приликом хапшења SWAT тим је надамак Харфамове куће направио вештачко градилиште и ухапсио га без икаквог инцидента. Уз књиге о изградњи експлозивних направа код Харфама је пронађена и аутоматска пушка у гепеку аутомобила. Харфам се изјаснио кривим за подметање направе и осуђен је на 32 године затвора.

Харфамов процес радикализације почео је 2002 године као резултат изложености различитим расама људи и слабој социјалној повезаности. Потом, 2003. године Харфам је постао индоктриниран у идеологију Беле Надмоћи и почео је да остварује контакте са екстремистима. Харфамов бес почео је да се повећава ка Влади, богатим појединцима, и концепту подељености. Харфам је 2006-те године постао екстремни активиста што је

²⁶⁷ USA vs Kevin William Harpham, 226-1, стр. 226

²⁶⁸ USA vs Kevin William Harpham, 226-1, стр. 226.

доказано писањем за часописе беле надмоћи, донирањем новца овим организацијама и дељењем пропагандног материјала. Током 2009-те Харфам је почео да проширује своја знања о експлозивним направама укључујући и успешно тестирање. Ово је учврстило његов прелаз у насилног екстремисту.

Закључак

Тероризам представља друштвену али пре свега политичку појаву. Разумевање његове политичке димензије је кључно за могућност разумевања његових циљева, као и за разликовање од осталих облика насиља. Такође, тероризам као друштвена појава старији је од политике какву данас познајемо, те се може рећи да представља друштвену појаву која је уско повезана са друштвеним сукобима. Кроз историју тероризам се мењао у погледу метода које су примењиване, начина на који је насиље или претња насиљем организовано, али друштвена, односно политичка суштина тероризма остала је његова константа.

Термин тероризам потиче од латинске речи *terror*, што значи страх, ужас, задавање страха или примена насиља све до физичког уништења. Тероризам може бити узрокован идеолошким, етничким и верским мотивима. Тероризам који почива на идеолошким основама се у прошлости појављивао као *ултрадесни* („црни“, фашистички) и *ултралеви* („црвени“) или квазиреволуционарни. Десничарски тероризам је увек тесно повезан с неким од конзервативних држава и представља вентил пригушених фашистичких страсти. У данашње време су најактуелнији етничко-сепаратистички и религијски фундирани облици испољавања тероризма.

Савремени тероризам се потпуно изменио у односу на тероризам из периода „хладног рата“, јер су се друштвене околности промениле толико да су се терористичке организације из тог периода често претварале у своје супротности, а нове терористичке организације своје активности усклађују са прокламованим циљевима, који су директно проистекли из новонасталих друштвених конфликта.

Феномен савременог тероризма се може теоријски одредити као сложени облик организованог, индивидуалног и ређе институционализованог политичког насиља, обележен застрашујућим брахијално-физичким и психолошким методама политичке борбе којима се обично, у време политичких и економских криза, а ретко у условима остварене

економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики циљеви“ на начин потпуно непримерен датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.

Екстремизам и тероризам јесу сродни али не идентични појмови. Сваки тероризам је уједно и екстремизам, али није сваки екстремизам уједно и тероризам. Такође, тероризам је и потврђени екстремизам на делу (припадници ИСИС/ИСИЛ-а су терористи, док рецимо, навијачке групе које су екстремисти у спорту нису и терористи).

Модерни тероризам привукао је пажњу светске јавности након првог бомбашког напада на Светски трговински центар у Њујорку 1993. године и након бомбашког напада у Оклахоми, на зграду Федералног истражног бироа (ФБИ) 1995. године. Други бомбашки напад, 11. септембра 2001. године учинио је да тероризам постане најактуелнија политичка и безбедносна тема, која своју кулминацију достиже данашњих дана, и то након разорних терористичких напада на европске метрополе и ратних жаришта која су покренула талас миграција.²⁶⁹

Данас Европске земље највише фокусирају на претњу коју представљају исламистички екстремисти. Претње упућене од стране исламистичких терористичких група указују на њихову јасну намеру за извођењем терористичких напада на тлу европских земаља. Наиме, када је у питању исламистички тероризам Запад се суочава са двоструким безбедносним изазовима који почивају на истој терористичкој противзападној платформи. Прву сачињавају појединци или групе које флукутирају светом како би регрутовали нове снаге и ширећи своју „пропаганду делом“ уништавали државну инфраструктуру и убијали оне које сматрају неверницима. Друга, много већа претња су домаћи терористи, односно милитантни исламисти који потичу из имигрантских заједница и који су индоктринацијом радикализовали и окренули против земље домаћина. Ратови у Ираку, Афганистану и Сирији који су перцепирани као крсташки ратови против муслимана, инспирисали су многе исламисте да крену у „свети рат“ код куће и иностранству узрокујући настајање феномена тзв. страних бораца. Посебну претњу представљају повратници са ратишта, још више радикализовани и са богатим ратничким

²⁶⁹ Према Френсису Фукујами избеглице су један од три главна глобална проблема са којима ће свет морати да се суочи у наступајућој ери (остала два су исцрпљивање залиха нафте и тероризам). Наведено према: William Shaweross, *“Mass Migration and the Global Village”*, Refugees, No 88, January, 1992, стр. 26.

искуством, остварити снажан утицај на појединце из имигрантских заједница у њиховом прихватању радикалних идеја.

Исламистички тероризам се не сме доводити у недвосмислену везу са свим муслиманима и са исламом, јер је реч о екстремистичкој мањини која политизује и злоупотребава религију за постизање одређених политичких циљева. То је нарочито опасно у срединама у којима су муслимани један од већинских делова становништва, јер доводи до њихове дискриминације и стигматизације, али и до тензија које могу довести до конфликта са другим друштвеним групама.

Упркос чињеници да угроженост од исламистичког екстремизма представља највећу претњу, региструју се повећане активности и осталих група, као на пример десничарских екстремиста. Ове групе показале су интенцију за повећањем и ширењем своје идеологија и виђене су као претња у многим европским земљама. На маргинама економске кризе формирају се и јачају бројни десничарски покрети који оживљавају фашистичке и неонацистичке идеолошке обрасце које примењују на актуелну политички и економску ситуацију. Такве организације већ су извршиле бројне нападе на странце и имигранте. Широм Европе организације фашистичке организације, које привлаче велики број младих, постају све уочљивије, чије насиље владе занемарују, свдећи их на супкултурни феномен, иако читава појава има много дубље корене и може узроковати озбиљне последице.

Од појма тероризма морамо разликовати појам радикализације која неће представљати друштвену претњу уколико није повезана са другим незаконитим радњама попут подстрекавања мржње како се она правно дефинише у складу са међународним правом људских права. То свакако није случај са појмом терористичке радикализације сагледане као динамичан процес у којем се нека особа доведе у ситуацију да прихвати терористичко насиље као могуће, чак шта више, и као оправдано деловање. Пошто је радикализација често претходница тероризма, фокусом на радикализам доприноси се спречавању тероризма у раној фази, пре него што је прекасно за мере не принуде. С тим у вези, пронашли смо да многе компоненте играју активну улога у радикализовању унутар екстремистичких група; као најважније факторе у овој тези нашли смо, *Тражење идентитета* који се показао као веома важан за обе, исламистичке екстремисте и десничарске екстремисте при доношењу одлуке о прикључивању радикалној групи.

Значајно место у процесу тражења идентитета лежи и у *идеолошким перспективама*, за које смо установили да имају специјалан значај за радикализацију исламистичких екстремиста. *Политичка неправда* такође се показала као значајна за обе групе екстремиста, при чему опет код Исламистичких екстремиста има посебан значај. *Лична жртва* се показала као важан фактор радикализације обе групе. Прикључивање радикалној групи може бити лакше уколико људи познају друге људе који су активни унутар групе. Уколико они успоставе „добру“ мрежу унутар групе, то чини тежим њихово повлачење из исте.

Међутим, до недавно главни фокус је био на томе како ухватити већину терориста и екстремиста и послати их у затворе. Како је ова стратегија показала мали утицај, долази до пораста свести о потреби изналагања даљих мера безбедности када се ради о терористима и екстремистима. Фокус се променио, и алтернативна решења у спречавању радикализације, екстремизма и, у најгорем случају терористичког напада су се појавила. Она су постала позната кроз различите *програме дерадикализације*, а у последњих неколико година приметан је пораст броја организација које се баве дерадикализационим напорима, делимично због растуће свести око ових питања у оквиру Уједињених нација, Сједињених држава и Европске уније.

Пре свега, ова област је у тесној корелацији са заштитом основних људских као и уставних права свих грађана (а уколико је осетљивија уколико су предмет интересовања екстремистички процеси код припадника националних или религијских мањина). Као таква, она највећим делом припада области обавештајно и превентивног полицијског рада; уколико, пак, дође до манифестација екстремистичког понашања кроз конкретна кривична дела и прекршаје, показало се да такве појаве могу бити дуготрајног, масовног и изузетно насилног карактера. Осим тога, мотиви извршилаца кривичних дела из екстремистичке средине често садрже значајне елементе ирационалности, па је без свеобухватног, континуираног и компетентног праћења њихових активности готово немогуће донети благовремене и тачне процене, на основу којих би се насиље могло спречити.²⁷⁰

Стога, савремени приступ овој проблематици све више потенцира суптилан и стручан приступ проблематици праћења екстремизма, верског радикализма и сектног и манипулативног деловања – појава које би се целовито могле обухватити изразом

²⁷⁰ Терористи готово увек имају мотивацију у идеолошком екстремизму или верском радикализму

социјална патологија система вредности појединаца и група. Наравно, интимна уверења сваког грађанина заштићена су у свим отвореним и демократским друштвима, а у неким је у потпуности заштићена и слобода говора.

С тим у вези, *Савет Европе* (као најстарија и најугледнија институција на нашем континенту која се бави заштитом људских права), издао је више Препорука државама чланицама о потреби дефинисања нормативних и институционалних механизма у области праћења и информисања о појавама екстремизма или верског радикализма.²⁷¹

Такође, при *Европској комисији* у септембру 2011. формирана је *Radicalisation awareness network (RAN)*,²⁷² као званична институција ЕУ која покреће и координира пројекте у циљу „дерадикализације религије“, а нарочито у циљу спречавања терористичких група да кроз верску пропаганду регрутују нове присталице. Национално законодавство многих европских држава током протекле две деценије усвојило је низ мера које омогућавају и потенцирају *превентивни рад* и координирано ангажовање свих ресурса друштва у одбрани демократских вредности од екстремистичке пропаганде (а нарочито злоупотреба којима су најчешће погођени млади људи, недовољно формираних ставова).

У оквиру својих националних система велики број држава даје посебан значај превентивним мерама које директно или индиректно, смањују тензије унутар заједнице, које стварају терористичке претње и акције. Савезно министарство унутрашњих послова Аустрије је 2012. године, покренуло дијалогски процес ради дискусије о низу различитих тема о исламу и муслиманима у Аустрији у партнерству са Исламском заједницом Аустрије. У Великој Британији, Центар за друштвене односе Универзитета у Ковентрију (претходно Институт за кохезију у заједници) израдио је практични водич за локалне

²⁷¹ На пример, Препоруке из 1992, 1999. и 2010. тичу се области сектног и манипулативног деловања појединаца и група

²⁷² http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/index_en.htm. Ова организација је превасходно усмерена ка превенцији појава тероризма, значајно је што су њени напори радије усмерени ка узроку (радикалним тумачењима верских доктрина) него ка последицама (конкретним терористичким акцијама). Свака радикално оријентисана верска група у најмању руку поседује потенцијал за испољавање терористичких пракси.

власти, полицијске службе и партнерске агенције за разумевање и праћење тензија и конфликта у локалним заједницама. У 2011. години, Савезно министарство унутрашњих послова Немачке је покренуло безбедоносни партнерски однос са грађанима муслиманима. Иницијатива је била усмерена ка подизању свести о претњи од тероризма и утврђивању успешних примера партнерства између муслиманских заједница и органа безбедности. Служба сигурности Националног одбора полиције Шведске обавља добровољне разговоре са младима код којих постоји опасност да буду укључени у активности које представљају претњу по безбедност. Пракса превентивних разговора се такође користи и у Норвешкој. Служба сигурности Норвешке полиције је 2003. године, заједно са полицијом, обавила превентивне разговоре са члановима десничарске организације, за коју су власти страховале да би могла прерасти у насилну мрежу. Сврха разговора била је да се млади упознају са последицама чланства у десничарској групи те да се убеде да напусте групу. Кампања је дала веома позитивне резултате: велики број младих је потпуно напустило групу, а неки су прешли на периферније улоге у организацији и размишљали о потпуном напуштању. Норвешка полиција сматра да постоји неколико фактора који могу објаснити овакав резултат, између осталог, добра сарадња између служби безбедности и остатка полиције, блиска сарадња са родитељима активних чланова, обављање додатних разговора у циљу праћења развоја ситуације и нуђење помоћи у успостављању нових друштвених веза и наставку школовања или помоћи у проналажењу посла.

Република Србија, због геостратешког положаја њене територије и политичког контекста у ком се налази, суочена је са безбедносним изазовима проистеклим из међународног екстремистичког политичког деловања. Као део међунароне акције у борби против тероризма, Србија развија правне и друге механизме одговора на изазове, ризике и претње којима је непосредно или посредно угрожена. Србија је била суочена са сепаратистичким покретима и њиховим криминалним активностима у дужем временском периоду, те су и изазови политичког криминалитета били специфични, јер је држава била угрожена домаћим политичким екстремизмом али је и на путу међународних токова савременог, глобалног тероризма. Коначно, треба имати у виду да је читав регион Западног Балкана и даље оптерећен етничким, верским и националним тензијама и неразрешеним конфликтима политичке и идеолошке природе. Све наведено указује да су

потребна адекватна и делотворна законска решења, која ће уважити особености политичке и социјалне стварности на националном и регионалном плану, али и потребе глобалне борбе против тероризма.

Успешан глобални одговор на тероризам није могућ уколико све државе света не буду реаговале на јединствен начин и по јединственим начелима, што је основни предуслов за стварање светске противтерористичке коалиције, на челу са Уједињеним нацијама. Међутим, земље које у данашњим условима могу дати највећи допринос у борби против глобалног тероризма и које су њиме највише угрожене, уједно су земље с најмање капацитета да одговоре овој мисији. Њихова слабост представља озбиљан проблем јер део одговорности које оне треба да имају у глобалној борби против тероризма не могу да преузму друге земље.

Литература

1. Aron, R., *De la guerre*. Paris, Calmann—Levy, 1957.
2. “Action to promote effective crime prevention” [Акција за promovisanje delotvornog sprečavanja kriminala] (Rezolucija 2002/13 ECOSOC), aneks: *Guidelines for the Prevention of Crime* [Smernice za sprečavanje kriminala]
3. “Background Paper on Human Rights Considerations in Combating Incitement to Terrorism and Related Offences” [Referentni dokument o pitanjima ljudskih prava u borbi protiv podsticanja na terorizam i povezanih krivičnih dela], OEBS/ODIHR, Ekspertska radionica OEBS-a/ Saveta Evrope o sprečavanju terorizma: borba protiv podsticanja na terorizam i povezanih terorističkih aktivnosti, Beč, 19-20. oktobar 2006, <http://www.osce.org/odihr/22052>
4. Бајагић Младен, *Основи безбедности*, КПА, Београд, 2007.
5. Beirich, Heidi. “Alleged Spokane Bomber Fantasized About Killing Anti-Racists.” Hatewatch, March 10, 2011.
6. Bere, Louis Rene, Religious Extremism and International Legal Norms: Perfidy, preemption, and irrationality, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 39, Issue 3.
7. Berg, Roger, Radikalisering <http://www.pst.no/blogg/radikalisering>, 2012.
8. Boulding, K., *Conflict and Defense: A General Theory*. — New York: Harper and Row, 1963.
9. Bryson, L., ed., *The Communication of Ideas*. — New York: Harper, 1948.
10. Bruce Hoffman, Responding to Terrorism Across the Technological Spectrum (Carlisle Barracks PA:US. Army War College, Strategic Studies Institute, 1994.
11. *Countering Terrorism, Protecting Human Rights: A Manual* [Priručnik za suzbijanje terorizma i zaštitu ljudskih prava] (Varšava: OEBS/ODIHR, 2007), <<http://www.osce.org/odihr/29103>>.

12. “Community Outreach and Engagement Principles” [Princip i obraćanja i saradnje sa zajednicom], Међународно удруženje шефова полиције, Оdbор за борбу против тероризма, Борба против насилног екстремизма (CVE) Радна група, август 2012. године, http://www.theiacp.org/portals/0/pdfs/IACPCOT_CommPolicingPrinciples_FIN_ALAug12.pdf
13. “Countering Violent Extremism (CVE) Training: Guidance & Best Practices” [Обука за борбу против насилног екстремизма (CVE): Смјернице и најбоља пракса], Сједињене Државе, Министарство унутрашње безбедности, Канцеларија за грађанска права и грађанске слободе, 2011, <http://training.fema.gov/EMIWeb/docs/shared/CVE%20Training%20Guidance.pdf>
14. *Collective security – a shared responsibility: action plan to prevent radicalization and violent extremism* [Кoлективна безбедност – заједничка одговорност: акциони план за спречавање радикализације и насилног екстремизма] (Осло: Министарство правде и полиције Норвешке, 2011), стране 16-17.
15. Dahrendorf, R., Toward a Theory of Social Conflict. — In: *Journal of Conflict Resolution*, II, 1958
16. Deutsch, K., *Nationalism and Social Communication*, Cambridge: M. I. T. University Press, 1966.
17. Drake, C.J.M , “The Role of Ideology in Terrorists’ Target Selection”. *Terrorism and Political Violence*, 10 (2), 1998.
18. Durodi, B., “Terrorism and Community Resilience – A UK Perspective” [Тероризам и отпор заједнице – перспектива Велике Британије], *Chatham House*, ISP/NSC Кратки извештај бр. 05/01, јул 2005, стр. 4-5, <http://www.durodie.net/pdf/Chatham House.pdf>
19. Джејн Хакерби, “Gender and Counter-Radicalization: Women and Emerging Counter-terror Measures” [Поl I борба против радикализације: жене и новонастајуће мере против терора] у Margaret L. Satervajti Джејн Хакерби (ed.), *Gender, National Security and Counterterrorism: Human rights perspectives* [Поl, национална безбедност I борба против тероризма: аспект људских права] (Оксон: Routledge, 2013).

20. Ђорић Марија, *Теоријско одређење екстремизма*, Кутура полиса, бр. 17, Београд, 2012.
21. Eiternes, Tom Kimmo & Fangen, Katrine, *Bak nynazismen*. Cappelen Oslo, 2002.
22. Ellingsen, Tanja , “Toward a Revival of Religion and Religious Clashes?” *Terrorism and Political Violence*, 17 (3), 2005.
23. European Diversity in Policing [Različitost u radu policije u Evropi], projekat na internet stranici, http://ed-pol.eu/site/?page_id=980
24. Franz, D., *Terrorism Prevention: General model*, University of Konstanz, 2004.
25. *Freedom of Expression on the Internet: A study of legal provisions and practices related to freedom of expression, the free flow of information and media pluralism on the Internet in OSCE participating States* [Sloboda izražavanja na internetu: studija zakonskih odredbi i prakse u vezi sa slobodom izražavanja, slobodnim protokom informacija i medijskim pluralizmom na internetu u državama učesnicama OEBS] (Beč: Predstavnik OEBS-a za slobodu medija, 2010), <http://www.osce.org/fom/80723>
26. Гаћиновић Радослав, *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Одбрана, Београд, 2010.
27. Gellner, Ernest. *Postmodernizam, razum i religija*, London and New York, Routledge, 1992.
28. Generalna skupština UN, “The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy” [Globalna strategija UN za borbu protiv terorizma], dok. A/RES/60/288, 2006, <<http://www.un.org/en/terrorism/strategy-counterterrorism.shtml>>
29. Ginbar, J., “Why not Torture Terrorists?” *Moral, Practical and Legal Aspects of the ‘Tickling Bomb’ Justification for Torture* [Zašto da ne mučimo teroriste? Moralni, praktičn I pravni aspekti opravdanja za mučenje na osnovu argumenta 'tempirane bombe'] (Oksford: Oxford University Press, 2010).
30. Група аутора, *Савремени тероризам*, Институт за међународну привреду и политику, Београд, 2015.

31. *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly, Second Edition* [Smernice o slobodi mirnog okupljanja, drugo izdanje] (Varšava: OEBS/ODIHR, 2010), <http://www.osce.org/odihr/73405>
32. *Guidebook on Democratic Policing by the Senior Police Adviser to the OSCE Secretary General* [Vodič za demokratski rad policije sastavio Viši policijski savetnik Generalnog sekretara OEBS], (Beč: OEBS, drugo izdanje, 2008), serija izdanja Jedinice za strateška pitanja policije(SPMU), tom 1.
33. *Good Practices in Building Police-Public Partnerships by the Senior Police Adviser to the OSCE Secretary General* [Dobra iskustva u izgradnji partnerstava između policije i šire društvene zajednice pripremio viši policijski savetnik Generalnog sekretara OEBS-a] (Beč: OEBS, 2008), serija izdanja Jedinice za strateška pitanja policije(SPMU), tom 4.
34. Хантингтон Самјуел, *Сукоб цивилизација*, ЦИД Подгорица, 2000.
35. Havel, Boris, *Arapsko-izraelski sukob; religija, politika i povijest Svete zemlje*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.
36. “*Handbook on the crime prevention guidelines: Making them work*” [Priručnik o smernicama za sprečavanje kriminala: kako ih učiniti delotvornim] (Beč: Kancelarija Ujedinjenih nacija za droge i kriminal, 2010).
37. Hegghamer, T., *The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and Globalization of Jihad*, *International Security*, 35(3), 2010.
38. “Human Rights, Terrorism and Counter Terrorism” [Ljudska prava, terorizam I borba protiv terorizma], Informativna brošura br. 32, Kancelarija Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, Ženeva, septembar 2006 <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf>
39. Хофман Брус, *Унутрашњи тероризам*, Народна књига Алфа, Београд, 2000.
40. Hogg, M.A., *Uncertainty, social identity and ideology. У: Advances in group processes* , New York: Elsevier, 2005.
41. Horgan, Dž, Tejlor, M., “A Conceptual Framework for Understanding the Psychological Process in the Development of the Terrorist” [Konceptualni okvir za razumevanje

- psihološkog procesa u razvoju teroriste], *Terrorism and Political Violence* [Terorizam i političko nasilje], tom 18, br. 4, 2006.
42. Horgan John, Individual Disengagement, A Psychological Analysys, 2010, in Tore Bjorgo & John Horgan eds. *Leaving Terrorism Behind, Individual and Collective Disengagement*, Routledge: London & New York, 2009.
 43. Huntington, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. A Touchstone book: New York, 1996.
 44. Isaacs, Harold R., “Basic Group Identity: The Idols of the Tribe” in Nathan Glaze & Daniel P. Moynihan eds. *Ethnicity Theory and Experience*, Harvard University Press, 1976.
 45. Јовашевић Драган, Ракић Миле, *Тероризам безбедносни и правни аспекти*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
 46. Јовашевић Драган, Ракић Миле, *Тероризам безбедносни и правни аспекти*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
 47. Ковачевић Сретен, *Тероризам и Југославија*, Аркаде Принт Београд, 1992.
 48. Izveštaj Specijalnog izvestioca UN za unapređenje I zaštitu ljudskih prava I osnovnih sloboda u borbi protiv terorizma, Martina Šajnina, “Ten areas of best practices in countering terrorism” [Deset oblasti najboljih praksa u borbi protiv terorizma], Generalna skupština UN, Šesnaesta sednica Saveta za ljudska prava, 22. decembar 2010, Doc. A/HRC/16/51.
 49. Јевтић Мирољуб, *Албанци и ислам*, Графомотајица, Прњавор, 1995.
 50. Jevtić, M., *Religija I politika - uvod u politikologiju religije*, Beograd, 2002.
 51. Јевтић Мирољуб, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
 52. King, Michael & Taylor M. Donald, “The Radicalization of Homegrown Jihadists: A Review of Theoretical Models and Social Psychological Evidence”. *Terrorism and Political Violence*, Routledge, 2011.
 53. Кларин Мирко, *Тероризам*, Нинове свеске 2, БИГЗ, Београд, 1978.
 54. Knutsen, Torbjørn L. “Radikale islamistiske bevegelses på fremmarsj?”, In Rasch, Bjørn Erik *Islamistisk Terrorisme*. Abstrakt forlag AS: Oslo.

55. Kolman, E.F., *Džihad Al Kaide u Evropi*, Udruženje diplomaca Centra Džordž Maršal, Beograd, 2006.
56. Ковачевић Сретен, *Тероризам и Југославија*, Аркаде принт, Шимановци, 1992.
57. Krenšo, M., “The Causes of Terrorism” [Uzroci terorizma], Comparative Politics, tom 13, br. 4, 1981.
58. Куљић Тодор, Превладавање прошлости. Узроци и правци промене слике историје крајем XX века, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2002.
59. Laquer, W., Terrorism, London, 1977.
60. Laquer, W., *The New Terrorism : fanaticism and the arms of mass destruction*, London, 2002.
61. Luis, B., *Kriza Islama - sveti rat i svetovi teror*, Beograd, 2004.
62. Lutz J., *Global Terrorism*, London, 2004.
63. Macdonald, Andrew. *The Turner Diaries*. Hillsboro, MD: National Vanguard Books, 1978.
64. Марковић Мирјана, Изабрана дела, Том IV, одељак Филозофски, Основи критичке науке, Београд, 1995.
65. Martin, P., *International Migration and Terrorism: Prevention, Prosecution and protection*, UC-CIIP, Seminar 2004.
66. Матић Даворка, Исламски покрет у арапском свету: узроци, теме и политички значај, Загреб, 2011.
67. Месић, М., *Теорија друштвених покрета – америчке перспективе*, Друштвена истраживања, Vol. 7 No. 4-5, 1998.
68. McCauley, Clark & Moskalenko, “Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism”. *Terrorism and Political Violence*, Vol 20 (3), 2008.
69. Мијалковић Саша, Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010.
70. Мијалковић, С, *Зло међу нама : досије СЕКТЕ – Кад сан постане хорор*, Professional Security, број 6, ДИР д.о.о, Београд, 2005.

71. Miller, Glenn. "Joe Snuffy." Vanguard News Network, 2006.
72. Milašinović, S., Milašinović, R., *Uvod u teorije konflikata*, Beograd, 2004.
73. Милашиновић Р. и др., *Тероризам као свремена безбедносна претња, Зборник радова, Међународна стручна конференција Савремени тероризам - Међународни стандарди и правна регулатива*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011.
74. Ministarski savet OEBS, "Charter on Preventing and Combating Terrorism" [Povelja o sprečavanju i suzbijanju terorizma], Porto, 7. decembar 2002, <<http://www.osce.org/odihr/16609>>
75. Ministarstvo pravde i policije Norveške, "Collective Security – a Shared Responsibility: Action Plan to Prevent Radicalization and Violent Extremism" [Kolektivna bezbednost zajednička odgovornost : akcioni plan za sprečavanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma], http://www.regjeringen.no/upload/JD/Vedlegg/Handlingsplaner/Radikalisering_engelsk.pdf
76. Ministarstvo unutrašnjih poslova Velike Britanije, "Prevent Strategy" [Strategija prevencije], 7. jun 2011, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97976/prevent-strategy_review.pdf
77. Moghaddam, F., *The staircase to terrorism: A psychological explanation*. American Psychologist, 2005.
78. Morlin, Bill. "The Spokane Bomb Attempt: Who Is Kevin William Harpham?," *Hatewatch*, March 10, 2011.
79. Мишковић Милан, *Социологија*, Службени гласник, Београд, 2003.
80. Пајин Емил Абрамович; *Социјална природа екстремизма и тероризма*, Република, Београд, бр. 304, 2010.
81. Pašanski, M., *Savremene kamikaze, transnacionalni terorizam i diplomatija*, 1987.
82. Petković, M., *Teroristi*, Beograd, 1999.
83. Петковић Влајко, *Социологија*, ВПШ, Чачак, 2008.
84. Potežica, O., *Vehabije – između mita i predrasude*, Beograd, 2007.

85. Predsednik Sjedinjenih Američkih Država, “Strategy to Empower Local Partners to Prevent Violent Extremism in the United States” [Strategija za osnaživanje lokalnih partnera za sprečavanje nasilnog ekstremizma u Sjedinjenim Američkim Državama], avgust 2011, http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/empowering_local_partners.pdf
86. Радивојевић Кристина, Религија и тероризам, *Религија и толеранција*, Vol. VIII, Београд, 2010.
87. Rabasa, Angel, Pettyjohn, Stacie L. Ghez, Jeremy J. Boucek, Cristopher, „Deradicalizing Islamist Extremists”, National Security Research Division, 2010.
88. Rabasa, Angel, Pettyjohn, Stacie L. Ghez, Jeremy J. Boucek, Christopher, “Deradicalizing Islamist Extremists”. National Security Research Division Rasch, 2010.
89. Redžali, D., Torture and Democracy [Tortura i demokratija] (Prinston, Nju Džerzi: Princeton University Press, 2009)
90. *Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies* [Preporuke za rad policije u multietničkim društvima] (Hag: OEBS/Visoki komesar za nacionalne manjine, 2006), <http://www.osce.org/sr/hcnm/32230?download=true>
91. Ričert, S., *Džihad u Americi uzroci i simptomi odbrambene slabosti postmodernog zapada*, *Srpska politička misao*, br. 3-4, str. 43-50, 2005.
92. Rodin, D., *Terrorism without Intention*, 2004.
93. Robert DŽ. Sampson i V. Bajron Grovs, “Community Structure and Crime: Testing Social-Disorganization Theory” [Struktura zajednice i kriminal: testiranje teorije socijalne dezorganizacije], *American Journal of Sociology*, tom 94, br. 4, januar 1989
94. Savić, A., *Uvod u državnu bezbednost*, Zemun, 2000.
95. Savet Evrope, Konvencija o sprečavanju terorizma, Serija međunarodnih ugovora Saveta Evrope br. 196, 16. maj 2005.
96. Savet Evrope, Evropska komisija protiv rasizma i rasne diskriminacije, Preporuka o opštoj politici br. 11 o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u radu policije, CRI (2007.) 39, 4. oktobar 2007.

97. Schmid, Alex (2011) *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. Routledge: London and New York, 2011.
98. Scott, Thomas, “Religion and International Conflict” in Dark K.R *Religion and International Relations*. Antony Rowe Ltd: Chippenham, Wiltshire, 2000.
99. Sejdžmen, M., *Terorističke mreže*, Udruženje diplomaca Centra Džordž K. Maršal, Beograd, 2006.
100. Симеуновић Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1983
101. Симеуновић Драган, *Насиље, Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
102. Simeunović, D., *Teorija politike - rider*, Beograd, 2002.
103. Simeunović, D., *Terorizam*, Beograd, 2009.
104. Simeunović, D., *Srpska kolektivna krivica*, Beograd, 2007.
105. Simeunović, D., *Državni udar ili revolucija*, Beograd, 1991.
106. Simeunović, D., *Političko nasilje*, Beograd, 1989.
107. Simeunović, D., *Teorijsko određenje terorizma*, Beograd, 2002.
108. Simeunović, D., *Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije, doktorska disertacija*, Beograd, 1987.
109. Simeunović, D., Political and Legal Problems from the Transbalkan and Easteuropean Countries, in «Transbalkan Legal Cooperation», Panteion University of Social and Political Sciences, Athens, 1998.
110. Симеуновић Драган, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
111. Spalek, B., (ed.), *Counter-Terrorism-Community-Based Approaches to Preventing Terrorism Crime* [Borba protiv terorizma: pristupi u sprečavanju terorizma zasnovani na zajednici] (Bejzinstouk: *Palgrave Macmillan*, 2012)
112. Steponova, Ekaterina, “Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects”. *SIPRI Research Report* No. 23. Oxford University Press, 2008.

113. Stern Jessica, *The Ultimate Terrorists*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1999.
114. *Studies into Violent Radicalisation: the Beliefs, Ideologies and Narratives* [Studije o nasilnoj radikalizaciji: uverenja, ideologije I poruke] (London: The Change Institute, 2008.
115. Stalni savet OEBS, Odluka br. 1063, “OSCE Consolidated Framework for the Fight against Terrorism” [Konsolidovani okvir OEBS-a za borbu protiv terorizma], 7. decembar 2012, <http://www.osce.org/pc/98008>
116. Stalnisavet OEBS, Odluka br. 1063, “OSCE Consolidated Framework for the Fight against Terrorism” [Konsolidovani okvir OEBS-a za borbu protiv terorizma], 7. decembar 2012, <http://www.osce.org/pc/98008>
117. Stalni savet OEBS-a, Odluka br. 1049, “OSCE Strategic Framework for Police-Related Activities” [Strateški okvir OEBS-a za aktivnosti vezane za policiju], 26. juli 2012, <<http://www.osce.org/pc/92559>>
118. “Status in the OSCE Area of the Universal Anti-terrorism Conventions and Protocols as well as Other International and Regional Legal Instruments Related to Terrorism and Cooperation in criminal Matters” [Status univerzalnih konvencija I protokola u oblasti borbe protiv terorizma, kao I drugih međunarodnih I regionalnih pravnih instrumenata u vezisaterorizmomisaranjnom u krivičnimstvarima, napodručju OEBS-a], OEBS, septembar 2013, <http://www.osce.org/atu/17138>
119. Stern, Dž., *Ekstremni teroristi*, Beograd, 2004.
120. Стевановић Ђура, Јелић Сретен, Јовановић Татјана, Социолошка хрестоматија, Београд, 2005.
121. *Strategija nacionalne bezbednosti*, Beograd, 2006.
122. *Strategija odbrane Republike Srbije*, Beograd, 2009.
123. *Strategijski pregled odbrane*, Beograd, 2006.
124. Talcott, Parsons, *Društva: evolucijski i poredbeni pristup*, Auguste Cesarec, Zagreb, 1988.

125. Танасковић Дарко, *Ислам-Догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010.
126. Taliјan, M, *Terorizam i antiterorističke snage*, Beograd, 2004.
127. Taylor, M., Horgan M., (ed), *Terorizam u budućnosti*, Zagreb, 2003.
128. Terrorism Prevention Act, The Council of State Governments California-Chapter 563, Laws of 1999, Status: enacted into law in 1999.
129. Terrorism Prevention Handbook, US Government, The terrorism Prevention Strategy, 2002.
130. *The Report of the Constitution Project's Task Force on Detainee Treatment* [Izveštaj radne grupe Ustavnog projekta o postupanju sa pritvorenicima] (Vašington, Okrug Kolumbija: Ustavni projekat, 2013)
131. Tomaševski, K., *Izazov terorizma : problemi suzbijanja terorizma u međunarodnoj zajednici*, Beograd, 1983.
132. Topping, DZ., "Diversifying from within Community Policing and the Governance of Security in Northern Ireland" [Diversifikacija unutar rada policije u lokalnoj zajednici i upravljanje bezbednošću u Severnoj Irskoj], *British Journal of Criminology*, tom 48, 6. izdanje, 2008, str. 798-797, <http://bjc.oxfordjournals.org/content/48/6/778.short>
133. Трифковић Срђа, Вехабизам на Балкану, интервју на страници <http://www.vidovdan.org/arhiva/print752.html>.
134. Vajt DŽ., *Terorizam*, Beograd, 2004.
135. Valk, Ineke van der & Wagenaar, Willem, *Racism & Extremism Monitor, the Extreme Right: Entry and Exit*, Anne Frank House – Research and Documentation, 2010.
136. Vasiljević., V., *Terorizam, seme zla*, Beograd, 1987.
137. Vilić D., Todorović B., *Terorizam i novi svetski poredak*, Beograd, 1999.
138. Zbornik *Savremeni terorizam : jugoslovenski pogled*, Beograd, 1989.
139. *Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji*, Beograd, 2002.

140. *Zakon o odbrani*, Beograd, 2007.
141. *Zakon o Policiji*, Beograd, 2005.
142. *Zakon o službama bezbednosti Savezne Republike Jugoslavije*, Beograd, 2004.
143. *Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije*, Beograd, 2007.
144. *Zakon o Vojnobezbednosnoj agenciji i Vojnoobaveštajnoj agenciji*, Beograd, 2010.
145. *Zakon o Vojsci Srbije*, Beograd, 2007.
146. *Understanding and Monitoring Tension and Conflict in Local Communities: A practical guide for local authorities, police service and partner agencies* [Razumevanje i praćenje tenzija i konflikata u lokalnim zajednicama: Praktičan vodič za lokalne vlasti, policiju i partnerske agencije] (Koventri: *Coventry University's Centre for Social Relations*, 2. izdanje, 2010).
147. Virta, S., "Community Policing Meets New Challenges" [Rad policije u lokalnoj zajednici u susretu novim izazovima], u S. Virta, (ed.), *Policing Meets New Challenges: Preventing Radicalization and Recruitment* [Rad policije u lokalnoj zajednici u susretu novim izazovima: sprečavanje radikalizacije i vrbovanja] (Tampere: *University of Tampere*, 2008.).
148. Vlada Danske, "A Common and Safe Future: A Danish Action Plan to Prevent Extremism" [Zajednička i sigurna budućnost: akcioni plan Danske za sprečavanje ekstermizma], 2009, [http://www.nyidanmark.dk/NR/rdonlyres/58D048E7-0482-4AE899E928753EFC1F8/0/a common and safe future danish action plan to prevent extremism.pdf](http://www.nyidanmark.dk/NR/rdonlyres/58D048E7-0482-4AE899E928753EFC1F8/0/a%20common%20and%20safe%20future%20danish%20action%20plan%20to%20prevent%20extremism.pdf)
149. *Youth Engagement to Counter Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: Report on Findings and Recommendations* [Saradnja sa omladinom za borbu protiv nasilnog ekstremizma I radikalizacije koji vode ka terorizmu: Izveštaj o nalazima I preporukama] (Beč: OEBS, 2013), <http://www.osce.org/atu/103352>
150. Вахабизам и вахабије, др Мухарем Штулановић, <http://kosuvehabije.blogspot.ba/>, 11.04.2017.
151. Видојевић Зоран, *Увод у социологију*, Образовни информатор, Београд, 1997.

152. Вујаклија М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980/86.
153. Worcester, K., Bermanzohn, S., S.A. and M.Ungar (eds.): *Violence and Politics: Globalisations Paradox*, Routledge, New York, 2001.